

**TÜRKİYE’DE
TEK PARTİ DÖNEMİNDE CUMHURİYET HALK
PARTİSİ’NİN ÖRGÜTLENMESİ**

Aslı ALTUN

Mustafa Kemal Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’ nin Kamu Yönetimi Anabilim Dalı İçin Örgördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ Olarak Hazırlanmıştır.

Hatay
Haziran, 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı'nda YÜKSEK
LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. Muharrem GÜNEŞ

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Yakup BULUT

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Cem DOĞAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

...../...../.....

Prof. Dr. Cemal YÜKSELEN
Enstitü Müdürü

ÖZET
TÜRKİYE'DE
TEK PARTİ DÖNEMİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN
ÖRGÜTLENMESİ

Aslı ALTUN

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans

Danışman: Doç. Dr. Muharrem GÜNEŞ

Haziran 2006, 143 Sayfa

Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye' nin Cumhuriyet tarihinde önemli bir yer işgal ederken, Cumhuriyet rejiminin özellikle ilk 23 yılında varlığını ülke genelinde hissettirmiştir.

Bu araştırmada, 1923- 1946 yılları arasındaki sözkonusu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi' nin tarihsel ve siyasal açıdan örgütlenme süreci aktarılmaya çalışılmaktadır.

1923 yılında ülkenin yönetim kadrolarını eline alan Cumhuriyet Halk Partisi, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nden kalan örgütlerle çalışmalarına başladığından, Parti' nin ilk yıllarındaki örgütlenme yapısı Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile benzerlik göstermektedir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin ilk örgütlenme anlayışında yerel yönetimlere özerklik tanındığı ve yerel birimlerin merkezden bağımsız olarak da karar verme eğilimleri olduğu görülmektedir.

Parti kuruluşundan itibaren otoriter eğilimler göstermeye başlamış,1927 yılından sonra zayıf da olsa örgütlenen muhalefetin susturulması için mutlak iktidarı tesis etmek için büyük dönüşümler gerçekleştirmiştir.1931 yılında parti yapısında önemli bir değişim yaşanmıştır. Bu dönemde, Cumhuriyet Halk Partisi daha formal bir örgütlenme anlayışıyla, tüm yetkileri artırarak merkez organlarına aktarmaya

başlamıştır. Partinin, devlet ve hükümet üzerinde denetim kuracak bir güce ulaşması hedef alınmıştır.

1939 yılından sonra hükümetin eleştirilmesine kısmen de olsa izin verilmeye başlanmış, 1945’ te ise İsmet İnönü tek partili sistemde önemli değişimler olduğunu anlatan konuşmasında, başka siyasal partilerin kurulmasının demokrasinin gereği olduğunu ilan ettikten kısa bir süre sonra da Temmuz 1945’ te Milli Kalkınma Partisi, 7 Ocak 1946’ da Demokrat Parti kurularak çok partili hayata geçiş sağlanmıştır.

İlgili dönem açısından Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Cumhuriyet Halk Partisi tarihinden ayrı düşünülememektedir. İncelenen dönemde, çok partili hayata geçiş denemelerine rağmen, Cumhuriyet Halk Partisi’ nin başat parti olarak konumunu koruması, partinin ayırt edici bir özelliği olmaktadır. Ülkenin iktidarını bu kadar uzun bir süre elinde tutan bir partinin, bunu başarmak için parti örgütünü ne şekilde yapılandırdığının Türkiye tarihi açısından önemli olmaktadır.

Bu araştırmanın amaçları; Türkiye’ de demokrasi anlayışının gelişimini incelemek, Cumhuriyet öncesi dönemde Cumhuriyet Halk Partisi’ nin oluşumuna kılavuzluk ettiği düşünülen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ nin Türk Siyasal hayatına ve gelecek dönemlere bıraktığı mirası değerlendirmek, Cumhuriyet dönemiyle birlikte iktidara gelen Cumhuriyet Halk Partisi’ nin tarihsel gelişim sürecini irdelemek ve Cumhuriyet Halk Partisi’ nin çeşitli dönemlerde geçirdiği örgütsel değişimin boyutlarını ortaya koymak olarak sıralanabilir.

Anahtar Kelimeler: Tek Parti Yönetimi, Örgütlenme, Yerel Örgütler, Merkezi Örgüt

ABSTRACT**THE ORGANISATION OF THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY
DURING THE ONE PARTY RULE PERIOD****Aşlı ALTUN****Public Administration Department Master Degree****Advisor: Ass.Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ****June 2006, 143 Pages**

As a party that has been extremely prominent in the first 23 years of the formation of the Turkish Republic and even after, the Republican People's Party holds an outstanding role in the Turkish history.

This thesis analyzes the historical and political process of the formation as well as the operation of the Republican People's Party during 1923 – 1946.

The Party came to power in 1923 and started its work collaborating with the organizations of the Association for the Defense and Rights of Anatolia and Rumelia, as such the Party organization resembles the Association for the Defense and Rights of Anatolia and Rumelia. In the first organizational form of the Republican People's Party the local administration had a recognized autonomy and the local units tended to take decisions independently from the Party head quarter.

1927 represents the first implications of the authoritative regime the Party was moving through enhancing the aim of depressing the opposition. In 1931 the Party experienced an important organizational change. During this period the Party upheld a more formal organizational concept enforcing and passing all the power to the head quarter. The aim of all this was to reach the capacity to control the Party as well as the State from one center.

In 1939 the strict Party - State relations were released at some extent and the application of the fusion of duties was brought to an end. Furthermore an

independent group was permitted to make opposition in the parliament. In one of his speeches in July 1945 İsmet İnönü declared that the formation of other political parties was essential to democracy. Soon after this speech in July 1945 was formed the National Development Party and on January 7th, 1946 was formed the Democratic Party making possible as such a pluralist political system.

During this period (1923 - 1946) the history of the Turkish history cannot be thought separately from the Republican People Party History. In spite of different trials to make possible an effective pluralist system, during these years the Republican People Party remained the foremost actor of the Turkish political life. This fact highlights the importance the organizational and operational form of the Republican People's Party has in the history of Turkish history.

The aims of this research can be briefly explained as follows: the analysis of the development of democratic concept in Turkey, evaluation of the legacy of the Union and Progress Association and that for the Defense and Rights of Anatolia and Rumelia to the Turkish political life, as well as analysis the historical development and the organizational changes of the Republican People's Party that came to power as soon as Turkey succeeded to form its Republic.

Key Words: One Party rule, Organisation, Local Organisations, Central Organization

TÜRKİYE’DE
TEK PARTİ DÖNEMİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ’NİN
ÖRGÜTLENMESİ
Ash ALTUN

İÇİNDEKİLER

Dış Kapak

İç Kapak

Jüri Üyeleri Onay Sayfası

ÖZET	i
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
ÇİZELGE VE ÇİZİMLER DİZİNİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
ÖNSÖZ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Genel Olarak Siyasal Partiler.....	1
1.1.1. Siyasal Rejim, Siyasal Sistem Ayrımı.....	1
1.1.2. Siyasal Partilerin Tanımlanması.....	2
1.1.3. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi	5
1.1.4. Siyasal Partilerin Doğuşunda Rol Oynayan Dinamikler.....	7
1.2. Siyasal Parti Tipolojileri.....	8
1.2.1. Duverger’ in Tipolojisi: Kadro Partileri ve Kütle Partileri.....	11
1.2.2. Neumann’ ın Tipolojisi: Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partileri.....	12
1.2.3. Bottomore’ un Tipolojisi: Reformcu Partiler ve Devrimci Partiler.....	12

1.3. Siyasal Parti Sistemleri İçinde Tek Parti Sistemlerinin Konumu.....	12
1.3.1. Siyasal Parti Sistemleri Tasnifinde Kullanılan Kriterler.....	12
1.3.2. Çeşitli Siyasal Parti Sistemleri Sınıflandırmaları.....	13
1.3.2.1. Duverger’ in Sınıflandırması.....	13
1.3.2.2. Sartori’ nin Sınıflandırması.....	13
1.3.2.3. Wiatr’ ın Sınıflandırması.....	14
1.3.2.4. Almond’ un Sınıflandırması	15
1.3.3. Tek Parti Sistemleri.....	15
1.3.3.1. Huntington’ un Tek Partili Sistem Algılaması.....	16
1.3.3.2. Sartori’ nin Tek Partili Sistem Algılaması	17
1.3.3.3. La Palombara ve Weiner’ ın Tek Partili Sistem Algılaması.....	22
1.3.3.4. Kapani’ nin Tek Partili Sistem Algılaması	22
2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ’ NİN KÖKENLERİ	26
2.1. Tarihsel Koşullar ve Altyapı	26
2.1.1. İttihat ve Terakki’ nin Kökenleri ve Oluşumu	26
2.1.2. İttihat ve Terakki’ nin Örgüt Yapısı.	30
2.1.2.1. İlk Örgütlenme Yapısı.....	30
2.1.2.2. İktidarın İlk Yıllarında Örgüt Yapısı	31
2.1.2.3. 1909 ve 1910 Nizamnamelerinde Yapılan Değişiklikler.....	33
2.1.2.4. 1911 Nizamnamesine Göre Örgütlenme	34
2.1.2.5. 1912, 1913 Kongreleri ve Yapısal Değişim	36
2.1.2.6. Sona Yaklaşırken: 1916, 1917 Kongreleri ve Nizamname Değişiklikleri	38
2.2. Ulusal Direnişin Örgütlenmesi	40
2.2.1. Yerel Güçlerin Birleşmesi	40
2.2.1.1. Müdafaa-i Hukuk Hareketi	40
2.2.1.2. Kongreler Dönemi	41
2.2.1.2.1. Mahalli Kongreler	42
2.2.1.2.2. Ulusal Kongre Anlayışına Doğru	43
2.2.1.2.2.1. Erzurum Kongresi	43

2.2.1.2.2.2. Sivas Kongresi	45
2.2.2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti	46
2.2.2.1. Cemiyet' in Özellikleri	47
2.2.2.2. Cemiyet' in Örgütlenmesi	48
2.2.3. Büyük Millet Meclisi' nin Kuruluşu	52
2.2.3.1. Meclis İçinde Yeni Oluşum: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu	55
2.2.3.2. Karşıtlar Cephesi: İkinci Grup.	57
2.2.4. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nin Siyasal Partiye Dönüşümü: Halk Fırkası	58
3. TEK PARTİLİ YILLAR VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN ÖRGÜTLENMESİ	63
3.1. Halk Fırkası: Kuruluşunun İlk Yılları, Halk Fırkası'nın 1923 Nizamnamesine Göre Parti Örgütlenmesi	64
3.2. İlk Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	69
3.3. Merkezîyetçi- Otoriter Yapıya Doğru Gidiş ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 Nizamnamesine Göre Parti Örgütlenmesindeki Değişiklikler.....	73
3.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyi	79
3.5. Tek Partili Yönetimin Yerleşmesi ve Kurumsallaşması.....	84
3.5.1. Parti Yapısında Dönüşüm.....	85
3.5.2. 1931 Kongresi ve Parti Örgütü' nün Değişen Yapısı	85
3.5.3. İdeoloji Arayışları	93
3.5.3.1. Kadro Hareketi	93
3.5.3.2. Türk Ocakları'ndan Halkevlerine: Topyekün Örgütlenme Girişimi	95
3.5.3.2.1. Türk Ocaklarının Tarihsel Gelişimi ve Kapatılması	95
3.5.3.2.2. Halkevlerinin Kuruluş ve Gelişimi	97
3.6. Parti Devlet Bütünleşmesi	101
3.6.1. Dördüncü Kurultay ve Parti Devlet Bütünleşmesinin Boyutları	101

3.6.2. Örgütlenme Anlayışındaki Önemli Değişim	105
3.6.3. Birinci Olağanüstü Kurultay	106
3.7. Parti Devlet İlişkilerin Zayıflaması: Beşinci Büyük Kurultay.....	110
3.8. Tek Partili Hayattan Çok Partili Hayata Geçiş	114
3.8.1. Köy Enstitüleri	114
3.8.2. Altıncı Kurultay	115
3.8.3. Dörtlü Takrir.....	115
3.8.4. İkinci Olağanüstü Kurultay	116
3.8.5. 1946 Seçimleri	117
3.9. Ülke Genelinde Yıllara Göre Parti Teşkilatının Genel Durumu.....	118
4. SONUÇ.....	122
KAYNAKÇA	125

ÇİZELGE VE ÇİZİMLER DİZİNİ

Çizelge 1: Parti Yapısı Tipleri.....	10
Çizelge 2: Wiatr’ ın Parti Sınıflandırması	14
Çizelge 3: Sartori’ nin Tek Parti Sistemleri Açıklaması.....	20
Çizelge 4: 1932- 1950 Yılları Arasındaki Dönemde Açılan Halkevi ve Odalarının Sayısı.....	100
Çizelge 5: Parti Teşkilatı Bulunan İllerdeki İlçe, Kamun ve Ocak Sayıları.....	119
Çizim 1 : Sartori’ nin Politik Sistem Ayrımı.....	18
Çizim 2 : Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş	21
Çizim 3 : Kapani’ nin Tek Parti Sistemleri Tipleri	22
Çizim 4 : İttihat ve Terakki Cemiyeti Örgütlenmesi	39
Çizim 5 : Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Örgütlenmesi.....	50
Çizim 6 : 1923 Nizamnamesine Göre Halk Fırkası Örgütlenmesi	67
Çizim 7 : 1927 Nizamnamesine Göre Cumhuriyet Halk Fırkası Örgütlenmesi.....	77
Çizim 8 : 1931 Nizamnamesine göre Cumhuriyet Halk Fırkası Örgütlenmesi	92
Çizim 9 : 1935 ve 1938 Nizamnamelerine Göre Cumhuriyet Halk Partisi Örgütlenmesi.....	109
Çizim 10: 1939 Nizamnamesine Göre Cumhuriyet Halk Partisi Örgütlenmesi.....	113

KISALTMALAR

A-RMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

A-RMHG: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

BMM : Büyük Millet Meclisi

CHF : Cumhuriyet Halk Fırkası

CHP : Cumhuriyet Halk Partisi

HF : Halk Fırkası

MHC : Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

SCF : Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMM : Türkiye Büyük Millet Meclisi

TpCF : Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

ÖNSÖZ

Çalışma boyunca, çalışmaya yön veren konularda, tarihsel bütünlük ve devamlılık esas alınmıştır. Bu nedenle konu dizini, birbirine tarihsel olarak bağımlı olan olaylar zincirinden oluşmaktadır. Bu bağımlılığın derecesi olaylar arasındaki neden- sonuç ilişkilerinden ve konuların tarihsel olarak bir sıra takip etmesinden gözlenebilmektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi' nin dönüşümünde de yukarıda açıklanmaya çalışılan tarihsel bütünlük ve devamlılık korunmaya çalışılmıştır. Bu sebeptendir ki; araştırma içinde partinin isimsel değişimi de değişim tarihlerine bağlı kalınarak, değiştirilerek kullanılmıştır. Partinin adı; kuruluşundan 1924 yılına kadar geçen süreçte Halk Fırkası, 1924' ten Dil Devrimi' ne kadar olan zamanda Cumhuriyet Halk Fırkası, Dil Devrimi sonrasında ele alınan süreçte ise Cumhuriyet Halk Partisi olarak kullanılmıştır. Genel açıklamalarda da parti ismi Cumhuriyet Halk Partisi olarak kullanılmıştır.

Ayrıca kaynaklardan yapılan birebir aktarmalardaki yazım hataları düzeltilmeden oldukları gibi kullanılmıştır.

1. GİRİŞ

Araştırmanın esas konusunu oluşturan Cumhuriyet Halk Partisi' nin örgütlenme süreci irdelenmeye başlanmadan önce literatürde sıklıkla tanımlanan siyasal parti kavramının açıklanması gerekmektedir. Bu nedenle araştırmanın bu bölümünde, literatürde belirtilen “Siyasal Parti” tanımlarına yer verilmektedir. Siyasal parti tanımlamaları içinde ayrıca kategorize edilen “Tek Parti Sistemleri” de tanımlanarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin siyasal bilimler açısından yeri belirginleştirilmeye çalışılmaktadır.

1.1. Genel Olarak Siyasal Partiler

Bu bölümde siyasal partilerin ortaya çıkış süreçleri, bu süreçlerde rol oynayan etkenler kısaca irdelendikten sonra, siyasal parti tanımlarına yer verilmektedir.

1.1.1. Siyasal Rejim, Siyasal Sistem Ayrımı

Siyasal rejimler tartışılırken üzerinde önemle durulması gereken nokta, yönetenlerin genel ve dürüst seçimlerle iş başına gelip gelmedikleri olgusudur. Bu tartışma siyasal rejimler arasındaki ayırmada esas alınan bir kriterdir. Yönetenlerin iktidara geliş şekline göre siyasal rejimler, otokratik ve demokratik rejimler olmak üzere iki grupta incelenmektedir (Duverger, 1986: 12). Otokratik rejimlerde yönetilenlerin yönetimin seçilmesine olabilecek her türlü müdahalesinin önleniyor olmasına karşın, demokratik rejimler yönetim yapısını akılcı değerler üzerine oturtmaya çalışmaktadır (Duverger, 1986: 13- 16).

Belirli bir sosyal grup içerisinde, yönetilenlerle yönetenler arasındaki ayrımın, farklılığın aldığı biçim siyasal rejim olarak tanımlanmaktadır (Duverger, 1986: 9). Her siyasal rejim kendi örgütlenme tarzını yaratmakta ve bu süreçte de farklı görünüm kazanmaktadır. Siyasal rejimler, siyasal yaşamda rol oynayan tüm aktörlerin yerlerini ve ilişkilerini belirleyen ana bir eksen sunmaktadır (Aydın, 2002: 211).

Siyasal sistem ise bir toplumda iktidarı, yönetmeyi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış ilişkilerin aldığı biçimi ifade etmektedir (Aydın, 2002: 213, 214). Siyasal sistemler Duverger tarafından iki kategoride incelenmiştir (Duverger, 2002: 275- 306):

a. Gelişme dışı kalan toplumların sistemleri

b. Gelişmekte olan toplumların sistemleri

Kışlalı da sistemler üzerinde üçlü bir ayrıma gitmektedir (Kışlalı, 2003: 237- 334):

a. Çoğulcu sistemler

b. Tekilci Sistemler

c. Geri kalmış ülke sistemleri

Yönetilenlerle yönetenler arasındaki ilişkilerin baz alındığı siyasal rejim ve siyasal sistem tanımlamalarında dikkati çeken temel nokta genel ve dürüst seçimlerin varlığı olmaktadır. Siyasal sistemler gruplara ayrılırken bu kıstas göz önünde tutulmaktadır. Modern topluma geçilirken de seçim olgusu biçim değiştirmiştir. Yaşanan gelişmelerle sadece belli adayları seçtirmek için oluşan gevşek örgütler, oy hakkının da genişleyip anayasallaşması sonucu, modern partiler haline gelmiştir. Bu değişimle siyasal partiler de siyasal sistemlerin ve rejimlerin özelliklerinin belirlenmesinde en önemli kriter haline gelmiştir.

1.1.2. Siyasal Partilerin Tanımlanması

Siyasal partiler hakkında bir çok tanımlama vardır. Diğer bir ifade ile üzerinde ittifak edilen belirli bir tanımlama yoktur. Örneğin Duverger' e göre “modern partiler, programlarından veya üyelerinin mensup olduğu sınıftan çok, örgütlerinin mahiyetiyle ayırt edilebilirler. Bir parti, belli bir yapıya sahip bir insan topluluğudur. Modern partilerin başlıca ayırıcı özelliğini, bunların anatomileri teşkil eder. Geçmiş çağların tek hücreli yaratığının yerini, karmaşık ve farklılaşmış yapısıyla, yirminci yüzyıl partisi almıştır” (Duverger, 1993: 10). Bu ifade ile parti, karmaşık ve farklılaşmış bir yapıya sahip insanların oluşturduğu bir topluluk olarak tanımlamaktadır (Sarıbay, 2000: 141).

Tarık Zafer Tunaya, Duverger' den bir sene sonra siyasal partiyi “Politik parti, belli bir politik program üzerinde birleşmiş kişilerin, bu programı normal seçim yoluyla gerçekleştirmek amacını güderek kurmuş oldukları bir topluluktur” şeklinde ifade etmiştir (Tunaya, 1952: 3).

Özbudun' un tanımı ise şu doğrultudadır. “Politik partiler, halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya

sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip politik topluluklardır” (Özbudun, 1979: 4).

Siyasal partiler, “bir program etrafında toplanmış, siyasal iktidarı elde etme amacını güden, sürekli bir örgüte sahip kuruluşlar” olarak tanımlandıktan sonra (Kapani, 1999: 160), tanımda dikkate değer kimi unsurlar saptanmaktadır. Bunlardan ilki siyasal partilerin bir program etrafında toplanıyor olması, ikincisi siyasal partilerin siyasal iktidarda etkin bir konumda ve söz sahibi olmak istemeleri, üçüncüsü ise siyasal partilerin sürekli bir örgüte sahip bulunmalarındır. Kapani yaptığı bu tanımında özellikle iki unsura vurgu yapmaktadır. İlk önemli unsur partilerin iktidarı ele geçirmek ya da an azından diğer partilerle paylaşma amacının, onları diğer örgütlenmelerden ayırıyor olmasıdır. Bilindiği gibi baskı grupları, çıkar grupları gibi kimi örgütlenmelerin faaliyetleri yalnızca siyasal iktidarı etkilemeye çalışmakla sınırlıdır. İkinci önemli unsur da siyasal partilerin sürekli ve yaygın örgütlenme tarzları olarak vurgulanmaktadır (Kapani, 1999: 160, 161).

Siyasal partinin bir başka tanımı da Epstein tarafından yapılmıştır. Ona göre “belli bir etiket altında devlet yöneticilerini seçtirmeye çalışan her grup, ne kadar gevşek biçimde örgütlenmiş olursa olsun” bir partidir (Özbudun, 1979: 3; Sarıbay, 2000: 139).

La Palombara ve Weiner siyasal parti tanımlamalarında dört unsura yer vermektedir (La Palombara ve Weiner, 1966: 6; Kapani, 1999: 161):

- a. Sürekli bir örgüt (parti yöneticilerinin başta bulunma süreleri ve ömürlerinden bağımsız),
- b. Örgütün merkezle ilişkili bir şekilde yerel düzeyde de faaliyette bulunması,
- c. İlk ve esas amaç olarak ülkesel ve yerel düzeyde iktidarı ya tek başına elde tutma ya da elde etme çabası,
- d. Halkın yani seçmenin desteğini kazanma amacı ve bu yönde gösterilen çaba

Sayılan bu unsurların diğer tanımlardaki unsurlarla da örtüştüğü görülmektedir. Ancak diğer tanımlar çoğu kez seçmenin desteğini göz ardı etmektedir.

Partiler hakkında yapılan incelemelerde ortaya çıkan benzer noktalar şu şekilde sıralanmaktadır (Özbudun, 1979: 149, 150):

- a. Politik partiler, bireysel ya da kolektif olarak kendilerini bir tanımla özdeşleştiren kişilerin bir araya gelmesi ile oluşmaktadır.
- b. Bu kişilerin bir kısmı hükümetin içinde veya dışında partilerin hedefleri doğrultusunda faaliyetlerde bulunmaktadır.
- c. Bu kişiler yasalar doğrultusunda hareket ederler. Örgütlenmeleri ve parti faaliyetleri yasaldır.
- d. Politik partilerin var olması için ön koşul seçimlerin varlığıdır.

Ranney bir partiyi oluşturan öğeleri şu şekilde sıralamaktadır (Ranney, 1968: 151, 152):

- a. Liderler
- b. Faal üyeler
- c. Sıradan üyeler
- d. Önseçmenler (yalnızca Amerika Birleşik Devletleri' nde)
- e. Destekleyiciler
- f. Kendilerini partiyle özdeşleştirenler

Siyasal partilerin demokrasiyi geliştirdiği yönündeki görüşlerin yanı sıra bunun aksi görüşlere de literatürde rastlanmaktadır. Ostrogorski, parti örgütünü tümüyle demokrasi anlayışına aykırı bulurken, Michels de her partide oligarşik eğilimler bulunduğundan bir süre sonra seçkinlerin yönetiminin kaçınılmaz olduğunu ifade etmektedir (Sarıbay, 2000: 163, 164).

“Politik partiler, çağdaş demokratik düzenlerin vazgeçilmez unsurları olup, politik katılmayı gerçekleştiren en önemli kurumlardır. Bu bakımdan partiler, demokratik çoğulcu düzenin ilkelerini toplumun her kesimine benimsetmek ve toplumsal çözümü bu zemin üzerinde aramakla yükümlüdürler” (Sarıbay, 2000: 172).

En basit anlamıyla görüş ve gidişte birlik olan insanların meydana getirdiği topluluk olarak ifade edilen siyasal partilerin (Berkes,1946: 2) fonksiyonları ise (Kapani, 1999: 165- 168; Aydın, 2002: 182):

- a. Toplumdaki farklı çıkarların ve düşüncelerin birleştirilmesini ve kanalize edilmesini sağlamak,

- b. Vatandaş ile siyasal iktidar arasında köprü görevi üstlenmek,
- c. Siyasal görevlilerin seçilmesini sağlamak,
- d. Siyasal sosyalleşmeyi sağlamak, vatandaşları siyasal açıdan eğitmek,
- e. İktidara geldiklerinde, yönetmek ve hükümet etmek,
- f. Muhalefette bulundukları sürece iktidarın kullanılmasını denetlemek

olarak özetlenmektedir.

1.1.3. Siyasal Partilerin Tarihsel Gelişimi

Siyasal partilerin toplumların gündemini işgal eden bir konuma gelmeleri yakın zamanlara rastlamaktadır. Modern toplumların ve çağdaş siyasal sistemlerin hepsinde siyasal partiler çok önemli olduğundan (Rustow, 1967:207), modern toplumun bir getirisi olarak kabul edilmektedir (Kapani, 1999: 159).

Parti kavramı demokrasiyi yaratan bir etken olarak ele alınmaktadır (Sarıbay, 2000: 136). Ancak parti kavramı bugünkü modern anlamına gelene kadar pek çok durumu ifade etmek için de kullanılmıştır. Parti kelimesi, ilk çağ Cumhuriyetleri'ndeki bölücü hizipleri, Rönesans İtalya'sında bir komutan etrafında toplanan orduları, devrim meclisi üyelerinin bir araya geldiği kulüpleri ve anayasal monarşilerde mülkiyet esasına dayanan seçimleri ifade etmek için kullanılmıştır (Duverger, 1993: 15).

Sarıbay' ın Ranney'den aktardığına göre partilerin ortaya çıkışı Roma İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. Roma İmparatorluğu' nda parti kavramı asillerin ve halkın şeref payelerini ve ücretleri tartışmak üzere bir araya gelmelerini anlatmak için kullanılmaktaydı. Bu zamandan onyedinci yüzyıla kadar kavram anlam değiştirerek, çıkar grubu anlamına gelmeye başlamıştır. Ranney bugünkü anlamda parti kavramının İngiltere' de Whig' ler ve Tory'lerden kaynaklandığını da savunmaktadır (Sarıbay, 2000: 138; Ranney, 1968: 145). Ancak Kapani, Tory' leri ve Whig' leri parlamento dışında bir örgütlenmeye sahip olmadıklarından, bunları gerçek anlamda parti saymamaktadır (Kapani, 1999: 161).

Modern siyasal partilerin ortaya çıkışları ondokuzuncu yüzyılın ortalarına rastlamaktadır. Bugünkü anlamıyla siyasal partilerin ondokuzuncu yüzyılın ürünü olduğu bilinmektedir (Duverger, 1993: 15). Siyasal partilerin oluşumunda Batı toplumlarında meydana gelen sosyo-politik ve ekonomik gelişmeler etkili

olmaktadır. Demokratikleşme dalgasının yayılmasıyla parlamentoların yetkileri artmakta ve buna eşzamanlı olarak da oy hakkı genişletilmektedir. Seçim kanunlarında yeni düzenlemeler yapılarak, daha önce oy hakkına sahip olmayan kitlelere de bu hak tanınmaktadır. Geniş bir seçmen topluluğu iktidarda söz sahibi olmaya başlayınca, yönetici elitin müstakil iktidarına son verilmiştir. Bu gelişme siyasal partilerin doğuşu için iyi bir zemin hazırlamıştır (Kapani, 1999: 161, 162).

Batı toplumlarında yaşanan gelişmelerle birlikte, belli adayları desteklemek ve seçtirmek amacıyla faaliyetlerde bulunan gevşek örgütlenmeler, oy hakkının genişlemesiyle kendilerini ifade olanağına sahip olmuş, etki alanlarını genişleterek siyasal partileri meydana getirmişlerdir (Tanilli, 2002: 219).

Partilerin kökeni açısından Duverger, seçimlerde ve parlamentoda doğan partiler ile parlamento dışında doğan partiler ayrımını yapmaktadır (Duverger, 1993: 16- 31).

Partilerin seçimlerde ve parlamentoda doğuşlarında şöyle bir sıra izlenmektedir. Önce parlamento grupları yaratılmakta, sonra seçim komiteleri belirmektedir. En son aşamada ise, parlamento grupları ile seçim komiteleri arasında sürekli bağlantının sağlanmasıdır. Parlamento gruplarının oluşumunda yöresel, ideolojik etkenler ve kimi kişisel çıkarlar da etkili olmaktadır. Seçimler ortaya çıkmadan önce de parlamento gruplarının varlığı bilinmektedir. Seçim komitelerinin ortaya çıkışlarında ise esas etken, oy hakkının genişlemesidir (Duverger, 1993: 16- 23).

Parlamento dışında doğan partilerin kökenleri çok çeşitlidir (Duverger, 1993: 23- 28). Parlamento dışında doğan partiler genellikle parlamentoda temsil edilme olanağına sahip olmayan sosyal güçler ve sınıflara dayanırlar (Kapani, 1999: 162). Bu partiler, seçimlerde ve parlamentoda doğan partilere oranla daha merkezîyetçi, ideolojik yönden de daha disiplinlidirler. Parlamento dışında doğan partilerde milletvekillerinin müdahalesi ve etkisi çok zayıftır. Bu da onların etkisinden uzak kurulmuş olmalarıyla açıklanmaktadır (Duverger, 1993: 23- 32).

Parlamento içinde ve dışında doğan partiler ayrımının daha çok Batı Avrupa ve Amerika gibi ülkelerde geçerli olduğunu, Üçüncü Dünya ülkeleri olarak nitelenen yeni bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin bu iki doğuş tarzını da yansıtmadığını belirtmek gerekmektedir (Kapani, 1999: 163).

1.1.4. Siyasal Partilerin Doğuşunda Rol Oynayan Dinamikler

Siyasal partilerin doğuşunda rol oynayan dinamikler genellikle üç kuramla açıklamaktadırlar. Bunlar (La Palombara ve Weiner, 1966: 14):

Kurumsal Kuram: Partilerin gelişimi, demokrasinin gelişimiyle eşzamanlı bir seyir izlemektedir (Kabasakal, 1991: 13). Bu da partilerin doğuşunu parlamento grupları ve seçim komitelerinin doğuşları ile açıklama eğilimine yol açmaktadır. Kurumsal kuram, partileri parlamentolarda nasıl oluştuklarını açıklamaktadır ve baş temsilcisi de seçimlere ve parlamentoda doğan partiler ayrımını yapan Duverger’ dir (Sarıbay, 2000: 143). Avrupa’da oy hakkının gelişmesi ve hükümetlerin sorumluluğu kabul etmelerinin partilerin ortaya çıkmasında etkili olduğu fikri kurumsal kuramın varsayımıdır (Özbudun, 1974: 20). Duverger’ in ilk olarak parlamento gruplarının yaratıldığı, daha sonra seçim komitelerinin oluştuğu görüşü, yapısal dönüşümlerle partilerin ortaya çıkışını açıklamaktadır (Duverger, 1993: 16).

Tarihsel Kriz (Durum) Kuramı: Tarihsel durum kuramında, partilerin doğuşu, ülkedeki siyasal elitlerin sorunları ve bu sorunlarından hareket ederek ulaşmak istedikleri amaçlar çerçevesinde açıklanmaktadır (Sarıbay, 2000: 145). Bu kurama Özbudun (1974: 24), “Kriz Teorileri”; Sarıbay (1992: 110) “Tarihsel Kriz Kuramı” adını vermektedir.

La Palombara ve Weiner, siyasal elitin karşılaştığı üç tür sorundan ya da tarihsel krizden söz etmektedir. Bunlar, meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleridir (La Palombara ve Weiner, 1966: 17). Siyasal partiler, siyasal değişimlerin yaşandığı bir süreçte, bu krizlerden etkilenecek kapasitesi genişleyen toplumun ortaya çıkardığı bir yenilik olarak ifade edilebilir (Smith, 1996: 198).

Meşruluk krizi, siyasal sistemin yönetiminde, iktidarın kimin elinde olacağını ve bu yönetimin sistemi nasıl etkileyeceği konusunda ortaya çıkan sorunları ifade etmektedir (Sarıbay, 2000: 145). Benzer bir ifade Özbudun’da şu şekildedir: “Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal oydaşmanın bozulmasını ifade eder” (Özbudun, 1974: 24). Tarihte en önemli meşruluk krizlerinin yeni devletlerin doğuşu sırasında ortaya çıktığı belirtilmektedir (Öz, 1992: 25).

Bütünleşme krizi, uluslaşma veya ulusal devlet yaratma sürecinde yaşanan sorunları açıklamaktadır (Sarıbay, 2000: 145). Yani bu kriz, farklı dil, etnik grup ve dinlerden oluşan gruplarla bir devlet yaratılması durumlarında ortaya çıkmaktadır (Özbudun, 1974: 25). Alman, Belçika ve İtalyan partileri bu tip kriz ortamında doğmuşlardır (La Palombara ve Weiner, 1966: 17).

Katılma krizi de, siyasi elitlerin, siyasi sisteme katılmak isteyen kişilerin, bu isteklerini meşru görmemesinden kaynaklanan bir kriz şeklidir (Sarıbay, 2000: 145). Bu çatışmanın sınıfsal, ideolojik ve kültürel boyutları olabilir (Sarıbay, 1992: 113)

Gelişmeci (Modernleşmeci) Kuram: Gelişmeci Kurama göre, siyasi partiler sosyal modernleşmenin sonucu olarak doğmuştur (Özbudun, 1974: 21). Sosyal modernleşme de siyasi modernleşmeyle bağlantılı olarak gelişmektedir. Kabasakal' ın Huntington' dan aktardığına göre siyasi modernleşme,

- a. Geleneksel, dinsel, ailesel ve etnik otorite yerine laik, ulusal otoritenin geçmesi,
- b. Siyasi işlevlerin değişikliğe uğraması ve bunlar için yeni siyasi yapıların oluşması,
- c. Siyasi katılmanın artması

şeklinde tanımlanmaktadır (Huntington, 1969: 34, 35; aktaran Kabasakal, 1991: 15).

Gelişmeci yani modernleşmeci kuramda, partilerin doğuşu ile modernleşme süreci arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Modernleşmenin bir sonucu olarak partilerin doğduğu varsayımı, gelişmeci kuramın ana tezidir. Bu durumda modernleşmemiş toplumlarda siyasi partilerden söz etmek oldukça yersizdir (Sarıbay, 2000: 146).

La Palombara ve Weiner' a benzer bir şekilde Kapani de siyasi partilerin doğuşuna yol açan etkenleri iki grupta toplamaktadır (Kapani, 1999: 163):

- a. Modernleşme (sosyal gelişme)
- b. Toplumu sarsan büyük krizler

1.2. Siyasi Parti Tipolojileri

Parti tiplerinin belirlenmesinde çeşitli değişkenlere bakılmaktadır. Bunlar (Kapani, 1999: 175):

- a. Parti içinde iktidar dağılımı ve merkezleşme derecesi,
- b. Liderin rolü,
- c. Parti disiplininin sıkı veya gevşek oluşu,
- d. Kararların alınmasına katılma olanakları,
- e. İdeolojinin parti politikasındaki rolü,
- f. Partinin parlamento grubu ile diğer parti kurulları arasındaki ilişki,
- g. Parti tutarlılığı,
- h. Üyelerle parti arasındaki ilişkiler

olarak sayılabilir.

Partilerin yapısı incelenirken, Ball da bazı etkenlerin göz önünde tutulması gerektiğini vurgulamaktadır (Ball, 1974: 88):

- a. liderin rolü ve seçilme yöntemi
- b. örgütte merkezîyetçilik derecesi
- c. liderin örgüt hiyerarşisi içindeki gücü, disiplin yetkilerinin genişliği, karar almaya ve politika belirlemeye katılma derecesi
- d. parti bürokrasisinin denetimi
- e. parlamento kanadının partinin diğer bölümleriyle ilişkisi
- f. üyeliğin temeli ve yaygınlık derecesi

Kapani ile Ball arasında benzerliklerin çok olmakla birlikte, Kapani ideoloji unsurunu dikkate alırken, Ball' un vurguladığı parti bürokrasisinin denetimini gözardı etmektedir.

Çizelge 1: Parti Yapısı Tipleri

Parti Tipi	Kadro Partisi	Kütle Partisi	Müminler partisi (Komünist)(Faşist)
Temel örgüt birimi	Komite	Ocak	hücre milis
Üyelğin sınıfsal temeli	orta sınıf	işçi sınıfı	işçi sınıfı orta sınıf
İdeolojik yönelim	muhafazakar ve merkez	Sosyalist	komünist faşist
Bağlantı	zayıf	kuvvetli	çok kuvvetli
Merkeziyet	zayıf	kuvvetli	çok kuvvetli
Disiplin	zayıf	kuvvetli	çok kuvvetli
Liderlik	oligarşik	çok oligarşik	Otoriter
Parti elitlerinin niteliği	geleneksel	Partice yetiştirilmiş	partice yetiştirilmiş
Üye sayısı	az	pek çok	Çok
Üyelerin partiye bağlılığı	zayıf	kuvvetli	Çok kuvvetli
Partinin faaliyet alanı	Sınırlı (salt siyasal)	siyasal ve sosyal yaşıntının tümü	siyasal, sosyal ve kişisel yaşıntının tümü
Parti faaliyetinin sürekliliği	gelip geçici	sürekli	Sürekli
Doktrinin önemi	az	çok	pek çok az
Parlamento grubu-dış örgüt ilişkileri	parlamento grubu üstün	Rekabet ve denge	dış örgüt üstün

Kaynak: ÖZBUDUN, Ergun,, (1979), Siyasal Partiler, Ankara: Sevinç Matbaası' dan aynen alınmıştır.

Siyasal parti tipolojilerini irdelerken üç önemli örnek olan Duverger' in, Neumann' ın ve Bottomore' un tipolojileri ele alınmaktadır.

1.2.1. Duverger' in Tipolojisi: Kadro Partileri ve Kütle Partileri

Duverger' in parti ayrımında temel kriter, partiler arasındaki yapı farkıdır. Kadro partileri seçkinleri bir araya getirmeyi hedef alan, niteliğe önem veren partilerdir. Seçim çevrelerinde prestij ve servet sahibi olan insanları bir araya getirmeye çalışırlar. Kütle partisinin ayırıcı özelliği ise halka hitap etmesidir. Kütle partileri sisteminde seçimlerin demokratik yönden finansmanı sağlanmaktadır. Kütle partisinin sayı çokluğu ile sağladığını kadro partisi seçme yoluyla sağlamaktadır. Bu partiler arasındaki ayrım hem sosyal hem siyasal alt yapı farkına dayanmaktadır. Kadro partileri ademi merkezîyetçi ve zayıf bağlantılı komite partileri gibi nitelik gösterirken; kütle partileri daha merkezîyetçi ve daha sıkı bağlantılı ocak partileri gibi nitelik göstermektedirler. Kütle partilerinde üyeler için kayıt mekanizması bulunmaktadır. Üyeler aidat ödemekte ve taahhütname imzalayarak partiye bağlılıklarını onaylarlar. Kadro partilerinde ise bunların hiç birine rastlanmamaktadır (Duverger, 1993: 106- 138).

Güncel siyasal yaşamda kullanılan anlamıyla kütle partisi herkese açık ve herkesle bağ kurabilen partiler olarak da ifade edilebilir. Kadro partileri ise daha özel düşünceleri temsil edip daha dar bir tabana hitap etmektedirler (Aydın, 2002: 183).

Duverger daha sonraki çalışmalarında kadro ve kütle partileri dışında yer alan, ara partiler olarak adlandırdığı üçüncü bir kategoriye yer vermektedir (Kapani, 1999: 171). Ara partiler,

- a. Dolaylı partiler,
- b. Az gelişmiş ülkelerin partileri

olarak ikiye ayrılmaktadır. Her iki tip ara parti de kadro partisinden çok kütle partisine benzer nitelik göstermektedir (Kapani, 1999: 172).

Bu ayrımlara rağmen yirminci yüzyılda kadro partilerinin kütle partilerine dönüştüğü vurgulanmaktadır (Tunaya, 1952: 16).

1.2.2. Neumann' ın Tipolojisi: Bireysel Temsil Partileri ve Sosyal Bütünleşme Partileri

Bireysel Temsil Partileri sınırlı katılma ortamında işlemektedir. Gevşek bir parti örgütlenmesine sahiptirler ve faaliyetleri sadece seçim zamanlarına

rastlamaktadır. Bu partiler disiplin ve ideoloji yönünden zayıftırlar. Aynı zamanda üyeleri de aktif değildir. Soysal Bütünleşme Partileri ise siyasal katılmanın genişlemesi ile ortaya çıkmışlardır. Üyeler ideolojik ve örgütsel bir çatı altında bütünleşme eğilimindedirler. Sosyal sınıf tabanına dayanan bu partiler toplumu birleştirme amacı taşımaktadırlar (Kapani, 1999: 172, 173).

1.2.3. Bottomore' un Tipolojisi: Reformcu Partiler ve Devrimci Partiler

Reformcu partiler, toplumda gerçekleşen, karşı çıkılamayan ve önlenemeyen değişimleri topluma yerleştirmeye çalışırken, devrimci partiler yeni bir düzen kurmayı hedeflemektedirler (Bottomore, 1987: 28).

1.3. Siyasal Parti Sistemleri İçinde Tek Parti Sistemlerinin Konumu

Tek parti sistemleri siyasal parti sistemleri içinde tartışmalı bir konuma sahiptir. Tek partili sistemleri tanımlamada çok çeşitli görüşler öne sürülmüştür.

1.3.1. Siyasal Parti Sistemleri Tasnifinde Kullanılan Kriterler

Parti sistemlerinin tasnifinde kullanılan kriterler Önen'in Blondel'den aktardığına göre şu şekilde sıralanmaktadır (Önen, 1996: 9):

- Partilerin sayısı,
- Partilerin gücü,
- Partilerin ideolojik yelpazedeki yerleri,
- Partilerin gördükleri destek,
- Partilerin örgütü,
- Partilerin liderlik tipi

Bu sayılanlara alternatif olarak, parti sistemlerinin tasnif ve şemalaştırmasında şu dört ölçütün temel alındığı belirtilmektedir (Ware, 1996: 149):

- I. Partilerin topluma nüfuz edebilme dereceleri,
- II. Partilerin ideolojisi,
- III. Partilerin rejimin meşruluğuna karlı tavırları,
- IV. Sistemdeki parti sayısı

Ancak bilim adamları tasniflerini yaparken sadece bu ölçülere bağlı kalmayıp, kendi ölçütlerini kullanmaktadırlar.

1.3.2. Çeşitli Siyasal Parti Sistemleri Sınıflandırmaları

Bu başlık altında Duverger , Sartori, Wiatr ve Almond' un yapmış olduğu siyasal parti sistemleri ayrımları incelenmektedir.

1.3.2.1. Duverger' in Sınıflandırması

Parti sistemlerinin sınıflandırılmasında öncülüğünü Duverger yapmaktadır. Bu sınıflandırmada Duverger parti sistemlerini;

- a. iki parti sistemi,
- b. çok parti sistemi,
- c. tek parti sistemi

olarak üç grupta incelemektedir (Duverger, 1993: 278- 364).

Neumann, “ancak, en az bir yarışmacı grubun varlığı, bir siyasal partiyi gerçek anlamda parti durumuna getirir” diyerek tek partili sistemleri bir anlamda yok saymaktadır (Neumann, 1957: 395).

Duverger' le benzer şekilde partilerin sayısını esas alan tek parti, iki parti, çok parti sistemleri ayrımı Kapani tarafından da kabul edilmiştir (Kapani, 1999: 177).

1.3.2.2. Sartori' nin Sınıflandırması

Bu ayrıma alternatif olarak İtalyan siyaset bilimci Sartori yedili bir sınıflandırma ortaya koymuş ve bu ayrım geniş kitlelerden kabul görmüştür (Sartori, 1979: 125):

- I. Tek parti sistemi
- II. Hegemonyacı parti sistemi
- III. Hakim parti sistemi
- IV. İki parti sistemi
- V. Sınırlı çoğulcu parti sistemi
- VI. Aşırı çoğulcu parti sistemi
- VII. Atomlaşmış parti sistemi

Sartori' nin sınıflandırmasında odak noktalar ilk üç sırada olan hakim parti, hegemonyacı parti ve tek parti sistemleridir. Hakim partiye sahip yönetimlerde, muhalefet partilerin varlığına izin veren çoğulu bir ortam varken; hegemonyacı parti

sistemlerinde muhalefet partileri bulunmamakta böylece iktidar mücadelesi önlenmektedir (Uyar, 1999: 13). Tek parti sistemlerini bir sonraki başlıkta inceleneceğinden bu açıklamaları burada bitirmek yerinde olacaktır.

1.3.2.3. Wiatr' ın Sınıflandırması

Tek parti ile hakim parti sistemleri arasına hegemonyacı parti sistemini yerleştiren diğer bir sınıflandırma Wiatr'a aittir. Wiatr sınıflandırmasını şematik olarak ifade etmektedir.

Wiatr'ın parti sisteminin özellikleri şematik olarak ifade edildiğinde karşılaşılan şema şu şekildedir.

Çizelge 2: Wiatr' ın Parti Sınıflandırması

Tek ya da çok merkezli sistem	Çok merkezli parti sistemi				Tek Merkezli Parti Sistemi
Yasal muhalefetin varlığı ya da yokluğu	Siyasal Muhalefet Var		Siyasal Muhalefet Yok		
İktidar için gerçek rekabet	İktidar İçin Gerçek Rekabet Var		İktidar İçin Gerçek Rekabet Yok		
Hükümet Eden Çoğunluğu Parti Bileşenleri	Koalisyon Esas	Koalisyonlar gerekli değil. Hükümetler bir partinin çoğunluğuna dayanmakta			
	Çok parti sistemi	İki parti sistemi	Hakim parti sistemi	Hegemonyacı parti sistemi	Tek parti sistemi

Kaynak: WIATR, Jerzy, (1970), “ The Hegemonic Party System in Poland, Mass Politics: Studies in Political Sociology, der. Erik Allort ve Stein Rokkan, New York: The Free Press’ den aktaran ÖNEN, Nizam, (1996), Osmanlı İttihat Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası’ nın Karşılaştırmalı İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

1.3.2.4. Almond' un Sınıflandırması

Almond, tüm bu sınıflandırmaların dışına çıkarak yeni bir parti sistemi ortaya koymuştur (Almond, 1960: 40). Buna göre:

I. Otoriter parti sistemi,

- a. Totaliter parti sistemi,
- b. Otoriter parti sistemi,
- II. Otoriter olmayan hakim parti sistemi,
- III. Yarışmacı iki parti sistemi (Birleşik Krallık ve ABD),
- IV. Yarışmacı çok parti sistemi,
 - a. İşleyen (working) çok parti sistemi (İskandinav ülkeleri),
 - b. İşlemeyen (immobilist) çok parti sistemi (Fransa ve İtalya)

Almond' un bu sınıflandırmasında Duverger'in sınıflandırmasında temel aldığı sayısal ölçüt kullanılmamıştır (Sarıbay, 1992: 42).

Bu sınıflandırmalar arasından tek parti sistemleri konumuz açısından bizleri daha çok ilgilendirmektedir.

1.3.3. Tek Parti Sistemleri

Tek parti, yirminci yüzyılın getirdiği siyasal bir değişim olarak kabul edilirken, bu değişimin olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğu tartışmalı bir konudur. Ancak genel olarak tek parti sistemi demokrasiye uydurulmuş diktatörlük olarak tanımlanmaktadır (Duverger, 1993: 335). Uyar' ın Tunaya' dan aktardığına göre, tek partili yönetimler, diktatörlük ve totaliterlikle birlikte ele alınmaktadır (Uyar, 1999: 11).

Genel olarak tek parti sistemi, kapalı ve yarışmaya kapalı olan bir sistemi ifade etmektedir (Aydın, 2002: 184). Tek parti olgusu, elit bir topluluğun yeni bağlar kurarak oluşturduğu bir sistemdir. Tek parti ideolojisinde kütlelerin kendini yönetemeyeceği, bu nedenle ülkeyi yönlendirebilecek nitelikte, yetenekli liderleri bir araya getirip yeni elitler meydana getirmek düşüncesi yatmaktadır. Parti bu yaratılan seçkin grubu hiyerarşik bir yapıda örgütler. Siyasal, yönetsel ve ekonomik işler için liderler parti içinden seçilir. Parti, devletin tüm organlarını denetlemek amacıyla hareket etmektedir. Yani tek partinin görevi yönetmek değil, yönetim organını kontrol etmektir (Duverger, 1993: 337, 338). Bir toplumda demokrasi geleneği yeterince oluşmamışsa ya da seçimler dışı müdahalelerle kurumların işlemez duruma getirildiği sistemlerde tek partili yönetimlerin görülme olasılığının daha kuvvetli olduğu da ifade edilmektedir (Karatepe, 2001: 7).

Tek parti tüm ülkeye yayılmış olan örgütlenme yapısıyla hem sosyal hem siyasal kopmayı engellemeye çalışmaktadır. Böylesine sıkı bir bağ kurulunca da yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya etkileşim eş zamanlı gerçekleşmektedir (Duverger, 1993: 338).

Tek partinin esas amacı, diktatörün isteklerini halk arasında yayıp, hükümetin propagandasını yapmaktır. Parti, toplumu yönlendiren, yöneten, örgütleyen en önemli propaganda aracıdır. Propaganda aracı olmanın yanı sıra, parti aynı zamanda bir terör aracıdır (Duverger, 1993: 340). Tek partili sistemlerde seçimler de iktidarı yerleştirmek ve gücünü onaylatmak amacına yöneliktir (Karatepe, 2001: 7). Ayrıca üst düzey yöneticilerin parti içi yollardan göreve gelmeleri de tek partili yönetimlerde olmazsa olmaz bir koşuldur (Uyar, 1999: 12).

Tek parti çoğu zaman devletlerin kuruluş aşamalarında yönetimde bulunan partilerdir. Ulus oluşumları kendilerini ayakta tutma kabiliyeti yüksek tek partiler yaratmışlardır (Aydın, 2002: 185, 186).

1.3.3.1. Huntington' un Tek Partili Sistem Algılaması

Huntington, tek parti sisteminin kökenini toplumun iki kampa ayrılmış olması gerçeğinde yattığını vurgulamaktadır (Huntington, 1970: 11; aktaran Tunçay, 1992: 15). Huntington tek partili yönetimlerin kurulma evrelerini de modernleşme süreçlerinin başlangıç tarihi olarak göstermektedir (Huntington, 1970: 12; aktaran Tunçay, 1992: 15). Huntington, toplumsal bölünme karşısındaki tavırları bakımından tek partileri, dışlayıcı ve devrimci olarak da iki gruba ayırmaktadır (Huntington, 1970: 15; aktaran Tunçay, 1992: 16). Dışlayıcı tek parti sisteminin ortaya çıkması için bazı koşullar gerekmektedir. Bunlar (Tunçay, 1992: 16):

- a. Sistemin yasallığını sorgulamayan, ilgisiz bir uluslararası ortam,
- b. Siyasal tabanla, sistemin dışına itilen toplumsal güçler arasında siyasal bilinç farkı,
- c. Siyasal tabanın yöneticileri arasında sıkı bir birlik

olarak sayılmaktadır.

Dışlayıcı tek partiler, alternatif grupların siyasal katılımını ya sınırlar ya da engellerler (Uyar, 1999: 17). Dışlayıcı tek parti sistemi başarısızlığa uğrayınca değişir. Ancak bunun tam tersi durum devrimci tek partide geçerlidir. Devrimci tek

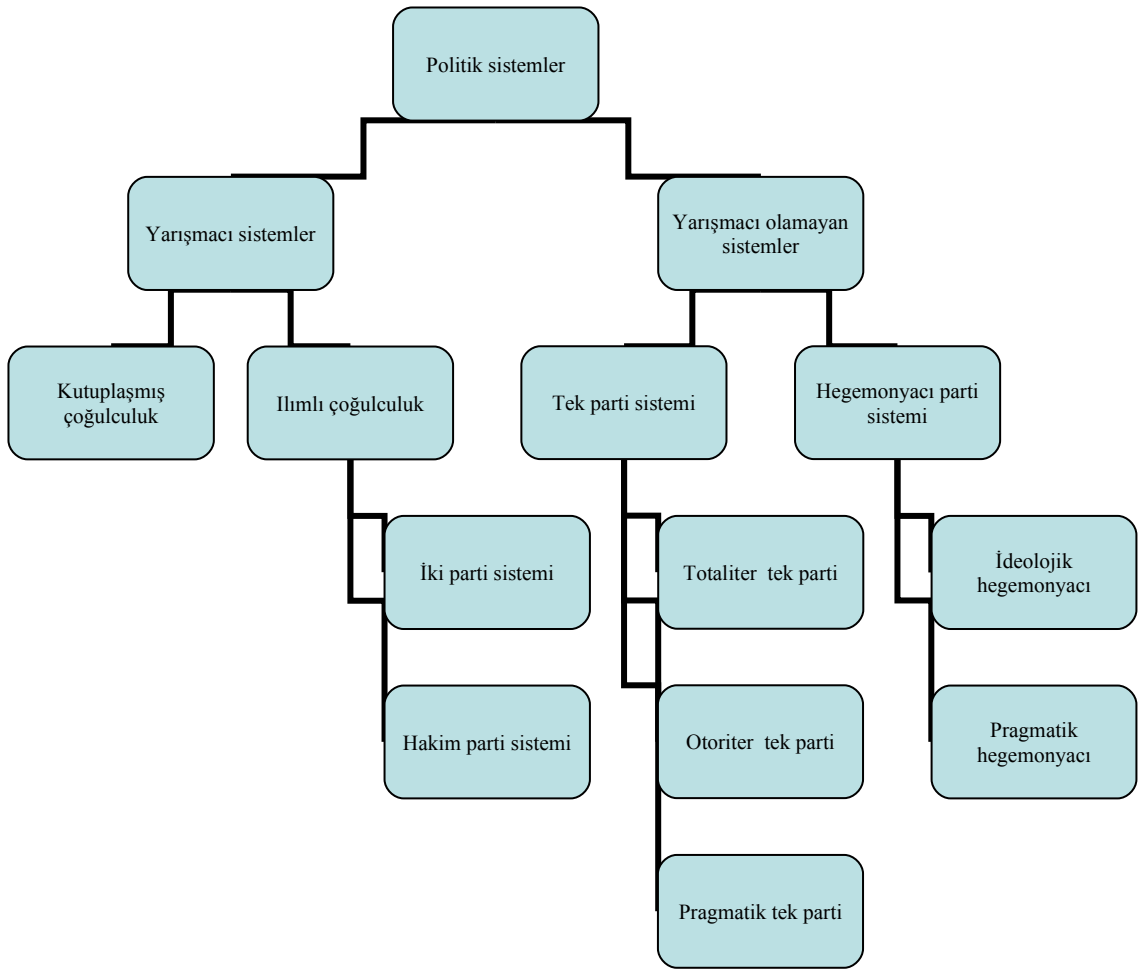
parti, sistem başarıya ulaşınca değişmektedir (Huntington: 1970: 25; aktaran Tunçay, 2002: 17). Devrimci tek parti muhalif grupları ortadan kaldırmaya çalışır, ortadan kaldıramazsa da kendi içinde eritme yoluna gitmektedir (Uyar, 1999: 17).

1.3.3.2. Sartori' nin Tek Partili Sistem Algılaması

Tek partili sistemlerle ilgili olarak Sartori yayınlanan ilk eserlerinde tek partiler için şöyle bir yorum getirmiştir: “ Her parti bir parçadır ve dolayısıyla bir karşı parça akla gelir. Eğer karşı parça yoksa, o bir bütündür. Gerçekten de tek parti sistemi partisiz bir sistemdir... tek parti sistemi bir parti sistemi geliştiremez; onu engeller. O gönüllü bir temsilci, harekete geçirici bir aygıttır.” (Sartori, 1962’ den aktaran Öz, 1992: 22). Daha sonraki çalışmalarında bu görüşlerin kimi değişikliklere uğradığı gözlenmektedir.

Sartori, Partiler ve Parti Sistemleri (1976) adlı eserinde, politik sistemleri yarışmacı olan ve yarışmacı olmayan sistemler olarak ayırmaktadır. Yarışmacı sistemler kutuplaşmış çoğulculuk ve ılımlı çoğulculuk tiplerini içermektedir. İlimli çoğulcu sistemin kendine özgü iki tipi olarak da iki parti sistemi ve hakim parti sistemi kendilerini göstermektedir. Yarışmacı olmayan sistemler, tek parti sistemi ve hegemonyacı parti sistemini içermektedir (Sarıbay, 2000: 176). Bu açıklama aşağıdaki şemadan daha kolay izlenebilmektedir.

Çizim 1: Sartori' nin Politik Sistem Ayrımı

Kaynak: SARTORI, Giovanni, (1976), Parties and Party Systems, New York' dan aktaran SARIBAY, Ali Yaşar, (2000), Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, İstanbul: Alfa Yayınları

Sartori'nin bu tasnifinde tek parti sistemleri ve tek parti sistemlerinin türleri incelemeye değerdir.

Sartori, yarışmacı olmayan sistemler grubu içerisine tek parti sistemi tiplerini koymaktadır. Tek parti sistemi tipleri üç çeşit olarak sıralanmaktadır (Sartori, 1976: 222):

- a. Totaliter tek parti
- b. Otoriter tek parti
- c. Pragmatik tek parti

Totaliter tek parti sistemlerinde ideoloji çok yoğundur ve devlet toplum üzerinde çok şiddetli baskı yapmaktadır (Uyar, 1999: 13). Sartori'nin tanımında totaliter tek partinin zorlayıcı ideolojisi, diğer hiçbir partinin ve görüşün varlığına

izin vermemektedir. Tüm toplumu kapsayan ve bunu yaptırımlarıyla güçlendiren bir düzen öngörülmektedir (Sarıbay, 2000: 179). Totaliter tek parti sistemi, vatandaşların tüm yaşamı üzerinde partinin hakimiyetinin hissedildiği, özel yaşam alanlarında dahi devletin denetiminin hissedildiği (Tunçay, 1992: 12), kapsamanın ve mobilizasyonun en yüksek seviyede olduğu bir düzenin adıdır (Sartori, 1976: 222).

Otoriter tek parti sistemleri, totaliter parti kadar sıkı ve disiplinli değildir. Muhalefete izin verilir ancak sınırlar daima mevcuttur (Uyar, 1999: 13), ideolojik olarak daha zayıf bir düzeni temsil ederken, mobilizasyon kapasitesi düşüktür (Sartori, 1976: 226). Otoriter tek partide, tüm toplumu kapsayan bir ideoloji olmamasına rağmen otoriter bir yönetim benimsenmektedir (Sarıbay, 2000: 179). Bu sisteminde, sistemin dışında bırakılanların siyasal etkinlikleri de sınırlanmaktadır (Tunçay, 1992: 12).

Pragmatik tek partili sistemler ise ideolojik unsuru en zayıf olan sistemlerdir. Pragmatik tek parti alternatif grupları kendi içinde özümsemektedir (Uyar, 1999: 13). Sartori' nin pragmatik tek partisi ise ideoloji yönünden en zayıf örgütlenme olarak kabul görmüştür (Sarıbay, 2000: 179). Bu tip sistemlerde, ideolojinin haklı kılıcılığı yoktur, yani zorlama en az seviyededir. Yıkıcı ve dışlayıcı olmayan özümleyici politikalar sisteme hakimdir (Sartori, 1976: 225, 226).

Tek partilerin görünümü Sartori tarafından şu şekilde görselleştirilmektedir (Sartori, 1976: 227):

Çizelge 3: Sartori' nin Tek Parti Sistemleri Açıklaması

Ölçüt	Totaliter tek parti	Otoriter tek parti	Pragmatik tek parti
İdeoloji	Güçlü ve kapsayıcı	Daha zayıf kapsayıcı değil	Önemsiz ya da çok zayıf
Yaptırım, zorlama mobilizasyon	Yüksek	Orta	Daha düşük
Dıştaki gruplara karşı politikalar	Yıkıcı	Dışlayıcı	İçine alıcı
Alt grup bağımsızlığı	Yok	Politik olmayan gruplarla sınırlı	İzin verilmiş ya da hoş görülmüş
Keyfi hareket	Sınırsız ve öngörülmez	Öngörülebilir sınırlar içinde	Sınırlı

Kaynak: SARTORI, Giovanni, (1976), Parties and Party Systems, New York’ dan aktaran SARIBAY, Ali Yaşar, (2000), Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, İstanbul: Alfa Yayınları

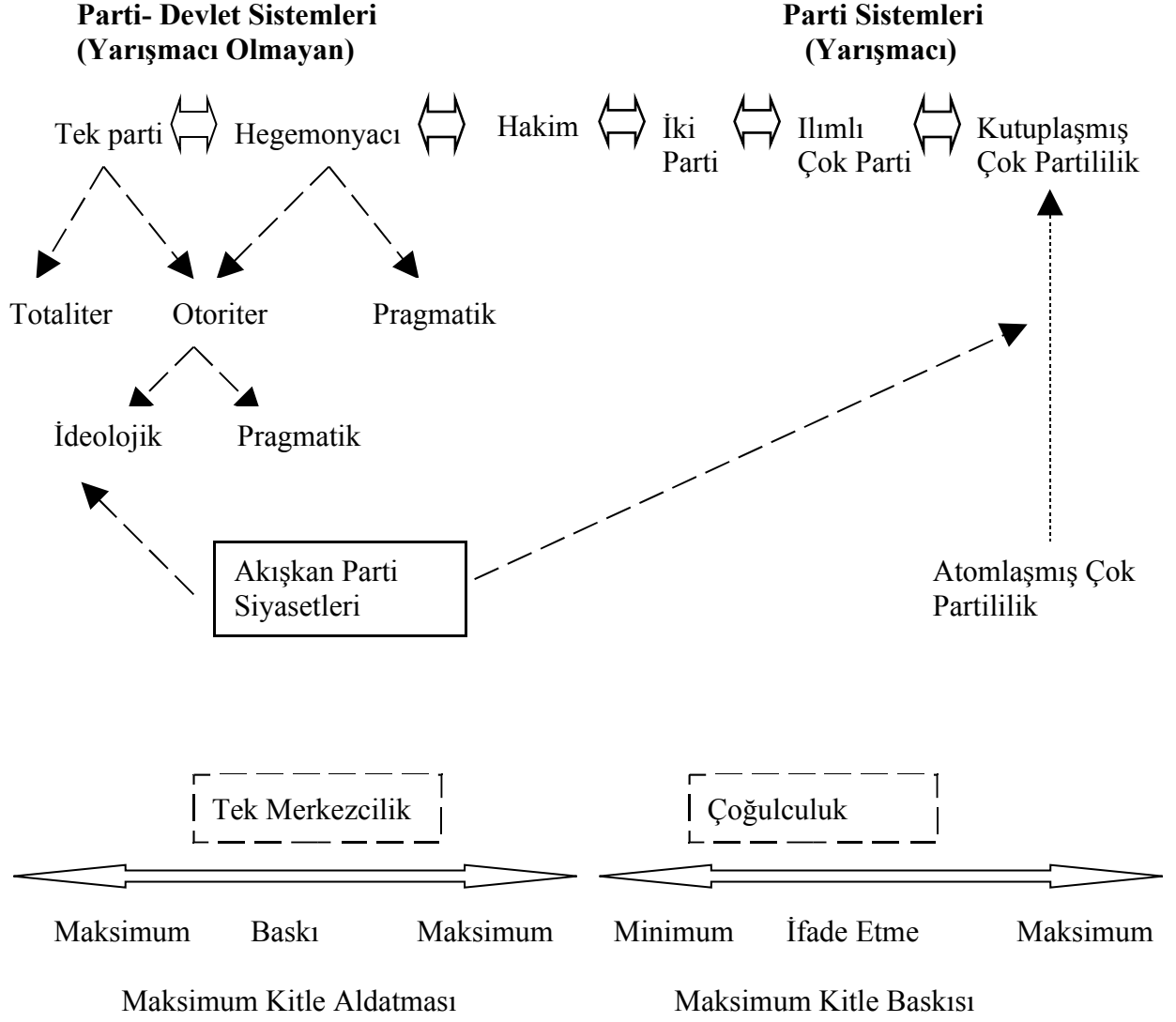
Hegemonyacı parti sistemi Sartori’ nin tasnifinde yarışmacı olmayan sistemler arasında sayılmaktadır. Bu durum fiili tek parti olarak da adlandırılmaktadır. Burada birden çok parti bulunmasına rağmen iktidarı tek partinin ele geçirme ihtimal ve olanağı vardır (Sarıbay, 2000: 180).

Hegemonyacı tip Sartori’ nin sınıflandırmasında iki kategoriye ayrılarak incelenmektedir (Sartori, 1967: 24):

- I. İdeolojik- hegemonyacı parti sistemi
- II. Pragmatik- hegemonyacı parti sistemi

Sartori’ nin sınıflandırmasında yer alan parti sistemleri arasındaki geçiş şöyle gerçekleşmektedir (Sartori, 1967: 283; Sarıbay, 2000: 181):

Çizim 2: Parti Tipolojileri ve Bunlar Arasındaki Geçiş

Kaynak: SARIBAY, Ali Yaşar, (2000), Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, İstanbul: Alfa Yayınları

Sartori'nin sınıflandırmasına yöneltilen eleştiriler ise şu noktalarda toplanmaktadır (Sarıbay, 2000: 181, 182):

- Sınıflandırmalar ve tipolojiler fazlasıyla soyuttur.
- Sınıflandırmalar ve tipolojiler statik niteliktedir.

- c. Bu sebeplerle bu soyut ve statik değerler ölçmenin yerini almaktadır.
- d. Sistem dışı olarak sayılan Avrupa'daki faşist ve komünist partilerin işlevleri göz önünde bulundurulmamaktadır.

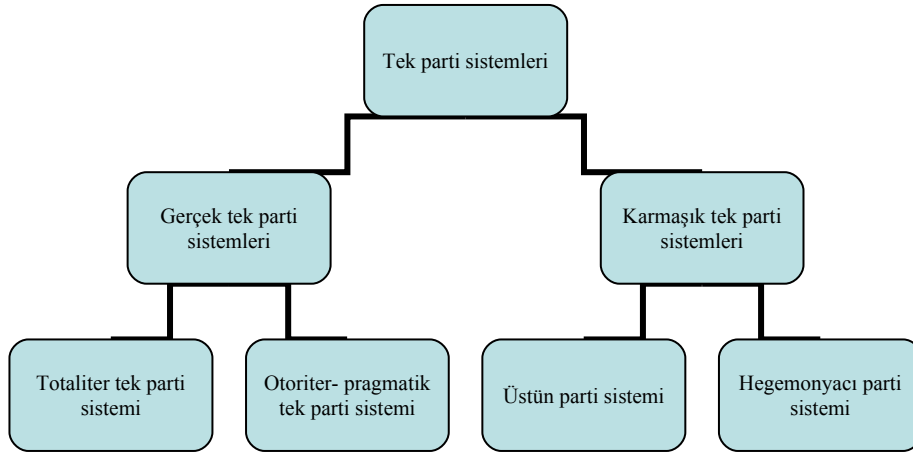
1.3.3.3. La Palombara ve Weiner' in Tek Partili Sistem Algılaması

La Palombara ve Weiner da Sartori' nin sınıflandırmasına benzer bir sınıflandırmada bulunmaktadırlar. Siyasal parti sistemleri önce yarışmacı ve yarışmacı olmayan sistemler olarak ayrıldıktan sonra, yarışmacı olmayan sistemin içine Otoriter Tek Parti, Çoğulcu Tek Parti ve Totaliter Tek Parti türlerini yerleştirmektedirler (La Palombara ve Weiner, 1966: 37- 41).

1.3.3.4. Kapani' nin Tek Partili Sistem Algılaması

Tek parti sistemleri üzerinde bir başka ayırım da Kapani tarafından yapılmıştır. Kapani, sistemleri kendi içinde gruplara ayrılarak daha kolay tanımlandığından Sartori ile benzer bir yol izlemektedir.

Çizim 3: Kapani' nin Tek Parti Sistemleri Tipleri

Kaynak: KAPANİ, Münci, (1999), Politika Bilimine Giriş, Ankara: Bilgi Yayınevi

Kapani tek parti sistemlerini öncelikle iki ana gruba ayırarak irdelemektedir. Bunlar (Kapani, 1999: 178- 181):

- Gerçek Tek Parti Sistemi
- Karmaşık Tek Parti Sistemi

Gerçek Tek Parti Sistemi: Gerçek tek parti sisteminde hem hukukun hem de fiilen tek bir parti bulunduğu gibi bu partinin dışında başka partilerin kurulması ve

faaliyetlerde bulunmaları da olanaksız hale getirilmiştir. Bu da iktidar üzerindeki egemenliğin tek partinin tekelinde olması anlamına gelmektedir. Gerçek tek parti sistemi, ideolojileri, yönetim tarzları ve iç yapıları yönünden iki farklı kategoriye ayrılmaktadır (Kapani, 1999: 178):

I. Totaliter Tek Parti

II. Otoriter- Pragmatik Tek parti

Kapani' nin ayrımında da Sartori' nin ayrımına benzer öğeler dikkatleri çekmektedir. Burada otoriter- pragmatik tek parti aynı grupta sayılmaktadır. Bu küçük değişikliğe rağmen temel varsayımlar büyük ölçüde benzerlik arz etmektedir.

Totaliter tek parti sistemi, tüm dünyayı açıklayıcı bir ideolojik çerçeve çizme iddiası ile bu iddiaya uygun bir toplum yaratma amacını gütmektedir. Toplum hayatının tümünü kontrol altında tutmaya çalışarak, tüm ekonomik siyasal ve sosyal faaliyetlere yön vermeye çalışmaktadır (Kapani, 1999: 178).

Totaliter tek partinin üstlendiği görevler Linz tarafından (Linz, 1984: 52- 57):

- Kitlelerin siyasallaştırılması, sistemin bir parçası haline getirilmesi, kadrolaştırılması, bütünleştirilmesi ve inançlarının değiştirilmesi;
- Bireylerin tüm bağlardan koparılması, diğer örgütlerin özelliklerinin tahrip edilmesi, değer yargılarının tıkmaları ve sosyalleşmenin yok edilmesi;
- Tüm bunların propaganda, eğitim ve zor kullanma karışımı ile yapılması;
- Yeni siyasal elitin devşirilmesi, ayıklanması ve eğitilmesi,
- Bağımsız, siyaset dışı iktidar merkezleri haline gelebilecek olan çeşitli uzmanlaşmış fonksiyonlar üzerinde denetim kurulması;

şeklinde sıralanmaktadır.

Kapani' nin otoriter- pragmatik tek parti sistemlerinde de daha dar bir ideoloji ile sınır koyulmuştur. Faaliyetleri milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik gelişme, siyasal modernleşmeyi sağlamak gibi hedeflere yöneliktir (Kapani, 1999: 178). Bu da daha çok ulus geliştirme bazlı bir hareket olduğunun bir kanıtı sayılmaktadır.

Karmaşık Tek Parti Sistemleri: Karmaşık tek parti sistemlerinde görünüşte çok partili bir düzen vardır. Ancak siyasal partilerden birinin diğerleri üzerinde tartışmasız bir üstünlüğü söz konusu olmaktadır (Kapani, 1999: 179). Karmaşık tek

parti sistemleri de kendi içinde iki kategoride incelenmektedir (Kapani, 1999: 179-181):

I. Üstün parti sistemi

II. Hegemonyacı parti sistemi

Üstün parti sisteminde, meşru olarak birden çok parti vardır, eşit ve serbestçe faaliyetlerde bulunurlar. Ancak bunlardan biri, parlamentoda sağladığı çoğunluk ve oy kitlesinin çokluğu gibi sebeplerle diğer partilerden daha güçlü konuma sahip olmaktadır. Bu üstünlük, seçimlerde de süreklilik ve istikrar arz ettiği müddetçe “üstün parti” de varlığını koruyor demektir (Kapani, 1999: 179). Atlanmaması gereken nokta üstün parti sisteminin özü itibarıyla çoğulcu bir sistem olduğudur (Kapani, 1999: 180).

Hegemonyacı parti sisteminde birden çok parti bulunmasına rağmen, iktidarda mutlak üstünlüğe ve ülke üzerinde kontrole tek parti hakimdir. Diğer partiler gerçek anlamda muhalefet etme özgürlüğüne sahip değildirler (Kapani, 1999: 180, 181).

Tek parti kriterlerine en uygun düşen partiler; Komünist, Faşist, Nasyonal-Sosyalist ve az gelişmiş ülkelerdeki milliyetçi ve modernleştirici tek parti örnekleridir (Uyar, 1999: 12).

Tek parti sistemleri, en çok geri kalmış ülkelerde görülmektedir. Geri kalmış ülke rejimleri genellikle üç özellik ile tanımlanmaktadır. Bunlar: tek parti, kişisel iktidar ve baskı olarak sayılmaktadır (Kışlalı, 2003: 310).

Görüldüğü üzere tek parti sistemleri genelde demokrasi karşıtı olarak addedilmektedir. Farklı siyaset bilimcilerin yaptıkları ayrımlarda da tek partinin toplumdaki farklı görüş ve düşünceleri ortadan kaldırıp, tek tipleşme yaratacağı fikri mevcuttur.

Tek parti sistemlerini ana hatlarıyla açıkladıktan sonra Türkiye’ de 1923-1946 yılları arasında sosyal, siyasal, iktisadi ve kültürel alana hakim olan Cumhuriyet Halk Partisi’ nin ne tür bir tek parti olduğu ve araştırmanın inceleme alanına giren dönemde partinin nasıl örgütlendiği irdelenmeye geçilebilir.

2. CUMHURİYET HALK PARTİSİ’NİN KÖKENLERİ

Bu bölümde Cumhuriyet Halk Partisi’nin oluşumunda etkili olduğu düşünülen örgütlere yer verilmiştir.

2.1. Tarihsel Koşullar Ve Altyapı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarihsel köklerine doğru inildiğinde, temelleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dayanmaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi' nin tek partili yönetimi sırasında sahip olduğu örgütlenme tarzının kökenlerinin de bu iki cemiyette bulmak mümkündür.

2.1.1. İttihat ve Terakki' nin Kökenleri ve Oluşumu

İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin ortaya çıkışında, 19. yüzyılın ikinci yarısında kendini gösteren Yeni Osmanlı hareketi olarak başlayan, daha sonra Jön Türkler ismiyle adlandırılan bir grup aydın ve bürokratin etkisi olduğu bilinmektedir (Çavdar,1994:10).

Tanzimatla başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısında hızlanan meşruti yönetim düşüncesi Yeni Osmanlılar hareketinin de fikri çıkış noktasını temsil etmektedir. Bu yüzyıl boyunca Avrupalı sömürgeci devletlerin karşısında duramayan Osmanlı Devleti' nin içinde bulunduğu durumdan çıkması için başta aydın kesim ve bürokratlar olmak üzere bir grup, Anayasal yönetim arayışına girmiştir. Bu arayış Yeni Osmanlılar hareketi ile kendini göstermeye başlamış, öncüsü de Şinasi Efendi olmuştur. 1860 yılından sonra Şinasi, Tercüman-ı Ahval gazetesinde çalışmaya başlamış daha sonra buradan ayrılarak kendi gazetesi Tasvir-i Efkar' ı kurmuştur. Kendi gazetesinin ilk sayısında ulus, hürriyet ve kamuoyu kavramlarına değinerek, devletin özünde ulusu temsil ettiğini, devletin yönetimdeki tutumuna karşı halkın kendi fikirlerini özgürce belirtebilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu fikirlerle şekillenen Tasvir-i Efkar gazetesi kısa bir zaman içinde Osmanlı aydınlarının toplanıp, fikir alış verişinde bulunduğu bir grup haline dönüşmüştür. Tasvir-i Efkar' da Namık Kemal gibi ilerici bir başka fikir adamı daha yazılar yazmaktadır. Yine aynı dönemde Ali Suavi Muhbir adlı gazetesini çıkartarak bu yeni fikirlere destek vermiştir. Bu düşünsel hareketlerin eyleme dönüşmesi için örgütlü halde bulunmanın gereği anlaşıncı 1865' te ilk başta "Yurtseverler Birliği" adını alan, ancak kısa sürede adı "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" ne dönüşen örgüt kurulmuştur (Çavdar, 1994: 10-12).

1876 yılında geçilen Anayasalı ve Meclisli düzen, 1878 yılında Abdülhamit tarafından kaldırılınca baskıcı bir anlayış yeniden gelişmeye başlamıştır. Bu ortamda İttihad-i Osmani örgütü oraya çıkmıştır. Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ile başlayan hareketlenme, 1889’ dan sonra fiiliyata geçmiştir. İlk başta gizli örgütler kurulmuştur. Bilinen ilk gizli örgüt İbrahim Temo’ nun 21 Mayıs 1889’ da Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında kurduğu İttihad-i Osmani örgütüdür. Cemiyet’in kurucuları arasında İbrahim Temo, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti gibi isimler bulunmaktadır. Cemiyetin 20 Temmuz 1891 yılında yaptığı İnciraltı İçtimai olarak adlandırdıkları toplantısına Temo’ nun belirttiği üzere 12 kişi katılmıştır (Temo, 1987: 13,14).

1889 yılı içinde Paris’ te İttihat ve Terakki adını taşıyan bir cemiyet daha kurulmuştur (Aydemir, 2005a: 119). Paris’teki bu grup Ahmet Rıza’ nın önderliğinde oluşmuştur. Bu cemiyetin kurulması tarihte önemli bir dönüm noktasıdır. Cemiyetin faaliyetleri hem İstanbul’ daki yüksek öğrenim yapan gençler arasında yandaş bulmuş hem de II.Abdülhamit yüzünden Avrupa’ da yaşayan Osmanlı aydınları arasında hızla yayılmıştır. Bunun sonucunda da ülke dışında geniş bir teşkilata sahip olunmuştur (Armaoğlu, 1995: 58). Kısa sürede büyüyen örgüt 1892 yılında Abdülhamit tarafından öğrenilmiş ve örgütün ileri gelenleri tutuklanmıştır. Ancak üç ay içinde padişah tüm bu tutukluları affetmiştir (Çavdar, 1994: 16).

1894 ve 1895 yıllarında İttihad-i Osmani Örgütü, Paris’ teki Ahmet Rıza grubuyla irtibata geçmiş, Ahmet Rıza Bey de Cemiyete dahil edilmiş, böylece Paris’ teki grupla birleşilmiştir (Kuran, 1948: 61). Bu sırada daha önce kapanan “İstikbal Gazetesi” nin, cemiyet adına tekrar yayınlanmaya başlanmasına karar verilmiştir. İstikbal gazetesi’ nin tekrar yayınlanmaya başlaması ve Ahmet Rıza’ nın cemiyete katılması Mehmet Rauf tarafından “...ilk hürriyetçiler arasında pek müstesna yeri elde etmiş olan merhum Ali Şefkati Bey hayli zaman önce tatil etmiş olduğu “İstikbal” Gazetesini cemiyet adına yayınlamaya karar verdiği ve o vakte kadar münferiden hürriyetçi düşünceye hizmet eden büyük hürriyet mücahidi Ahmet Rıza Bey Efendinin cemiyete katılarak ona göre yayına başladığı istihbar edilerek ümitsiz kalplerimize kuvvet gelmeye başladı.” şeklinde ifade edilmiştir (Rauf, 1991: 25). Ahmet Rıza Bey’ in önerisiyle Cemiyet’ in adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak kabul edilmiştir (Ahmet Rıza, 1988: 23). 1894 yılında ilk bildirisini

yayımlayan örgüt, bu bildirinin altına anılmak istedikleri isimlerini de yazmışlardı: “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti” (Çavdar, 1994: 17).

1895’ ten sonra Jön Türk hareketi Şerif Mardin’ in sınıflamasına göre altı grup çevresinde gelişmiştir. Bunlar (aktaran Çavdar, 1999: 55):

- I. Ahmet Rıza ve Meşveret gazetesi
- II. Murat Bey ve Mizan dergisi
- III. Abdullah Cevdet ve İçtihad dergisi
- IV. Osmanlı gazetesi çevresi
- V. Prens Sabahattin’ in fikirleri
- VI. Şura-yı Ümmet grubu

20. yüzyılın ilk yıllarında Cemiyet hareketi Rumeli, Selanik ve Manastır’ daki subaylar arasında yayılmış ve harekete askeri güç kazandırılmıştır (Armaoğlu, 1995: 58).

1902 yılında Jön Türk hareketinin ileri gelenlerinin de katıldığı bir kongre toplanmıştır. Bu kongrede ortaya iki grup ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri “İttihat ve Terakki” örgütünün devamı olan Ahmet Rıza’ nın başkanlığındaki grup, diğeri ise “Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti” olarak adlandırılan Prens Sabahattin’ in önderliğindeki gruptur (Çavdar, 1994: 19,20).

1906 yılında Rumeli’ de 3. Ordu subaylarının oluşturduğu “Osmanlı Hürriyet Cemiyeti” kendini göstermeye başlamıştır. Bu örgüt 1908’ de gerçekleşecek olan devrimin de esas kadrosunu oluşturmaktadır. 27 Eylül 1907’ de Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Paris’ teki Ahmet Rıza’ nın Grubu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilişki kurduktan sonra Osmanlı Hürriyet Cemiyeti de Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında yerini almıştır (Tunaya, 1952: 114).

Yine aynı zamanda Suriye’ de “Vatan” adlı bir başka örgüt faaliyete başlamıştır. Suriye’ deki “Vatan” ın köklerinden, içinde Mustafa Kemal’ in de bulunduğu “Vatan ve Hürriyet Cemiyeti” doğmuştur. Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, İttihat ve Terakki ile birleşerek İttihat ve Terakki’ nin son haline gelmesini sağlamıştır (Çavdar, 1994: 21,22).

28 Ağustos 1908’ de yayımlanan bir bildiride “Terakki ve İttihat Cemiyeti, Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile birleştiğini ve Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldığını” ilan etmiştir. Ancak bu birleşme gerçek bir

birleşme olmamış, fikirsel muhalefet Meşrutî rejimin sonuna kadar devam etmiştir (Tunaya, 1952: 177).

Temmuz 1908’ de, Abdülhamit, İttihat ve Terakki’ nin, daha önce askıya alınmış olan 1876 Anayasası’ nın yeniden yürürlüğe konması talebine rıza göstermek zorunda kalarak parlamentonun Anayasaya uygun olarak toplanacağını ilan etmiştir (Ahmad, 1996a: 8). Böylece yakın tarihimizde İkinci Meşrutîyet dönemi olarak anılan döneme girilmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutîyet sonrası ülkenin geleceğine karar verebilecek bir pozisyona gelmiştir (Kili, 2003: 111).

Meşrutî yönetime karşı İstanbul’ daki ilk ayaklanma, 1909 yılının Nisan ayında olmuştur. İsyan sonucu, hükümet istifa etmiş, Meclisi Mebusan karışmış, Padişah isyancıların taleplerini kabul etmiş ve İttihat ve Terakki iktidardan uzaklaştırılmıştır (Ahmad, 1996a: 17). 31 Mart ayaklanması olarak bilinen bu ayaklanma Makedonya’ da örgütlenmeye başlayan ve İstanbul’ a doğru yürüyüşe geçen Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır (Ahmad, 1996a: 22). Önder bulamamasının da etkisiyle çabuk bastırılan ayaklanma, İttihat ve Terakki içinde Mustafa Kemal’ in isminin geçmesine neden olmuştur (Aydemir, 2005a: 138-145). İsyanı bastırmakta görevli olan Hareket ordusundaki genç subaylardan bir tanesi de Mustafa Kemal’ dir.

31 Mart olayından sonra varlık göstermeye çalışan bazı kuruluşlar olmuştur. Bunlar Osmanlı Demokrat Fırkası, Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ve Ahali Fırkası’ dır. Muhalefetin yoğunlaşması sırasında, kabinedeki İttihat ve Terakkili vekillerin sayısı da azalmaktadır (Akşin, 2002: 37).

Kasım 1911’ de Hürriyet ve İtilaf Fırkası’ nın kurulması ve Aralık ayında yapılan ara seçimleri yeni partinin kazanması, İttihat ve Terakki içinde karmaşaya yol açmıştır. 1912’ de yapılan genel seçimlerde daha dikkatli olan İttihat ve Terakki başarılı olmuştur. Kurulan hükümet gün geçtikçe İttihat ve Terakki karşıtı bir tutum benimsemeye başlamıştır (Akşin, 2002: 38-40).

Londra’ da toplanan barış konferansında Edirne’ nin gözden çıkarılması kararının alınması üzerine, 23 Ocak 1913’ te İttihat ve Terakki, Babiali baskını adıyla bilinen darbeyi yapmış ve iktidarı yeniden ele geçirmiştir (Akşin, 2002: 42).

Mondros Mütarekesi Osmanlı Devleti' nin çöküşüyle birlikte İttihat ve Terakki' nin de dağılmasına neden olmuştur. Fırkadan ayrılan ilk grup Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası' nı kurmuş, kalan üyeler ise yapılan son kongrede yeni bir partiye dönüşme kararı almışlardır. 11 Kasım 1918 tarihinde Teceddüt Fırkası kurularak İttihat ve Terakki Fırkası' nın varlığı ortadan kalkmıştır (Sarıbay, 2001: 38).

2.1.2. İttihat ve Terakki' nin Örgüt Yapısı

İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin örgütlenme yapısı daha sonra Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' ni de etkilemiştir. Ancak bu konu daha geniş ve özel bir araştırmayı gerektirecek kadar önemli olduğundan bu başlık altında İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin örgütlenme yapısı ana hatlarıyla incelenmektedir.

2.1.2.1. İlk Örgütlenme Yapısı

Cemiyet' in 1895 tarihli ilk nizamnamesinde (Tunaya, 1952: 117- 122), Cemiyet' in umumi menfaati sağlamak için çalıştığı belirtilmiştir (madde 2). Cemiyet' in bir biri başkan olmak üzere beş kişiden oluşan Heyet-i İdaresi bulunmaktadır ve merkezi İstanbul' dadır (madde 6). Bulundukları beldenin ismini taşıyacak olan cemiyetin şubeleri, merkeze tabi olarak çalışacaklardır (madde 7). Cemiyete üye olanlar, kendisini Cemiyet' e alan üstünü, Cemiyet' e aldığı astını ve bir diğer üstünden başka kimseyi tanımayacaktır (madde 8). Cemiyete girerken din veya namus üzerine yemin edilmesi zorunludur (madde 27)

İlk örgütlenme yapısında, nizamnameden anlaşıldığı gibi gizlilik esas alınmış, üyelerin birbirlerini tanıması bile engellenmiştir.

İkinci nizamname 1907 tarihini (Tunaya, 1952: 123-126) taşımaktadır. Bu nizamname Paris' te faaliyette bulunan örgüte ait olduğundan doğrudan eyleme yönelik kurallar içermemektedir. Cemiyet' in nizamnamesini kabul eden her şube, kendi nizamnamesini yapabilmektedir (madde 9). Bu nizamnamede Heyeti Merkeziyenin isteği doğrultusunda başkan seçmesi öngörülmüştür (madde 17).

2.1.2.2. İktidarın İlk Yıllarında Örgüt Yapısı

1908 yılında İttihat ve Terakki için yeni bir dönem başlamıştır. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, 23 Nisan 1908’de çok çabuk ve tüm kuruluşlarıyla hazır olarak ortaya çıkmıştır. Bu ortaya çıkıştaki örgüt yapısının düzenli ve yaygın olduğu söylenememektedir. Cemiyet’ in örgütü İstanbul’ da duruma hakimdir. Meşrutiyetin ilanı ile yurtdışındaki özgürlük yanlısı kişiler de ülkeye dönmeye başlamıştır. Bu sıralarda İttihat ve Terakki’ ye muhalefet de artmaktadır. Saray baskısıyla mücadele ettiği süreçte çok desteklenmesine rağmen, baskı rejimine son verilince bu oran düşmüştür (Kabasakal, 1991:45- 47).

Cemiyet siyasi bir programla seçimlere girmeye karar vermiş, bunun için de gizli bir oylamayla Merkezi Umumiyesini oluşturmuştur. Bu organ Cemiyetin de en güçlü organı olmuştur (Tunaya, 1952: 177).

18 Ekim 1908 yılında gizli olarak toplanan kongresinde Cemiyet 13 maddelik kararları kabul etmiş ayrıca 21 maddeden oluşan bir siyasi program kabul ederek firkalaştığını açıklamıştır (Tunaya, 1952: 190). Bu kongrede, Meclisi Mebusan’ da çoğunluk sağlayabilmek amacına yönelik olarak, üyelerin seçiminde dikkatli davranılmıştır (Kabasakal, 1991: 47,48). Tüm eyaletlere kendi adaylarının seçilmesini sağlayacak örgütler kurmak için görevliler gönderilmiş, azınlıkların adayları konusunda da azınlıklarla hem fikir olup durumunu sağlamlaştırmıştır (Ahmad, 1986: 52,53). Cemiyet hala gizli bir siyasal dernek konumunda olduğundan, hükümet ile ilişkilerin sağlanması önemli bir problem olmuştur. Bu sorun, cemiyet siyasi parti statüsü kazanıncaya kadar devam etmiştir (Kabasakal, 1991: 48). Bu tarihteki kongrede Cemiyet’ in aldığı kararlar kamuoyuna duyurulmuştur. Bu kararların 3. Maddesinde “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyetinin Meclisi Meb’ usanda bulunacak azaları İttihat ve Terakki Firkai siyasiyesinin namı altında olarak çalışacaklardır.” denilerek duruma açıklık kazandırılmıştır (Tunaya, 1952: 206-208; Kabasakal, 1991: 55). Bu kongrede alınan kararlara göre Fırka, Cemiyet’ in bir şubesi görünümündedir (Tunaya, 1952: 196-198).

1908 yılında basılan nizamnameleri, yasal olmayan gizli bir örgütün nizamnamesi niteliğindedir (Kabasakal, 1991: 43). Kabul edilen nizamnameye (Tunaya, 1952: 129-135) göre Cemiyetin beş organı bulunmaktadır. Bunlar (Tunaya, 1952: 196):

- Umumi Kongre

- Merkezi Umumi
- Vilayet Heyeti Merkeziyeleri
- Kaza ve Nahiye Heyeti Merkeziyeleri
- Kulüpler

Bu sayılanlar içinde Merkezi Umumi ve Kongrenin görevleri diğerlerine göre daha önemlidir (Kabasakal, 1991: 57).

Nizamnameye göre, Merkezi Umumi, Osmanlı ülkesinde bulunacak, bulunduğu yer hiçbir zaman duyurulmayacaktır (madde3). Dış merkez Paristedir (madde 66). Merkezi Umumi beş üyeden oluşacak, bunların biri gizli oyla seçilerek göreve devam edecek, diğerleri “il heyet-i merkeziyeleri”nden seçilen üyelerle yer değiştirecektir (madde 4-5). Merkezi Umuminin altında sırasıyla vilayet, liva, kaza, nahiye ve kura (köy) merkez kurulları bulunacaktır (madde 10). Her merkez örgütünde bir “heyeti idare”, üç nefer heyeti ve idare mülazımları bir ya da daha çok “heyeti tahlifiye” bulunacaktır (madde 13). “heyeti idare” üç kişiden oluşmaktadır. Burada da Merkezi Umumi ile aynı yöntem uygulanmaktadır. Üç üyeden biri kalıp diğer ikisi değişmektedir (madde 14).

Parasal konularda tabandan destek beklenmektedir. “heyeti idareler” her ay sonunda kendi giderleri için gerekli tutarı ayırdıktan sonra kalanı üç ayda bir, Merkezi Umumiye gönderilmek üzere bir üst kuruluşa teslim edeceklerdir (madde 17).

Heyeti idare, önem taşıyan genel işlemlerde şubelerin oylarına göre davranmak, ancak ivedi ve olağanüstü durumlarda ve şubelere bildirilmesinde sakınca bulunan işlerde “heyeti merkeziye” kararıyla uygulama yapmak zorundadır (madde 18). Cemiyete girebilmek için heyeti idarenin adayı incelemesi ve uygun bulması gerekmektedir (madde 19). Heyeti idareler tüm konularda oy birliği ile karar alacaklar ve karar alamadıkları durumlarda Heyeti Merkeziye’ nin kararını isteyeceklerdir (madde 20). Cemiyet üyelerinden, cemiyet işleri yüzünden felakete uğrayanların ailelerinin geçimini ve çocuklarının eğitimi dernek üslenecektir (madde 24).

Cemiyete yeni giren üyelere and içirmekle görevli “heyeti tahlifiyeler” bir başkan ve iki üyeden oluşurlar. Heyeti idare tarafından bir yıl için atanırlar (madde 25). Cemiyete girişte üye, kararlara uyacağına ve ihaneti ortaya çıkarsa idama razı

olduğuna dair “din, vicdan ve namusu ve cenabıhakkın ismi azametine” bir eli bağlı olduğu dinin kutsal kitabına diğer eli bir hançerle tabanca üzerinde yemin edecektir (madde 27). Yeminden önce adaya, ülkenin durumun anlatan bir söylev okunup daha sonra heyeti merkeziye tarafından onaylanmış bir yemin tekrar ettirilecektir (madde 28).

Yirmiden fazla şubei esasiyeye sahip olan büyük şehir ve kasabalar için bölük heyetleri oluşturulmaktadır (madde 30).

Cemiyet üyeleri, üç kişiden az beş kişiden fazla olmamak üzere şubeler oluşturacaklardır. Her şube bir numara ile anılacaktır (madde 43). Şubeler heyeti idarenin gözetimi altında çalışacaklardır (madde 44). “Şubei Esasiyeler” bir reis, bir katip ve bir sandıktar olmak üzere üç kişiden kurulacaktır (madde 45). Şubeler, heyeti merkeziyeye danışarak görev yapacaklar, her ay sonunda rehberleri kanalıyla çalışmalarını yazılı ya da sözlü olarak heyeti merkeziyeye duyuracaklardır (madde 46-47).

Cemiyetin fedai üyelerden oluşan “fedai şubeleri” vardır. Fedai yazılmak isteyenler, isimlerini rehberleri kanalıyla heyeti idareye bildireceklerdir (madde 48-49). Fedailer önerilerde bulunabilmekle birlikte, heyeti merkeziyenin bilgisi dışında bağımsız girişimde bulunamayacaklardır (madde 52). Verilecek görev 24 saat içinde yerine getirilecektir. Bu sürede görevi gerçekleştiremeyenler, nedenlerini belirterek süreyi uzatabileceklerdir. Fedailerin çocuk ve ailelerinin geçimleri cemiyetce karşılanacaktır (madde 53-54).

Ayrıca Cemiyetin Türkçe Şurayı Ummet, Fransızca Meşveret gazeteleri tarafından yayınlarını yapacağı da belirtilmektedir (madde 67).

Nizamnamede yer alan maddeler, cemiyetin merkeziyetçi, disiplinli ve ihtilalci bir yapıya sahip olduğunun işaretleridir (Sarıbay, 2001: 37).

2.1.2.3. 1909 ve 1910 Nizamnamelerinde Yapılan Değişiklikler

1909 yılında toplanan kongre Cemiyet’ in, siyasi alandan çekildiğini, sosyal yardım ve kültür işleriyle uğraşarak, Kulüpleri aracılığıyla halkın refahını yükselteceğini ilan etmiştir (Tunaya, 1952: 190). 1909 tarihli nizamnamede (Tunaya, 1952: 210-212) 17 madde bulunmakta ayrıca 17 maddelik de bir siyasi program kabul edilmektedir. Nizamnamede belirtildiğine göre Fırkanın bir reisi evvel ile dört

reisi sanisi, iki katibi, iki idare memuru ve bir de veznedarı olacaktır (madde 2). Heyet-i İdare de haftada en az bir kere toplanacaktır (madde 5). Ayrıca fırka programının 9.maddesinde “Hürriyeti tadrıs etmek Fırkamızın umdesidir.” Belirterek meşrutı düzenin koruyucusu olduğunu ilan etmiştir. Haziran 1909’ da meclis İttihat ve Terakki üyeleri ile dolu ve muhalefet yok (Kabasakal, 1991: 51).

1909 yılında yapılan Kongre’ de Mustafa Kemal’ in bazı fikirleri ön plana çıkmıştır. Mustafa Kemal; Cemiyet’ in bir siyasi parti haline getirilmesini, ordunun siyasete karışmamasını, cemiyetle masonluk arasında bağlantı kalmamasını, cemiyet içinde eşitlik olmasını ve hükümet işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılmasını istemiştir (Aydemir, 2005a: 135).

1909 nizamnamesinde Merkezi Umumi’ nin altındaki taşra örgütü, vilayet merkez heyetleri, sancak, kaza ve gerekli görülen durumlarda nahiye ve köy kulüplerinden oluşmaktadır (Kabasakal, 1991: 62). Bu nizamname ile örgüt yapısına ilk kez kulüpler katılmıştır.

1910 yılındaki kongrede ikili bir yapı göze çarpmaktadır. Fırka ve Cemiyet iki ayrı unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Cemiyetin ana organı olan Merkezi Umumi, Fırka’ dan Devlet siyasetinin gidişi hakkında bilgi alıp, bu bilgiye dayanarak Efkarı Umumiye’yi aydınlatma görevini üstlenmiştir. Fırka ise, Cemiyetin programını uygulayan organ durumuna gelmektedir (Tunaya, 1952: 191). Bu kongrede 7 üyeden oluşan Merkez Umumi seçilmiştir (Tunaya, 1952: 199).

2.1.2.4. 1911 Nizamnamesine Göre Örgütlenme

1911 kongresinde kanunu esasi hakkında kararlara varılmıştır. Bu kongreye Meclisi Mebusan ve Meclisi ayan vekillerinden fırka adına temsilciler gönderilmiştir (Tunaya, 1952: 192).

Her nizamname ve nizamname değişikliğinde Cemiyetin üst yönetim organı Merkezi Umumi olarak kabul edilmiştir. 1908 nizamnamesinde 5 kişiden oluşması tasarlanan Merkezi umuminin üye sayısı, 1909 nizamnamesinde 3’ e indirilmiş, 1911 nizamname değişikliği ile bu sayı tekrar yükseltilerek 12’ ye çıkarılmıştır (Kabasakal, 1991: 60,61). Bu yıllarda istifaların artmaya başladığı gözlenmektedir (Tunaya, 1952: 192).

1911 nizamnamesinde belirtilen 3. madde, toplumsal örgütüyle İttihat ve Terakkiyi; Osmanlı ulusunu etkin hale getirmeye odaklı bir girişim gücü olarak nitelemektedir (Kabasakal, 1991: 63).

Bu tarihli nizamnamede örgütlenmeye geniş yer verilmiştir (Tunaya, 1952: 212-214). Bu nizamnamede Fırka Cemiyet ikiliği açıkça görülmektedir. Cemiyetin Örgütü Teşkilatı siyasiye ve Teşkilatı İçtimaiye olarak ikiye ayrılmıştır. Nizamnamenin 2. maddesi İttihat ve Terakki' nin bu konumunu netleştirmektedir. Şöyle ki:

“Madde 2- Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetinin teşkilatı siyasi ve içtimai isimleriyle ikiye ayrılır. Teşkilatı siyasiyesi itibariyle İttihad ve Terakki bir Fırkadır.

İttihad ve Terakki Fırkasının efradı Osmanlılıkta İttihad ve Terakkiyi nuhbei siyaset ittihaz eden Osmanlı vatandaşlarıdır.

İttihad ve Terakki Cemiyetinin teşkilatı siyasiyesi üç tabakadan tereküp eder: birincisi heyet müntehibedir ki İttihad ve Terakki gayesi siyasisini takip eden bütün Osmanlı vatandaşlarıdır. Devletçe tedvin olunan kanun dairesinde hukuku intihabiyelerini istimal ederek efkarı siyasiyelerini temsil edecek meb' uslar için rey verirler.

İkincisi heyeti intihabiyedir ki İttihad ve Terakki Cemiyetinin teşkilatı intihabiyesidir. Cemiyet intihab zamanlarında İttihadçı ve terakkiperver vatandaşlarını bu teşkilat ile tenvir ve irşad ederek Meclisi Meb' usanda İttihad ve Terakki fikrine hadim bir ekseriyet husulüne çalışır.

Üçüncüsü heyeti müntehabedir ki Meclisi Meb' usandaki İttihad ve Terakki Fırkasına mensup meb' uslardır”

Nizamnamenin 4. maddesi de “Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti bir Merkezi Umumi ile vilayet ve elviyedeki heyeti merkeziyeler ve kaza ve ledelicap nevahi ve kurrada bulunan Kulüp heyetleri tarafından idare olunur.” Hükmünü getirerek yönetimin hiyerarşik kademeleri belirtmektedir.

Merkezi Umumi biri Katibi Umumi olmak üzere 12 azadan oluşmaktadır (madde 10). Alt kademelerin irtibatı ve teftişlerinden sorumlu bulunmaktadır (madde 23). Ayrıca Merkezi Umumi' nin teftiş şubesindeki üç azası aynı zamanda, Cemiyet' in müfettiş-i umumisi sıfatına sahiptir (madde 20). Merkezi Umumi, Umumi Kongreye karşı sorumludur (madde 33).

Ayrıca 55. maddede kulüplerin görevleri belirtilmektedir: “ Kulüpler, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyetine dahil bulunan efrad arasında bila tefriki cinsu mezkep revabıtı teyid ve idameye ve her sınıf efradın istihad ve ihtiyacları dairesinde

tenviri efkar ve tevsii vukufuna ve iktisidi, içtimai her türlü teşebbüsâtı müfide ve terakkiyatı medeniyeyi himaye ve teşvike kadim olacaktır.”

2.1.2.5. 1912, 1913 Kongreleri ve Yapısal Değişim

1912 kongresi İttihat ve Terakki’ nin iktidarı bırakmasından sonra İstanbul’ da toplanan ilk kongresidir. Bu kongreden önce yapılan 1908, 1909, 1910 ve 1911 kongreleri Selanik’ te ve kamuoyuna kapalı bir şekilde gizli yapılmıştır (Akşin, 2002: 34). 1912 kongresinde Merkez-i Umumi ve Fırka üyeleri arasında farklı fikirlerin ortaya çıktığı ve çatışmaların görüldüğü belirtilmektedir (Tunaya, 1952: 192,193).

1913 yılında Babıali baskısıyla iktidar yeniden ele geçirilmiştir. Yeni bir program ve nizamname kabul edilmiştir (Tunaya, 1952: 218-225). 1913 kongresinde düzenlenen nizamnamede, ilk madde Cemiyetin siyasal partiye dönüştüğünü açıklamaktadır. Böylece Fırka ve Cemiyet arasında olan yapısal ikili aşılıma çalışılmıştır.

Reisi Umumi ve Vekili Umumi gibi iki yeni makam Cemiyet hiyerarşisine eklenmiştir. 1913 yılında İttihat ve Terakki, dönemin tek partisi olma özelliğini de taşımaktadır. Yine bu kongrede Cemiyet Fırka ayrılığı ortadan kaldırılarak Cemiyet Fırkaya eşit kabul edilmiştir. Meclis içinde ve dışındaki örgüt de değişen yapısıyla görülmektedir. Yeni yapıya göre (Tunaya, 1952: 193-197):

1- Umumi Reisin yönetimindeki Meclisi Umumi

Meclisi Umumi iki kola ayrılmaktadır:

a. Katibi Umumi yönetimindeki Merkezi Umumi

b. Vekili Umumi yönetimindeki Kalemi Umumi

2-Katibi Mesul yönetimindeki Heyeti Merkeziye (Merkez ve bağlı yerlere ait olan sancak örgütleri)

3- Kongreler

4- Kulüpler

5- Özelliği nedeniyle İstanbul Teşkilatı

1913 tarihli nizamnameye göre, İttihat ve Terakki Fırkası bir reisi umuminin idaresinde bir meclisi umumi tarafından idare edilir. Meclisi Umumi, bir katibi Umuminin başkanlığında, yasama organı dışındaki İttihat ve Terakki Teşkilatı

tarafından oluşturulur(madde 4). Meclisi umumi doğa1 üyelerden (Merkezi Umumi ve kalemi Umumi Heyetleriyle, kabinedeki Fırkalı üyeler) ve Kongrece her yıl seçilen üyelerden oluşmaktadır (madde 5). Vekili Umumi ve kalemi Umumi Heyetleri, Reisi Umumi tarafından seçilmektedir (madde 11).

Cemiyetin, her sancakta bir merkezi bulunmaktadır (madde 14). Her sancak merkezi umuminin tayin ettiği bir katibi mesul ve heyeti idare tarafından yönetilmektedir (madde 15).

Sancak merkezleri, heyeti idareye sahip olan semtlere bölünmektedir (madde 19). Heyet-i İdare, Heyeti merkeziye tarafından atanan bir muavin ile semt üyelerinden seçilen dört üyeden oluşmaktadır (madde 20).

Muavinler, merkezle heyeti idare ve heyeti idareyle cemiyet üyeleri arasındaki irtibatı sağlamaktadır (madde 21). Muhabirler de büyüklük ve önemlerine göre kasabalarda, kendi birimleri ile üst birimler arasında ilişki kurmak sorumluluğunda olan birimleri denetlemek ve organize etmek, üst kurumlara da rapor vermek gibi görevlere sahiptir (madde 17, madde 22, 23).

Nizamnamede yer olan önemli bir kurum da müfettişliktir. Müfettişler, cemiyetin icraatlarını teftiş ve merkezler arasında eşgüdüm sağlamakla görevlidir (madde 43). Müfettişler merkezi umumi tarafından atanmaktadır (madde 44).

İttihat ve Terakki Cemiyetinde genel olarak liderlik kolektif niteliğe sahiptir. “Reisi Umumilik” adını taşıyan bir görev 1913 nizamnamesinde yer almıştır. Ancak bu göreve getirilen kişiler de simgesel lider olarak kalmışlardır (Kabasakal, 1991: 55). Bu yıla kadar, İttihat ve Terakkililerin bir başkanlık mevkisi yaratmadıkları görölmektedir. Bunun nedeni de liderliğin kolektif olmasından kaynaklanmaktadır. Bazı isimlerin dönem dönem sivrilmesine rağmen, Merkezi Umumi üstünlüğünü korumuştur (Akşin, 2002: 34).

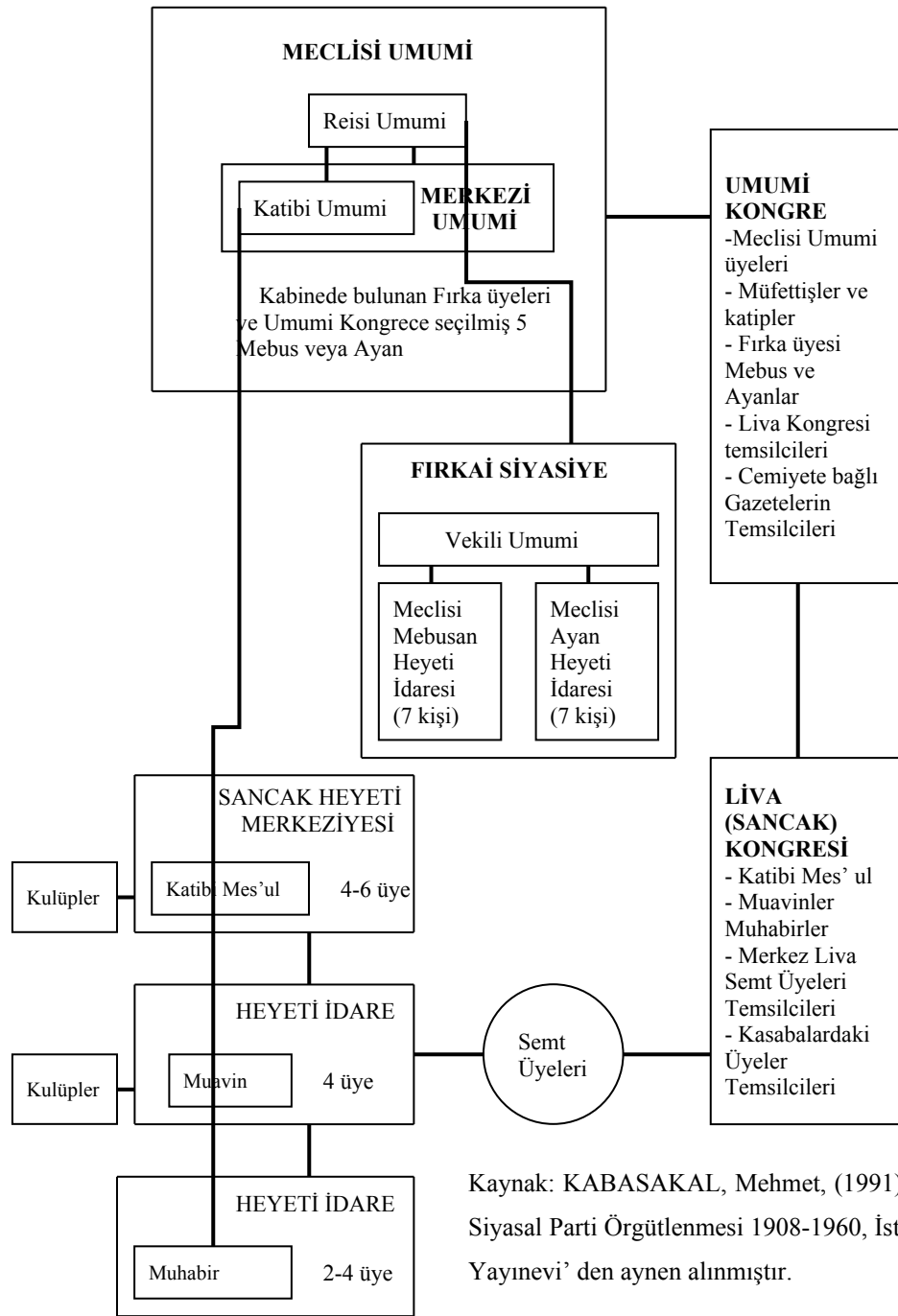
1913 nizamnamesine göre mebus adayları yeni oluşturulan Meclisi Umumi kurulunca saptanmaktadır. Meclisi Umumi’ nin bir kısmını Vekili Umumi Başkanlığın’ daki Kalemi Umumi oluşturmaktadır. Vakili umumi ve yardımcılarında oluşa1 kalemi umumi, Reisi umumi tarafından seçilmektedir. Kalemi Umumi görevi 1916 nizamnamesinde kaldırılmıştır. Vekili Umumi, Fırkaya ve İdare heyetine başkanlık etmek ve Fırka yasama heyetinin düzenini sağlamakla

görevlendirilmiştir. Ayrıca 1913 nizamnamesinde taşra örgütü çok ayrıntılı biçimde incelenmiştir (Kabasakal, 1991: 56-63).

2.1.2.6. Sona Yaklaşırken: 1916 ve 1917 Kongreleri ve Nizamname Değişiklikleri

1916 yılına kadar başka kongre toplanmamıştır. Zaten İttihat ve Terakki hem ülke hem de meclis içinde bulunan tek siyasi parti konumundadır. Doktrin ve programı değişmiş, Türkçü ve Milliyetçi öğeler ağır basmaya başlamıştır. Yapılan program değişikliği ile dini ve şeri mahkemeler ayrılmış, adalet teşkilatı içinde laiklik prensibi kabul edilmiştir (Tunaya, 1952: 194). 1913 yılındaki örgüt yapısı çok az değişiklik yapılarak muhafaza edilmiştir (Tunaya, 1952: 225-227). 1913 nizamnamesinde oluşturulmuş olan Merkezi Umumiye de içine alan, Meclisi Umumi adında yeni kurul, Reisi Umumi başkanlığında toplanmakta, doğal ve seçilmiş üyelerden oluşmaktaydı. Doğal üyeler, Merkezi Umumi ve Kalemî Umumi kurulları ve kabinedeki fırka üyelerinden oluşurken, seçilmiş üyeler kongre tarafından her yıl seçilecek 20 kişiyi kapsamaktaydı (Kabasakal, 1991: 61). 1916 değişikliğiyle doğal üyelerin arasından kalemî umumi çıkartılmış, seçilmiş üye sayısı da 5'e indirilmiştir (Kabasakal, 1991: 62). 1916 değişikliğinde ayrıca Merkezi Umuminin görevleri açıkça belirtilmiştir (Tunaya, 1952: 196,197; Kabasakal, 1991: 57). Katibi Umumi başkanlığındaki Merkezi Umumi, fırkanın parlamento dışı örgütsel işleriyle uğraşmaktadır (Kabasakal, 1991: 61).

Çizim 4: İttihat ve Terakki Cemiyeti Örgütlenmesi

1917 yılında toplanan kongre de Birinci Dünya savaşından yenik çıkan İttihat ve Terakki iktidarının son kongresi olmuştur (Tunaya, 1952: 195).

İttihat ve Terakki örgütü içerisinde dikkatleri çeken beş özellik bulunmaktadır. İttihat ve Terakki üyeleri Türk ulusçuluğu ideolojisine sahip kişilerdir. Genç bir üye profiline sahip olan örgütte, mesleki olarak subay ve memurların ön plana çıktığı görülmektedir. İttihat ve Terakkililerin genelde Batı tarzı

okullarda okumuş, kapitalist toplum arayışında oldukları da göze çarpmaktadır (Akşin, 2004: 47). Cemiyet geniş bir toplumsal tabana ve heterojen bir sınıf yapısına sahip olmakla beraber, hiçbir zaman iktidar yapısını işçi ve köylüleri içine alacak kadar geniş bir tabana oturtma hedefine yönelmemiştir. Ancak böyle bir hedef olmamasına rağmen Osmanlı İmparatorluğu içinde büyük bir kitleyi arkasına alan ilk örgüt olmuştur (Ahmad, 1986: 265).

İttihat ve Terakki içinde göze çarpan başka bir özellik de ikili bir yapının hakim olmasıdır. İkili yapıdan kastedilen İttihat ve Terakki Cemiyeti ile İttihat ve Terakki Fırkası' nın iki farkı yapılanmayı temsil etmesidir. Cemiyet, üyeleri olan yerel ve merkezi kongreler toplayan, kültür ve toplumsal dayanışma örgütü olarak görülmekle beraber İttihat ve Terakki' nin esas bu cemiyetten doğmaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası ise sadece Mebusan Meclisi' ndeki vekillerden oluşmakta bir nevi parti grubu işlevi görmektedir (Akşin, 2004: 56,57).

2.2. Ulusal Direnişin Örgütlenmesi

Bu başlık altında yerel direniş hareketlerinin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nin oluşumunu sağlaması ve bu cemiyetin Cumhuriyet Halk Partisi' ne dönüşme süreci aktarılmaktadır.

2.2.1.Yerel Güçlerin Birleşmesi

Ulusal direnişin başlamasını, yerel direniş hareketleri tetiklemiştir. Tüm bu hareketler ise Müdafaa-i Hukuk hareketi ile temellendirilebilir.

2.2.1.1. Müdafaa-i Hukuk Hareketi

Müdafaa-i Hukuk, “Osmanlı Devletinin asırlık hatalarından mes’ ul tutulan, Mondros Mütarekesinin haksız tatbikatile zulüm ve adaletsizlik baskısı altında ezilmek, müstemleke halinde yaşatılmak suretile cezalandırılmak istenen Türklerin millet olarak ve bu topluluğun siyasi ifadesi olan milli, müstakil bir Devlet kurarak yaşama hakkını, Osmanlı hükümetine, İmparatorluğun diğer unsurlarına ve bu hakkı tanımayan Birinci Dünya Harbinin galip Devletlerine karşı fiili bir mücadele sonunda elde etmesi” olarak tanımlanmıştır. Mondros Mütarekesi' nin ilanıyla, Türkler arasında başlayan haklarını müdafaa etme hareketi daha sonra örgütlü bir eyleme

dönüşmüştür. İlk başlarda ortaya çıkan bu Müdafaa-i Hukuk hareketinin özellikleri belirli noktalarda toplanabilir (Tunaya, 1952: 472-474):

- a. Müdafaa-i Hukuk, bireysel değil, doğrudan doğruya hakların korunması için yapılan bir ihtilal hareketidir.
- b. Müdafaa-i Hukuk hareketine geçenler, Türkçü bir milliyet fikrini siyasi doktrin haline getirmişlerdir.
- c. Hareket sadece düşünsel boyutu değil silahlı eylemi de kapsamaktadır.
- d. Milli bir devlet ideali ile saltanatçı, Osmanlıcı, hilafetçi kadrolar reddedilmiş, gereken durumlarda bunlara karşı mücadeleye girişilmiştir.
- e. Siyasi bir hareket olan Müdafaa-i Hukuk hareketi, fırkacılığı reddetmektedir.
- f. Girişilen Milli Mücadele hareketinde, mücadelenin unsurları bireyler değil cemiyetler üzerine kurulmuştur.

2.2.1.2. Kongreler Dönemi

Mondros Mütarekesi ile Türkiye Büyük Milleti' nin açılışı arasında geçen dönem Kongreler Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Tanör (2002:110), Kongre deyimini “temsili güce sahip ülkenin ya da bölgenin siyasi ve idari geleceğiyle ilgili kararlar alan, bunların gerçekleşmesini sağlamak için gerekli yapıları kuran organizmalar olarak” tanımlamaktadır. Ancak bu başlık altında, yalnızca Türkiye’ deki direnişi sembolize eden kongrelere değinilmekle yetinilmektedir.

Kongreler dönemi sıfatıyla adlandırılan, 1918-1920 yılları arasında Anadolu ve Rumeli’de, İstanbul hükümetine karşı oluşturulan ve ulusal kurtuluşu hedefleyen pek çok yerel örgüt kendini göstermiştir (Uyar, 1999: 58). Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak adlandırılan bu yerel örgütlenmelerde iki ana sosyal grubun varlığı dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki, Osmanlı dönemindeki yenilik hareketi sonucu ortaya çıkmış olan, modern okullardan mezun, asker ve sivil bürokratları, serbest meslek sahiplerini kapsayan orta sınıf; ikincisi ise ülkedeki durumun kendi geleceklerini kötü yönde etkileyeceğini düşünen mahalli eşraftır. Bu ikili kompozisyon ya da ittifak daha sonra Cumhuriyet Halk Partisi’ nin de toplumsal tabanını oluşturacaktır (Öz, 1992: 72,73).

2.2.1.2.1. Mahalli Kongreler

Anadolu ve Rumeli' nin çeşitli yerlerinde coğrafi olarak farklı mekanlarda ancak ortak amaçlarla kurulmuş olan dağınık yerel örgütlerle, ülke kurtuluşunun gerçekleşmeyeceğinin anlaşılması üzerine (Uyar, 1999: 61), bu örgütleri tek merkezde toplamak gereği ortaya çıkmıştır. Bu gereği yerine getirmek için kongreler düzenlenmiş, bu kongreler de yerel güçlerin birleşmesi için vesile olmuştur (Kabasakal, 1991: 82).

Yapılan Kongreler ve tarihleri şöyle sıralanmaktadır (Tanör, 2002: 115):

1- Kars İslam Şurası	5 Kasım 1928
2- Birinci Kars Kongresi	14 Kasım 1918
3- Kars İslam Şurası Büyük Kongresi	30 Kasım- 2 Aralık 1918
4- Birinci Ardahan Kongresi	3-5 Ocak 1919
5- İkinci Ardahan Kongresi	7-9 Ocak 1919
6-Büyük Kars Kongresi	17-18 Ocak 1919
7- Birinci Trabzon Kongresi	23 Şubat 1919
8- İzmir Büyük Kongresi	17-19 Mart 1919
9- İkinci Trabzon Kongresi	22 Mayıs 1919
10- Birinci Balıkesir Kongresi	27 Haziran-12 Temmuz 1919
11- ERZURUM KONGRESİ	23 Temmuz- 7 Ağustos 1919
12- İkinci Balıkesir Kongresi	26-30 Temmuz 1919
13- Birinci Nazilli Kongresi	6-8 Ağustos 1919
14- Alaşehir Kongresi	16-25 Ağustos 1919
15- Muğla Kongresi	18 Ağustos 1919
16- SİVAS KONGRESİ	4-12 Eylül 1919
17- Üçüncü Balıkesir Kongresi	16-27 Eylül 1919
18- İkinci Nazilli Kongresi	19-20 ya da 23-24 Eylül 1919
19- Üçüncü Nazilli Kongresi	6 Ekim 1919
20- Birinci Edirne Kongresi	16 Ekim 1919
21- Sivas için Muğla Kongresi	20-31 Ekim 1919
22- Dördüncü Balıkesir Kongresi	19-29 Kasım 1919
23- İkinci Edirne Kongresi	15 Ocak 1920
24- Oltu İslam Terakki Fırkası Kongresi	21 Şubat 1920
25- Beşinci Balıkesir Kongresi	10-23 Mart 1920
26- Lüleburgaz Kongresi	31 Mart- 2 Nisan 1920
27- Üçüncü Büyük Edirne Kongresi	9-14 Mayıs 1920

28- Afyon Kongresi	2 Ağustos 1920
29- Birinci Pozantı Kongresi	5 Ağustos 1920
30- İkinci Pozantı Kongresi	8 Ekim 1920 ”

Ege Bölgesi’ nde İzmir Müdafaa-i Hukuk Kongresi, Balıkesir Harekatı ve Milliye- Reddi İlhak Kongreleri, Nazilli Heyeti Milliye Kongresi; Trakya’ da Lüleburgaz ve Edirne Kongreleri; Doğu Bölgesi’ nde Erzurum ve Trabzon Kongreleri de yerel güçlerin birleşmesi amacına yönelik olarak toplanmışlardır (Tunaya, 1952: 475).

Kongrelere tarihleri açısından bakıldığında, dikkatleri çeken bazı noktalar bulunmaktadır. Bunlardan ilki yerel örgütlenmelerin Mustafa Kemal’ in önderliğinden önce başlamış olmasıdır. İkinci nokta, Sivas Kongresiyle birleşme sağlanmasına rağmen kongrelerin toplanmaya devam ediyor olmasıdır. Üçüncü ve son nokta ise Büyük Millet Meclisi’ nin açılmasıyla yerel kongre düzenleme ihtiyacının bitmemesi ve dört kongrenin daha düzenlenmiş olmasıdır (Tanör, 2002: 115,116). Bu bilgiler ışığında, aslında milletin de uyanmış olduğu ve milli mücadeleye katılmaya gönüllü olduğu sonucu çıkarılabilmektedir.

Yerel hareketin örgütlenmesi açısından bakıldığında, Erzurum ve Sivas Kongreleri sonuçları bakımından diğer Kongre faaliyetlerinden farklı konumlara sahiptir.

2.2.1.2.2. Ulusal Kongre Anlayışına Doğru

Yerel olmaktan sıyrılıp ulusal olma anlayışına giden süreçte Erzurum ve Sivas Kongreleri önem taşımaktadır.

2.2.1.2.2.1. Erzurum Kongresi

22 Haziran 1919’ da Amasya Tamimi yayımlanmış ve bu belgede milli irade örgütlenmeye çağırılmıştır. Mustafa Kemal halka karşı ilk konuşmasında şunları söylemektedir (Aydemir, 2005b: 41):

“ Amasyalılar!

Padişah ve hükümet, itilaf devletlerinin elinde esirdir. Memleket elden gitmek üzeredir. Bu kötü vaziyete çare bulmak için sizlerle işbirliği yapmaya geldim.

Amasyalılar!

Düşmanlarımızın Samsun’ dan yapacakları herhangi bir çıkartma hareketine karşı, ayaklarımıza çarıklarımızı çekecek, dağlara çekilecek, vatanımızı en son kayasına kadar müdafaa edeceğiz...

Amasyalılar! Hep birlikte yemin edelim ki...”

Örgütlenme amacı doğrultusunda daha sonra Doğu Anadolu’ daki illeri içine alan Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını taşıyan bir teşkilatlanmayla sonuçlanan Erzurum Kongresi (Akşin, 2004: 121) yapılmıştır. Erzurum Kongresi, milli mücadelenin kararlı bir şekilde yürütüldüğünün de bir ifadesi olmuştur (Öz, 1992: 73). Kongreye, Valilerin tüm engellemelerine rağmen 54 delege katılmıştır. Katılımcıların 17’ si çiftçi, 7’ si subay, 6’ sının da din adamı olduğu bilinmektedir. Kongre öncesinde hem askerlikten hem de üzerine aldığı tüm görevlerinden istifa eden Mustafa Kemal, millet için hazırlamış olduğu kurtuluş programına da başlamıştır (Çavdar, 1999: 163). 23 Temmuz’da toplanan Erzurum Kongresi’ nin kararları şu şekilde özetlenebilir (Aydemir, 2005b: 111; Akşin, 2002: 79):

- a. Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk-u Milliye Cemiyetleri birleştirilip Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır.
- b. Vatanın, milli sınırlar içerisinde bölünemez ve parçalanamaz bir bütün olduğu vurgulanıp, Doğu Anadolu’ nun da birbirinden ve Osmanlı topraklarından ayrılamayacağı belirtilmiştir.
- c. Osmanlı hükümetinin iş yapamaz hale gelmesi ya da herhangi bir yabancı işgal ve müdahalesi durumunda, milletin birlik halinde kendisini savunması ve direnmesi haklı görülmüştür.
- d. İstanbul hükümeti vatanın bağımsızlığını sağlayamadığı takdirde; milli kongre tarafından, kongrenin toplanmamış olduğu durumda Hey’ et-i Temsiliye tarafından geçici bir hükümet oluşturulması kararlaştırılmıştır.
- e. Kuva-yı Milliye’ yi tek kuvvet tanımak ve milli iradeyi hakim kılmak temel ilke olarak sayılmıştır.
- f. Hristiyan unsurlara siyasi hakimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmeyeceği, ancak önceki haklarına saygılı olmaya devam edileceği belirtilmiştir.
- g. Manda ve himaye kabul olunamayacağı üzerinde durulmuştur.

- h. Mondros bırakılması sınırlarına göre ülkeye karşı işgal, istila amacı gütmeyen milliyet esaslarına saygılı diğer devletlerin bilimsel, iktisadi ve sinai yardımlarına olumlu bakılacağı bildirilmiştir.
- i. Milli Meclisin derhal toplanması ve hükümet işlerinin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışmalara devam edileceği belirtilmiştir. Seçimler en kısa zamanda yapılmalı ve Mebusan Meclisi toplanmalıdır.

Erzurum kongresi sayesinde hem bir temsil heyeti oluşturulmuş hem de milli mücadele için gerekli zemini hazırlamıştır (Aydemir, 2005a :112). Ayrıca Hey' et-i Temsiliye' nin başkanı olan Mustafa Kemal de milli mücadelenin başı olma sıfatını pekiştirmiştir (Akşin, 2002: 80).

Erzurum Kongresi' nin, "Temsilciler Kurulu" adını taşıyan, yalnızca Doğu bölgesini içine alan yasal bir yönetsel kurulu bulunmaktadır. Bu kurul adına tüm görevleri Mustafa Kemal yürütmektedir. Bununla hedeflenen İstanbul hükümetine karşı yeni bir yürütme organı oluşturarak, ulusal egemenliğe dayalı yeni bir otorite oluşturmaktır (Kili, 2003: 155).

Düzenlenen bu kongrelerde, cemiyetler birleştirilmiş, merkezi organlar oluşturularak nüfuz sahaları genişletilmiş ve böylece İstanbul Hükümetinden ayrı bir yönetim meydana getirilmiştir (Tunaya, 1952: 475).

2.2.1.2.2.2. Sivas Kongresi

Yerel kongre hareketi tamamlandıktan sonra asıl birleştirme işi Sivas Kongresi' nde başarılmıştır (Tunaya, 1952: 476). Bu kongre Anadolu' daki ve Rumeli' deki yerel savunma örgütlerinin birleştirilerek, tek bir merkez etrafında toplanması; birliği sağlamanın ve otorite oluşturma çabalarının önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Kili, 2003: 151).

Sivas Kongresi yurt çapında olmasına rağmen, yerel bir kongre olan Erzurum kongresinden daha az vekille toplanmıştır (Akşin, 2004: 124). Bu sayı Akşin' e göre 38' ken (2004:124), Aydemir' e göre 31' dir (2005b:120). Kongreye katılımın az olmasının nedenlerinden birinin, Batı Anadolu' daki yerel örgütlerin ülke çapında birleşmeyi gereksiz görmeleri olduğu göz önüne alındığında (Akşin, 2004: 124), ülkesel örgütlenme karşısındaki muhalif duruş da gözlerden kaçmamaktadır.

Sivas Kongresi' nin sonuçları şu şekilde özetlenmektedir (Bila, 1999: 21):

- a. Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' ne dönüştürülmüştür.
- b. Heyet-i Temsiliye, vatanın Heyet-i umumiyesini temsil eder denilerek, yukarıda belirtilen dönüşümün pekiştirilmesi sağlanmış aynı zamanda ülkenin bütününün temsil edildiği açıkça ilan edilmiştir.
- c. Osmanlı hükümetinin ülkenin bir kısmını terk etme durumunda olması halinde, geçici bir yönetim kurulması da karara bağlanmıştır.

Sivas Kongresi' nde 16 kişilik bir Temsilciler Kurulu oluşturulmuş, ulusal eylemin yürütülmesi de bu kurula bırakılmıştır (Kili, 2003: 156).

Sivas Kongresi, daha sonraki yıllarda Cumhuriyet Halk Partisi' nin sık sık söylemlerinde dile getirdiği “devlet kuran parti” görünümüne bu kongrede kavuşmuştur (Bila, 1999: 21).

2.2.2. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

4 Eylül 1919 günü açılan Sivas Kongresi' nin, 7 Eylül' de yapılan toplantısında, ülkede birbirinden bağımsız olarak örgütlenmiş bulunan ulusal direniş örgütlerinin tek yönetim altında toplanması kararı verilmiştir (Kabasakal, 1991: 89; Tunaya, 475). Değişimin en açık ifadesi, Mustafa Kemal' in ifadesiyle şöyledir: “Derneğin adı Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti idi. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oldu.” (Atatürk, 2005: 83). Ayrıca, Erzurum Kongresi nizamnamesindeki “Heyet-i Temsiliye Doğu Anadolu' nun tamamını temsil eder” hükmü değiştirilerek yerine “Heyet-i Temsiliye vatanın bütününü temsil eder” hükmü koyulmuştur (Öz, 1992: 74). Böylece tek bir örgüte kavuşan Anadolu direnişi, A-RMHC sayesinde ulusal mücadelesinin temelini sağlamlaştırmaktadır (Giritlioğlu' dan aktaran Önen, 55).

İlk olarak Erzurum Kongresi kararlarında kendini gösteren Kuva-yı Milliye teşkilatı fikri (Aydemir, 2005b: 141) Sivas Kongresi sonucunda aktif hale gelmiştir. Kuva-yı Milliye ile ulusal direniş silahlı güce kavuşmuş ancak bu yol da bölgesel hareketlerin ulusa yayılmasında yeterince etkili olamamıştır (Kabasakal, 1991: 82).

Sivas Kongresi, aynı zamanda, ulusal direnişin tek elden yönetilmesinin ve bu yolda kararlı bir şekilde ilerlendiğinin bir göstergesi olmuştur. Kongreden sonra

hedeflenen amaç, yapılacak olan Mebusan Meclisi seçimlerinde Müdafai Hukuk Cemiyeti üyelerini seçtirebilmek olmuştur. Askeri direnişle başlayan süreç, siyasi alana da yayılmak fikri ile bütünleşip TBMM rejimine giden yolu açmaktadır. (Öz, 1992: 74,75).

2.2.2.1. Cemiyet' in Özellikleri

A-RMHC, nizamnamesine göre Osmanlı yurtseverliğini savunan İslamcı bir örgüt görünümündedir. Bu nizamname özünde Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nizamnamesinin aynısıdır (Tunçay, 1992: 28). Nizamnamenin ilgili maddelerde, derneğin amacı, “Osmanlı vatan bütünlüğünün, yüce halifelik ve sultanlık makamlarının ve milli bağımsızlığın dokunulmazlığını sağlamak için milli güçleri etken ve milli iradeyi egemen kılmak” olarak tanımlanmaktadır. Derneğin her türlü fırka cereyanından ari olduğu belirtilmiş, derneğin amaçlarının da her türlü fırkacılık hissiyatından azade olduğu vurgulanarak (Tunçay, 1992: 29-32), “köylerden il merkezlerine kadar bütün ulusal örgütlerin güçlendirilmiş ve birleştirilmiş” olduğu iyice ortaya konmaktadır (Kabasakal, 1991: 89). A-RMHC köylere kadar örgütlenmeyi amaçlamıştır. Ancak bunu tam olarak başarabildiği söylenememektedir (Kabasakal, 1991:102).

Tüm İslam vatandaşları derneğin doğal üyesi sayılmaktadırlar (Tunçay, 1992: 31). Önemli sorunların ortaya çıkması durumunda, yetkili görülen kişiler derneğe üye sayılıp danışman görevini üstlenmektedirler. Ayrıca Millet meclisi toplandıktan sonra, derneğin geleceğinin kongre tarafından tayin edileceği de belirtilmektedir (Tunçay, 1992: 31,32).

A-RMHC bir dernekler federasyonudur. Cemiyeti oluşturan dernekler yerel özelliklerini sürdürmede inatçı olunca hiyerarşik örgüt yapısında aksamalar olmaktadır (Tunçay, 1992: 29). Bununla birlikte merkezin de şubelerden bağımsız davranma eğiliminde olduğu şu paragraftan açıkça anlaşılmaktadır (Tunçay, 1992: 28):

Hey' et-i Temsiliye “..... mukadderat-ı memleket ve millet hakkında mühim ve esaslı mesailde kat'i karar ittihazından evvel Hey'et-i Merkeziyelerin reyini istihsal eder.”

Yetki ve sorumluluk dağılımı konusunda da, yerel niteliklerini kaybetmemeye direnç gösteren bölgesel örgütler ile bağımsız davranma eğilimini açıkça sergileyen merkezi örgüt arasında iç gerilim devam etmektedir.

Sivas Kongresi bildirisi, cemiyetin de ilk nizamnamesi sayılmaktadır. A-RMHC nizamnamesi 11 madde ve 7.maddeye yapılan bir ekten oluşmaktadır. İlk 6 madde derneğin amaç ve ilkelerini belirtirken, diğer maddeler örgütün ayrıntılarını içermektedir (Tunçay, 1992: 29-31).

Cemiyet nizamnamesinin....

1. maddesi , daha sonraki Misakı Millinin esasına zemin hazırlamaktadır.
2. maddesi, Osmanlı vatanında Rumluk ve Ermenilik oluşumu amaçlarına yönelik faaliyetlere karşı çıkmaktadır.
3. maddesi, İslam halifeliği ve Osmanlı saltanatını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereğini belirtmektedir.
4. maddesi, Osmanlı hükümeti yurdun bir parçasını terk etmek zorunda bırakılırsa hemen geçici yönetim kurulması konusunu belirtmektedir.
5. maddesi, halkın yer değiştirme ve göçme koşullarını hey' et-i temsiliyenin emir ve iznine bağlamaktadır.
6. maddesi, derneğin amaçlarını yayma ve halkı bu yönde bilinçlendirme yolları üzerinde durmaktadır.
7. maddesi derneğin örgüt yapısını ve hiyerarşik ilişkileri belirlemektedir.

2.2.2.2. Cemiyet' in Örgütlenmesi

Örgütlenme ile ilgili düzenlemeler (Tunaya, 1952: 514-519) şunlardır:

madde 3a “Bilumum İslam vatandaşlar cemiyetin azayı tabiyesindeirler.”; madde 3b “Teşkilat her biri aledderacat yekdiğerine merbut olmak üzere köy ve mahlattan başlayarak nahiye, kaza, liva, vilayet, “müstakil liva”, taksimatına tabidir. Köy, nahiye, kaza ve mülhak livalarda heyet-i idareler ve müstakil livalarla vilayetlerde heyet-i merkeziyeler ve kongrece müntehap bir heyet-i temsiliye vardır.” Bu maddenin alt fıkralarında sırasıyla Köy Heyeti İdaresi, Nahiye Heyeti İdaresi, Kaza Heyeti İdaresi, Liva Heyeti İdaresi, Müstakil Liva ve vilayet Heyeti Merkeziyesi ve Vilayet Kongresinin oluşumu, görevleri ve amaçları sayılmaktadır. Heyet-i Temsiliye cemiyetin icrai organı niteliğinde olan bir kuruldur. Nizamnamesin 7.

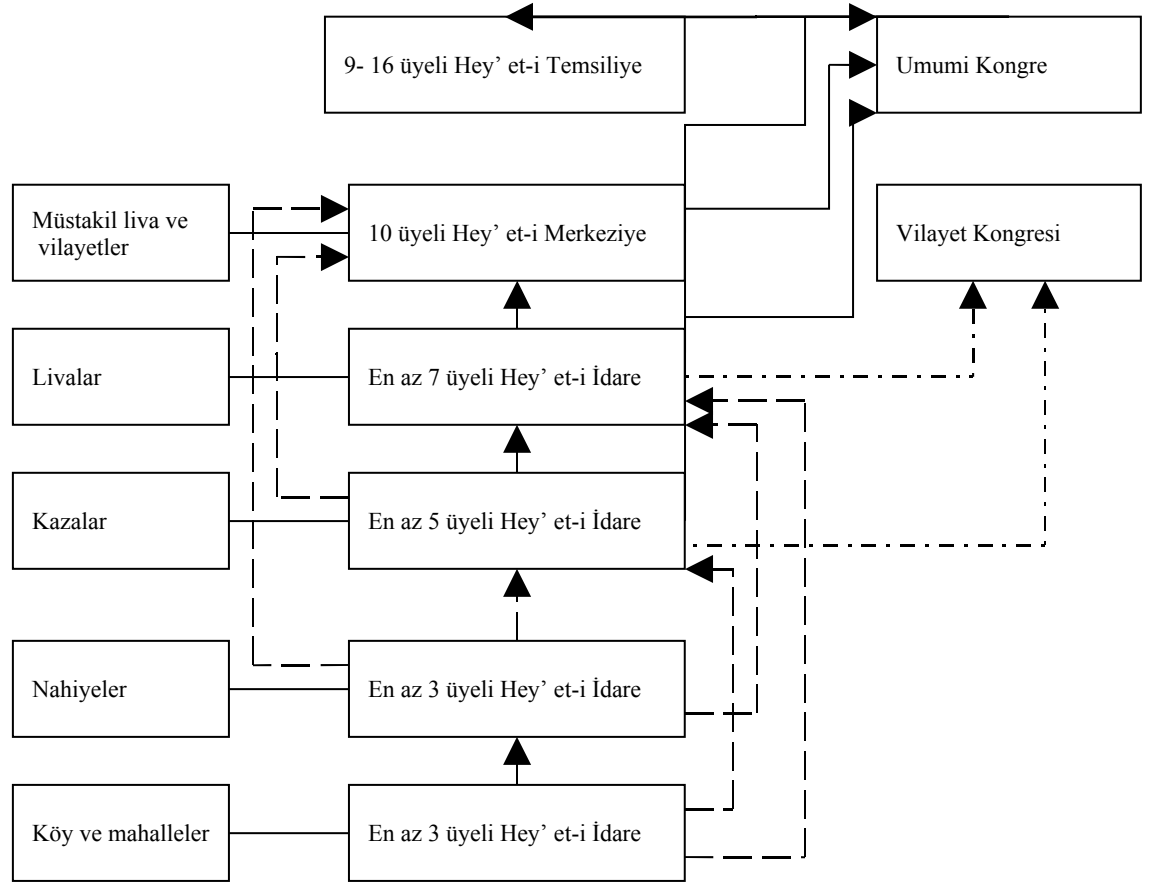
maddesine göre heyet-i temsiliye vatanın tümünü temsil eder. Örgütler arasında birlik ve beraberliği gerçekleştirme, bunların varlığı ve devamını sağlamak gibi görevler yüklenen Heyet-i Temsiliye, böylece amaçlara çabuk yoldan ulaşmakla yükümlü kılınmıştır (Öz, 1992: 82).

Sivas kongresi sona erince, Temsil heyetinin önemi daha da artmıştır. Kabul edilen nizamnamede temsil heyeti “geçici hükümet” görevini üstlenmektedir (Kabasakal, 1991: 89). A-RMHC’de liderler, yani “milli mücadelenin önderleri yine saray ve çevresindeki asker ve sivil yönetici kadrodandırlar.”(Kabasakal, 1991: 99). A-RMHC nizamnamesinde liderliği düzenlemek için herhangi bir madde bulunmamaktadır. Tüm yetkiler 9-16 kişiden oluşan Hey’ et-i Temsiliye’de toplanmaktadır. Nizamnamesin 7.maddesinde Hey’ et-i Temsiliye üyelerinin içinden birinin reis olacağı, ancak bu reisin herhangi bir ayrıcalığının olmayacağı da belirtilmektedir (Kabasakal, 1991: 100).

A-RMHC’ nin merkez karar ve yürütme organı Hey’ et-i Temsiliyedir. 9-16 üyeden oluşur. İçlerinden biri başkan olur. Bir de yazı kurulu vardır. Hey’ et-i Temsiliye önemli konularda Hey’ et-i Merkeziyenin görüşlerini ister (Kabasakal, 1991: 103).

Bu aktarılanlar doğrultusunda A-RMHC’ nin parti benzeri bir siyasal örgüt olduğu söylenmektedir (Öz, 1992: 83).

Çizim 5: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Örgütlenmesi

Kaynak: Bu çizimin yapılmasında TUNÇAY, Mete, (2005), T.C.'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye'de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi' den yararlanılmıştır.

A-RMHC iç işleyişini disipline etmek için bazı hiyerarşik ilkeler öngörmektedir (Kabasakal, 1991:104; Tunçay, 32):

- 1) il ve bağımsız sancak örgütleri, kendilerine yukarıdan verilen bilgileri, aşağı kademelere yaymakla yükümlüler,
- 2) yerel örgütler hükümete dernek adına doğrudan başvuramazlar,
- 3) il ve bağımsız sancak örgütleri, merkeze en az haftada iki rapor vermek zorundadırlar.(parti içi disiplin için)

A-RMHC' nin şubeleri gönüllülük esasına dayalı örgütlermiş gibi görünseler de gerçekte güdümlü kuruluşlardır. Çoğu ordu ve idare-i mülkiye tarafından güdümlenmiştir (Tunçay, 1992: 33). A-RMHC' nin , Heyet-i Temsiliyesi' nin ordu ile teşkilatı milliye arasında köprü görevi görmesi öngörölmüş ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hey' et-i idare ve hey' et-i merkeziyeleri tarafından milli müfrezeler teşkil olunması kararlaştırılmıştır (Tunçay, 1992: 35,36). Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra bir icra vekilleri kararıyla MHC' lerin yönetim kurulları sivil bürokrasiye bağlanmış, bunların oluşturdukları silahlı kuvvetler de jandarmanın ve nizami ordunun emrine verilmiştir (Tunçay, 1992: 36,37). Bu da yukarıda açıklanan ilişkinin açık bir görüntüsü olmaktadır.

A-RMHC ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin yerel örgütleri arasında benzerlikler bulunmaktadır (Tunçay, 34) hatta Kabasakal' ın Salek'ten aktardığına göre “ müdafaa-i hukukçular büyük ölçüde ittihatçı idiler.” (Kabasakal, 1991: 1991: 79). Böyle iddialar olmasına rağmen A-RMHC her fırsatta İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin devamı olmadığını yinelemiştir. Yine bu benzetmenin engellenmesi amacıyla, Cemiyet üyelerinin birlik içinde olmasını sağlayacağı düşünülen ‘Müdafaa-i Hukuk Partisi’ kurulması fikrinden vazgeçildiği aktarılmaktadır (Tunaya' dan aktaran Öz, 1992: 83).

27 Aralık 1919' da Ankara' da toplanan Hey' et-i Temsiliye vekillerinden Mustafa Kemal bazı isteklerde bulunmuştur. Mustafa Kemal' in istekleri ülkenin geleceğini etkileyebilecek niteliktedir. Bu isteklerin ilki, Misak-ı Milli' nin kabul ve ilan edilmesi, ikincisi Meclis-i Mebusan başkanlığına kendisinin seçilmesi, üçüncüsü A-RMHC' den seçilenlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adıyla bir grup oluşturması, dördüncü ve sonuncusu da Ali Rıza Paşa hükümetinin devrilip yerine kendi amaçlarına daha yakın duruşta bir hükümetin oluşturulması idi (Akşin, 2002: 86).

Bu isteklerin ilki olan Misak-ı Milli çok geçmeden, 28 Ocak 1920' de kabul edilmiştir (Akşin, 2002: 86). Müdafaa-i Hukuk grubunun oluşturulması içinse 10 Mayıs 1921 tarihi beklenmiştir.

2.2.3. Büyük Millet Meclisi' nin Kuruluşu

16 Mart 1920' de İtilaf devletleri İstanbul' u işgal edince, 18 Mart tarihinde İstanbul meclisi kapanmıştır. 19 Mart' ta Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye adına salâhiyet-i fevkaladeyi haiz (üstün yetkilere sahip) bir meclisi Ankara' da toplantıya çağırmıştır. Bu durum Nutuk' ta şöyle ifade edilmektedir (Atatürk, 2005: 330, 331):

“Efendiler, 16 Mart' ta İstanbul işgal edilir edilmez, hemen aldığım tedbirler arasında, daha birtakımları vardır ki, onları Büyük Millet Meclisi' nin ilk açılışında anlattığım için burada yeniden açıklamadım...bu tedbirler arasında en önemlisi; olağanüstü yetkiler taşıyan bir Meclis' in Ankara' da toplanmasını sağlama konusundaki Milli ve vatani görevimize ait karar bu kararın uygulamasıdır.

Efendiler, bu konudaki kararımızı ve bu kararın nasıl uygulanacağını gösteren bir bildiri, 19 Mart 1920' de, yani İstanbul' un işgalinden üç gün önce yayınladım.

Efendiler, bu konu üzerinde, iki gün kadar komutanlarla makine başında görüşerek düşüncelerini aldım. Ben ilk yazdığım müsveddede “Kurucu Meclis” deyimini kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin ilk anda "rejimi" değiştirme yetkisine sahip olmasını sağlamaktır. Fakat bu deyim kullanılması maksadı gereğince açıklayamadığım veya açıklamak istemediğim için, halkın alışkın olmadığı bir deyimdir, gerekçesiyle Erzurum ve Sivas' ta uyarıldım. Bunun üzerine “olağanüstü yetkiye sahip bir meclis” deyimini kullanmakla yetindim.

Valiliklere, Bağımsız Sancaklara ve Kolordu Komutanlarına

İtilâf Devletleri tarafından devlet merkezinin bile resmen işgali, devletin yasama, yargı ve yürütmeden ibaret olan millî güçlerini işlemez duruma sokmuş ve bu durum karşısında görev yapmaya imkân bulamadığını hükûmete resmen bildirerek. Meclis-i Meb'usan dağılmıştır Şu halde, devlet merkezinin korunmasını, milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlayacak tedbirleri düşünmek ve uygulamak üzere, millet tarafından olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin, Ankara'da toplantıya çağırılması ve dağılmış olan milletvekillerinden Ankara'ya gelebileceklerin de bu meclise katılmaları zarurî görülmüştür. Bu bakımdan aşağıda verilen talimat gereğince seçimlerin yapılması, yüksek ve derin vatanseverlik anlayışından beklenir :

1. Memleket işlerini idare etmek ve denetlemek üzere, Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanacaktır,
2. Bu meclise üye olarak seçilecek kimseler, milletvekilleri ile ilgili yasa hükümlerine bağlıdırlar,
3. Seçimlerde sancaklar esas alınacaktır,
4. Her sancaktan beş üye seçilecektir,
5. Seçim. her sancakta, o sancağın kendi ilçelerinden çağıracağı ikinci seçmenlerle, sancak merkezinden seçilecek ikinci seçmenlerden, sancak idare ve belediye meclisleriyle Müdafaa-i Hukuk yönetim kurullarından; illerde, il merkez ile merkez ilçesi ve merkeze bağlı ilçelerin ikinci seçmenlerinden oluşturulmuş bir kurul tarafından aynı günde ve aynı oturumda yapılır,

6. Bu meclis üyeliğine, her parti, zümre ve dernek tarafından aday gösterilmesi mümkün olduğu gibi. her ferdin de bu kutsal mücadeleye fiilen katılması için bağımsız olarak adaylığını istediği yerden koyma hakkı vardır,
7. Seçimlere her bölgenin en büyük sivil yöneticisi başkanlık edecek ve seçim güvenliğinden sorumlu olacaktır,
8. Seçim, gizli oyla ve salt çoğunluk esasına göre yapılacak; oylar, kurulun kendi içinden seçeceği iki kişi tarafından ve kurul önünde sayılacaktır,
9. Seçim sonunda bütün kurul üyelerinin imzalayacakları veya kendi mühürleri ile mühürleyecekleri üç nüsha tutanak düzenlenecek; bir tanesi yerinde alıkonularak, öteki iki nüshadan biri seçilen şahsa verilecek, diğeri Meclis'e gönderilecektir,
10. Üyelerin alacakları ödenek daha sonra Meclis'çe kararlaştırılacaktır. Ancak, geliş yollukları seçim kurullarının zarurî masraflar olarak uygun görecekları miktar üzerinden mahallî idarelerce karşılanacaktır,
11. Seçimler, en geç on beş gün içinde Ankara'da çoğunlukla toplanmayı sağlayacak şekilde tamamlanarak, üyeler hareket edecek ve sonuç üyelerin adlarıyla birlikte derhal bildirilecektir,
12. Telgrafın alındığı saat bildirilecektir,

Dağıtım: Kolordu kamutanlarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliğ edilmiştir.

Hey' et-i Temsiliye adına

Mustafa Kemal''

Asıl amaç milletin bağımsızlığını ve devletin kurtarılmasını sağlamak olsa da, Parla' nın da belirttiği gibi bu açıklamada öne çıkan unsur, "toplanacak meclisin rejimi değiştirmek yetkisiyle ilk anda donanmış bulunmasını sağlamak" amacıdır (1991a: 68).

İstanbul meclisinin kapanması A-RMHC' nin 4. maddesinin işlemesine olanak vermiştir. Yurt yönetimine el koymak için koşullar tam manasıyla yerine gelmiştir. Bu durumda dernek,devlete eşit olurken, dernek başkanı da padişahın anayasal yetkilerini kullanır hale gelmektedir (Tunçay, 1992: 40,41).

Bu durumdan istifade edilerek, 23 Nisan 1920' de Büyük Millet Meclisi olağanüstü yetkilerle donatılmış "salahiyeti fevkaladeyi haiz" olarak kurulmuş ve toplanışından kısa bir süre sonra kendi içinden bir yürütme organı oluşturmuştur (Alpkaya, 1998: 14). Böylece A-RMH hareketi fiili olmaktan kurtulmuş, kanuni bir organ tarafından temsil edilir hale gelmiştir (Tunaya, 1952: 476). Aynı zamanda BMM üyelerinin hepsi dernek temsilcisi sayılmaya başlanırken, meclisin de A-

RMHC genel kurulu yetkisinde olduğu kabul edilmiştir. Bu durumda da Hey' et-i temsiliyenin yerine de BMM başkanlığı geçmiştir (Tunçay, 1992: 41). 26 Nisan' da yapılan Meclis toplantısında Meclis Encümenleri oluşturulmuş, 3 Mayıs' taki toplantıda da İcra Vekilleri Heyeti' nin seçimi yapılmıştır (Çoker, 1994: 108-111). Bu meclisin yaptığı ilk kanunlar arasında Hıyaneti Vataniye kanunu önem taşımaktadır. Bu kanunla kimlerin vatan haini olarak nitelendirileceği belirlenmiş, hangi eylemlerin vatana ihanet sayılacağı belirtilmiştir. Bu kanun ileriki zamanlarda muhalefetin temizlenmesi amacına yönelik olarak kullanılmıştır (Çoker, 1994: 121-123).

Meclisin birinci dönemindeki idari teşkilata bakıldığında, Meclis' in çalışması için gereken kadronun, bizzat Mustafa Kemal tarafından, öğretmen ve öğrenciler arasından oluşturulması dikkat çeken bir unsurdur (Çoker, 1994: 138-141).

Birinci meclisin demokratik ve çoğulcu bir yapıya sahip olduğu söylenmektedir. Kili, bu meclisi karma bir kurul olarak nitelemektedir (2003: 118). Ancak bu yapı giderek tek parti yönetimine dönüşmüştür (Karatepe, 2001: 25). Koçak' ın Samet Ağaoğlu' ndan aktardığına göre Birinci Meclis taşıdığı Kuva- yı Milliye ruhu sayesinde demokratik ve çoğulcu bir yapıya sahiptir. Ancak geçen süreç içinde bu yapı tek parti diktatörlüğüne dönüşmüştür (Koçak, 2002: 127). Bu meclisle birlikte, devletin yeni şekli de belirmeye başlamış, temeli atılmıştır (Öz, 1992: 76).

A-RMHC üyeleri, Birinci BMM'ye egemen olmuş, milletvekilleri de Cemiyet üyelerinden çıkmıştır. Tüm bu değişimlere rağmen hala Cemiyeti bir arada tutan tek ortak fikir, ülkenin kurtuluşudur (Uyar, 1999: 61). Bu meclisin sosyal yapısına bakıldığında; 115 memur ve emekli, 61 sarıklı hoca, 51 kumandan- subay, 46 çiftçi, 37 tüccar, 29 avukat, 15 doktor, 10 aşiret reisi- ağa, 8 tarikat şeyhi, 6 gazeteci, 2 de mühendis olmak üzere 380 kişiden oluştuğu görülmektedir (Arıkoğlu' dan aktaran Aydemir, 2005b: 321). Çavdar' ın(1999:189) belirttiğine göre Meclisin birinci toplantı yılında 339 seçilmiş, 87 Meclisi Mebusan' dan gelen toplam 426 kişi bulunmaktadır. Ayata (1992:66), ilk meclisi oluşturanların %43' ünün memur, %28' inin serbest meslek sahibi, %19' unun da farklı ekonomik faaliyet gösteren kişilerden oluştuğunu belirtmektedir.

2.2.3.1. Meclis İçinde Yeni Oluşum: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu

Sivas Kongresi'nde her türlü fırkacılık faaliyetlerinden uzak durulacağına dair karar alınmasıyla, partileşmenin önüne engel koyulmuş ancak Cemiyet içinde gruplaşmaların önüne geçilememiştir (Uyar, 1999: 61). A-RMHC üyeleri vatanın birliği ve milletin bağımsızlığını sağlamak gibi tek bir amaç etrafında toplandıkları halde, zaman zaman meclis çalışmalarında bu birlik sağlanamamaya başlayınca, netice almak hayli zorlaşır hale gelmiştir. Bu durum Mustafa Kemal' in Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grup kurmasıyla sonuçlanmıştır (Çoker, 1994: 291). A-RMHG, Birinci Grup olarak da anılmaktadır. “Bir meclis grubunun oluşturulması, fırka adı geçmese de fırkalaşma yolunda bir adım” olarak ifade edilmektedir (Tunçay, 1992:42).

10 Mayıs 1921 tarihinde oluşturulan, A-RMHG 1.TBMM' de kurulan ilk grup değildir (Tunçay, 1992: 42). Meclis içinde çeşitli gruplar da oluşmuştur. Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu bunlar arasında sayılmaktadır. Devrimci gençler, Bağımsızlık Grubunda toplanmış; Bolşevik eğilimli milletvekilleri Halk Topluluğu içinde yer almış; tutucu kesim Dayanışma Grubunda birleşmiş; ve İttihatçıların bazıları ile Osmanlı'nın yenilikçileri Islahat Grubunu oluşturmuşlardır (Salek' ten aktaran Kili, 2003: 119). İstiklal Grubu ise Ateş' in Arıkoğlu' dan aktardığına göre (1994:39) “gençlerin yeni fikirlerin, yani devrimcilerin grubu idi... İstiklal Grubu Mustafa Kemal' in gayri resmi grubu sayılıyordu.” Bu grupların dışında 1920 sonlarında kurulmuş iki de parti de mevcuttur: Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası. Ancak 1921 baharına gelindiğinde bunların hiç biri siyasi hayatlarına devam etmemektedir (Tunçay, 1992: 42; Öz, 1992: 78).

A-RMHG 133 üyenin katılımıyla kurulmuş, iki maddeden oluşan bir program ve bir nizamname kabul edilmiştir (Öz, 1992: 84). Öz' ün parti programı olarak adlandırdığı maddeler Nizamnamenin Madde-i esasiye olarak adlandırılan bölümde sayılan hükümlerdir. Aynı tarihte yapılan A-RMHG' nin ilk oturumunda grup başkanı Mustafa Kemal ve başkan vekili Mehmet Şerif Bey ayrıca seçime gerek duyulmadan yönetim kuruluna katılmışlardır (Tunçay, 1992: 43). Bu dönemde

Mustafa Kemal askeri zaferlerle kazandığı üstün konumunu, Birinci Grubun lideri olması vasfıyla da iyice pekiştirmektedir. Bu görüntüsüyle Mustafa Kemal, yöneticiler içinde sivrilmiş bir tek adam portresi çizmektedir (Koçak, 1992: 130). A-RMHG siyasi partiye dönüşmeden önce üye sayısının yaklaşık olarak 262 olduğu belirtilmektedir (Tunaya, 1952: 534).

Birinci Grup da denilen A-RMHG' nin başlangıç ve 16 maddeden oluşan bir nizamnamesi (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Nizamnamesi) vardır. Nizamnamenin başlangıç hükümleri Madde-i Esasiye olarak adlandırılmakta, sonraki 16 maddelik metin ise Nizamname-i Dahili olarak sunulmaktadır. A-RMH Grubu nizamnamesine (Tunaya, 1952: 535-537; Tunçay, 1992: 346-348) göre; grupta bir reis, iki reis vekili, 12 üyeden oluşan bir hey' et-i idare bulunmakta, bunlar grup genel kurulunca gizli oyla seçilmektedir (madde 2). Grubun kitabet, sandık eminliği, idare memurluğu gibi görevleri idare heyetince içlerinden seçilecek kişilere verilmektedir (madde 3). Ayrıca Heyet-i İdarenin de, umumi kongre toplanana kadar, A-RMHC örgütünün de merkezi yönetim organı olduğunu belirtmektedir (madde 4). Parti içi disiplini muhafaza etmek amaçlı olarak azınlığın çoğunluk kararına uymak zorunluluğu ifade edilmektedir (madde 9). Gruba katılmak isteyen üyelerin başvurularının, hey' et-i idare kanalıyla ve kurulun başvuruya ilişkin görüşleriyle birlikte hey' et-i umumiyeye gönderilmesi ve alınan karara göre işlem yapılmasını öngörmektedir (madde 11). 12. ve 13. maddeler grup kararına aykırı davranan ve yanlış tutum gösteren üyelerin genel kurul kararıyla gruptan çıkarılacağını kurala bağlamaktadır. Grup hey' et-i umumiyesinin 15 günde bir toplanması gerekli hallerde hey' et-i idarece de toplantıya çağırılması öngörülmüştür (madde 14). Son maddede ise hey' et-i idare seçimlerinin 6 ayda bir yapılacağı ve aynı kişilerin tekrar seçilebileceği vurgulanmaktadır (madde 16).

Grup Nizamname-i Dahilisinde, cemiyet nizamnamesinin aksine saltanat ve hilafetten bahsedilmemektedir. Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde memleketin tümünde milletin bağımsızlığını sağlayacak bir barıştan söz edilmektedir. Daha önce BMM' nin A-RMHC genel kurulu yetkisinde olduğu görüşüyle çelişerek, grup yönetim kurulunun 'umumi kongrenin inikadına kadar aynı zamanda bilumum A-RMHG' nin idare-i merkeziyesi vazifesini ifa edeceği' nizamname-i dahili kısmında

yer almıştır (Tunçay, 1992: 43). Bu durumda A-RMHC’ nin Hey’ et-i Temsiliyesi yerine A-RMHG’ nun Hey’ et-i İdaresi geçmektedir.

A-RMHG üyeleri aynı zamanda hem mebus hem de memur olabilmektedirler. Bunun gibi kumandanlar da askeri görevleriyle birlikte milletvekilliği görevini de eşzamanlı yürütebilmektedirler (Kabasakal, 1991:101).

A-RMHG iç düzenini muhafaza etmek için bir iç nizamname (Türkiye Büyük Millet Meclisinde: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu Nizamnamei Dahilisi) de kabul etmiştir. Kendi hiyerarşik yapısını belirlediği bu nizamname özetle şu hususları içermektedir (Tunçay, 1992: 348-350): Müdafaa-i Hukuk grubu, hey’et-i umumiye, hey’et-i idare, kontrol heyeti ve ihtisas encümenleri teşkilatına sahiptir. Grubun bir reis, iki reis vekili on iki üyeden oluşan bir hey’ et-i idaresi, grup hey’ et-i umumiyesince gizli oyla seçilmektedir. Hey’ et-i İdare umumi kongreye kadar bütün Müdafaa-i hukuk teşkilatının idare-i merkeziyesi olmaktadır.

2.2.3.2. Karşıtlar Cephesi: İkinci Grup

Müdafaa-i Hukuk Grubu’ nun kuruluşunun üzerinden uzun bir süre geçmesine rağmen istenilen düzeyde bir örgütlenmeye ulaşılamamıştır (Tunçay, 1992: 45). Bu sırada meclisteki muhalif grup Temmuz 1922’ de İkinci grubu meydana getirmiştir. İkinci Grup, Birinci Gruba alınmayan Mustafa Kemal karşıtlarının oluşturduğu meclis içi bir karşıtlar cephesi olarak tanımlanmıştır (Kili, 2003: 120). 123 kişiden oluşan bu grup (Kili, 2003: 121), Tunaya’ nın belirttiğine göre Mustafa Kemal’ in şahsi iktidarını engellemek isteyen, kişisel egemenlikler yerine yasal egemenliklerin koyulmasını isteyenlerin oluşturduğu bir gruptur. (1952: 538). Başından beri Mustafa Kemal’ in iktidarı kişiselleştirme ihtimalinden rahatsız olan (Koçak, 1992: 130) İkinci grubun asıl amacı, Mustafa Kemal’ in kişisel egemenlik kurmasına karşı çıkmak olmuştur. Baskı yönetimini engellemek, millet egemenliğine dayalı yönetim kurma amacını güden ikinci Grup, diktatöryel yönetimlerin karşısında olduğunu açıklamıştır. “Grup Meclis diktatoryasına taraftar, fakat şahıs otokratlığına muhaliftir.” (Tunaya, 1952: 538) ifadesiyle Mustafa Kemal’ i diktatör olarak gördüğünü de açıkça ifade etmektedir (Kili, 2003: 121). İkinci grubun kurulması üzerine Birinci grup yapı ve işleyişinde düzenlemeler yapmış,

nizamnamesini değiştirmiş, bünyesinde uzmanlık kuruluşları oluşturmuştur (Tunçay, 1992: 47).

İkinci Grup, 27 maddeden oluşan bir program hazırlamıştır (Çoker, 1994: 305-307). Ancak hazırlıklarını tam yapamadan meclis dağılmış, 1923 seçimlerinde hiçbir üyesi aday gösterilmemiş bu nedenle de Meclisin İkinci dönemine katılamamıştır (Tunaya, 1952: 538).

Birinci Grubun ve İkinci Grubun üyelerinin profiline bakıldığında Birinci Grubun üyelerinin %46' sının askeri ve sivil bürokrasi kökenli olduğu görülmektedir. İkinci grupta ise sivil ve askeri bürokrasiye mensup olma oranı %37'de kalmaktadır. Birinci Gruptaki üyelerin %16 sı serbest meslek sahibi, %9 u hukukçu ve %9 u çiftçi; ikinci gruptaki üyelere %27 si serbest meslek sahibi, %24ü hukukçu ve %2 si çiftçidir (Frey'den aktaran Tunçay, 1992: 46).

Profillerdeki bu farklılığın yanı sıra, Birinci Grup ile İkinci Grup arasındaki bir fark da; İkinci Grubun yöresel bir görüntüsü olmasıdır. Bu Grubun milletvekillerinin daha çok ülkenin kuzey ve doğu bölgelerindeki illerden geldikleri göze çarpmaktadır (Frey' den aktaran Öz, 1992: 78). Birinci Grubun iktidarı ve reformların gerekliliğini, İkinci Grubun ise muhafazakarlığı ve muhalefeti temsil ettiği söylenebilir (Öz, 1992: 85). Ayrıca Tunaya (1952:534), Birinci Grubun, İkinci Gruba göre daha laik, inkılapçı ve devletçi olduğunu belirtmektedir.

2.2.4. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nin Siyasal

Partiye Dönüşümü: Halk Fırkası

A-RMHG' nin nizamnamesinin kabulünden 4.5 ay sonra, Mustafa Kemal barış sağlanınca, halkçılığa dayanan ve halk fırkası adını taşıyacak bir siyasal parti kurma kararında olduğunu açıklamıştır (Tunçay, 1992: 47). 6 Aralık 1922 tarihinde Hakimiyet-i Milliye, Yenigün ve Öğüt gazetelerine verdiği demeçte (Bila, 1999: 33), Mustafa Kemal, Halk Fırkası adını da kullanmaktadır (Uyar, 1999: 67, 68):

“ ...

Bu milli maksat ve mülahazaları nazarı dikkatte bulundurarak milletimin, her sınıf halkında ve alemi islamin en uzak köşelerinde beni ebediyen müftehir bırakacak surette gördüğüm teveccüh ve itimada kesbi liyakat etmek için en mütevazi bir ferdi millet sıfatıyla hayatımı, sonuna kadar vatan

hayrına vakfeylemek emeliyle sulhun istikrarını müteakip halkçılık esası üzerine müstenit ve Halk Fırkası namıyla siyasi bir fırka teşkil etmek niyetindeyim.

Başta memleketlerde kurulmuş olan bu gibi partilerin programlarını gözden geçirmiş isem de, bunların memleket ve milletimizin gerçek ihtiyaçlarını tamamiyle karşılamaya yeter bulmadım; bu sebeple şimdiden böyle bir programın esaslarını tespit etmek üzere bütün aydınların ve alimlerin yardımlarını ve bu işe ortak olmalarını istemeyi vazife sayıyorum.

...”

Bu konuşmasında Mustafa Kemal, ana hatlarıyla yapacaklarını sıralamış, partisinin programının hazırlanmasında, uzmanların ülkenin problemlerinin çözümüne yönelik görüşlerinden de faydalanacağını belirtmiştir (Alpkaya, 1998: 24).

Kurulması tasarlanan bu siyasi partinin en önemli vasfı da halkçı olması olarak belirlenmiştir. Yani parti sınıfların değil tüm ulusun temsilcisi olarak simgeleştirilmiştir (Koçak, 1992:131). Mustafa Kemal, halk kavramını tüm sınıfları temsil edecek ve kapsayacak şekilde kullanmaktadır. “Bir milletin ekseriyeti bizimle olursa fırka deyiniz, ne dersiniz deyiniz, yürütmek mümkündür. Ekseriyet beraber değilse, grup deyiniz, heyet deyiniz, buna istinaden inkılapta muvaffakiyet mümkün olamaz.” Buradan anlaşılan memlekette sınıflaşmanın olmadığı ve kurulacak olan partide de bir sınıflaşma olmayıp tüm milletin temsil edileceğidir (Tunçay, 1992: 49).

Mustafa Kemal’ in bu konuşmasında bir parti kurulması fikri aşıkardır. Ancak Birinci grubun fırkaya dönüştürüleceği hakkında herhangi bir işaret görülmemektedir (Tunçay, 1992: 48).

15 Ocak 1923’ te Eskişehir’de şehrin ileri gelenleriyle yaptığı bir görüşmesinde Mustafa Kemal, tüm sınıfların çıkarlarını koruyan bir fırka kurmayı hedeflediğini belirtmiştir. 16 Ocak 1923’ te İzmit’ te yaptığı konuşmasında (Aydemir, 2005c: 73):

“Milletin içtimai (sosyal) ihtiyaçlarını ve geçmişteki zararlarını telafi edebilecek en makul programı tespit etmeye mecburuz. Program, bütün milletçe tatbik olunmalıdır. Bu ancak, siyasi bir teşekkül ile mümkün olur.

İşte bu hakikatın icbarı (zorunluluğu) iledir ki, bütün sınıfları birbirinr lazımı gayri müfariki (ayrılmaz ve birbirine gerekli) olan, çünkü menfaatları da birbirinden tehâluf eylemeyen (farklı olmayan) halkımızın, müşterek ve umumi olan menfaatlarını ve saadetlerini temin etmek için ‘Halk Fırkası’ namı altında bir fırka teşkili düşünülmektedir.”

Diyerek, fırkayla ilgili açıklamalar yapmış, çalışmak isteyenleri bir örgüt halinde birleştirmenin önemini vurgulamıştır (Alpkaya, 1998: 24-26).

Muhallif Grup, tek adam diktasından bahsederek daha yoğun muhalefete başlaması, 1 Nisan 1923’ te seçimlerin yenilenmesi kararına zemin hazırlanmıştır (Karatepe, 2001: 25; Koçak, 1992: 131).

8 Nisan 1923’ te Mustafa Kemal dernek başkanı sıfatıyla, Meclisteki Birinci Grubun Halk Fırkasına dönüşeceğini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayımlamıştır (Tunçay, 1992: 51). Dokuz Umde bildirisinin girişinde; TBMM’ nin ulustan kaynaklanan yetkisini ve yapmakla sorumlu olduğu görevleri yerine getirdiği ve bundan sonraki dönemde barış olduğunda ekonomik kalkınma atacağına girilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bunun için de Meclisin çoğunluğunu bu amaç etrafında birleştirmek ve ulusal egemenliğe dayalı bir Halk Fırkası kurması yönünde hareket edileceği açıklanmıştır (Koçak, 1992: 131). Şöyle ki “Mecliste elyevm müteşekkil (Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu) Halk Fırkasına intikal edecektir.” denilerek bu dönüşüm açıkça ifadesini bulmaktadır. A-RMH grubundan Fırkaya dönüşümde esas amaç “ mülk ve milleti refaha nail etmektir.” Belirtilen Dokuz Umdeyle, Grup yeni seçimlere katılma kararını almıştır (Tunçay, 2005: 366-368).

Dokuz Umdenin önemli noktaları (Koçak, 1992: 131; Bila, 1999: 39; Aydemir, 2005c: 88,89):

- Ulusal egemenliğe bağlılık
- Büyük Millet Meclisi’nin egemenliğinin teyidi
- Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği
- Güvenliğin sağlanması
- Ekonomik ve sosyal alanda kalkınma; aşar vergisinin kaldırılması
- Zorunlu askerlik hizmetinin kısıtlanması, ordu mensuplarının refahının sağlanması
- Bürokraside reform yapılması; tüm yasalarda, örgütlerde, yönetimde ve eğitimde ulusal egemenliğin korunması
- Ekonomide kişisel girişimlerden yararlanılması

Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin temelinden ve örgütünden yararlanarak A-RMH Cemiyetini Halk Fırkası’ na dönüştürme girişimine de başlamış bulunmaktadır (Uyar, 1999: 67).

A-RMHC'nin tüm şubelerine gönderilen Dokuz Umde ve Halk Fırkasına Dönüştürülme kararı bazı tepkilere yol açmıştır. Tepkilerden biri, Cemiyet' ten Fırkaya evrilmenin kişisel yönetime gidiş ve cemiyet nizamnamesine aykırı bir uygulama olduğu gerekçesiyle, Trabzon şubesinden gelmiştir (Uyar, 1999: 74; Tunçay, 1992: 53).

Bu programı kabul eden Türk vatandaşları, mebus olmak için A-RMH Grubuna başvurmuşlar, başvuruda bulunanlar arasından mebus adayları grupça seçilmiştir (Öztürk, 1993a: 9).

1923 seçimleri partinin kuruluşunda son aşama olarak kabul edilmektedir (Bila, 1999: 39). Seçimlerde sadece İkinci Grup üyeleri değil eski İttihat ve Terakki üyeleri de varlık gösterememiştir (Tunçay, 1992: 56). Güdümlü olan (Tunçay, 1992: 56) 1923 seçimleri A-RMHC'nin başarısıyla sonuçlanınca HF'nin kurulması da kolaylaşmaktadır (Uyar, 1999: 75). Milli mücadeleyi yürüten kadro özünde Halk Fırkası' nın kadrosu da olmaktadır. Halk Fırkası' nın amacı, ülkenin sosyo-ekonomik sorunlarına ve geri kalmışlığına son vermek, ilerlemeyi ve kalkınmayı sağlamak olarak lanse edilmektedir (Uyar, 1999: 69).

Mustafa Kemal, henüz kurulmamış olan Halk Fırkası' na üye olan yeni Meclis azalarını 7 Ağustos'ta TBMM' de toplamış, bu toplantıda Müdafaa-i Hukuk Grubu' nun Halk Fırkası' na dönüşeceğini söyleyerek, Halk Fırkası Nizamnamesinin taslağını incelenmeleri için mebuslara dağıtmıştır. Fırka için seçilen mebuslar 9 Ağustos' ta tekrar toplanmış, bu toplantıda Fırka adayları tespit edilmiştir. Ayrıca nizamname taslağının incelenmek üzere bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır (Alpkaya, 1998: 31-33).

A-RMHG, 9 Eylül 1923' te Halk Fırkası' nın kurulduğunu kendi içinde kabul etmiş, kuruluş dilekçesi 23 Ekim 1923' te Dahiliye Vekaleti' ne bildirildiğinden, fırkanın resmen tescilli bu tarihte sağlanmıştır (Alpkaya, 1998: 45). Aslında 11 Eylül olan Halk Fırkasının resmi kuruluş tarihi, Anadolu direnişi ile tarihsel bağların koparılması amacı da güdülerek simgesel olarak 9 Eylül tarihi olarak kabul edilmektedir (Koçak, 1992: 132).

29 Ekim günü toplanan Halk Fırkası Grubu toplantısında “derhal cumhuriyet ilanı ve Reis-i Cumhur seçimi” kararı verilmiş ve hemen o gün uygulamaya

konmuştur. Cumhuriyet' in ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal seçilirken, ilk hükümet kurma görevi de İsmet İnönü' ye verilmiştir (Alpkaya, 1998: 87-101).

İsmet Paşa, 19 Kasım 1923' te Halk Fırkası genel başkanvekili sıfatıyla

“ ...

Bütün vatan için halası istiklal getiren Anadolu ve Rumeli Müdafaai hukuk Cemiyeti sulh devrinin feyizli inkişafatını temine sarfı mesai eylemek üzere bugünden itibaren Halk Fırkası' na inkılap edecek ve cemiyetin bütün idare heyetleri Halk Fırkası İdare Heyetleri unvanı ile ifayı vazifeye devam edeceklerdir...

Fırka nizamnamesi mucibince Fırka katibi Umumiliğine Kütahya Meb' usu Recep Beyefendi intihap olunmuştur. Katibi Umumilik riyaset namına muhabere eder.

...Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Halk Fırkası unvanı altında müstakbel büyük sulh zaferini aynı kat' iyet ve hamasetle istihsal etmeye muktedir. Bunu fiilen ve asarıyla ispat edecektir. Bu kanattı kat' iye ve sahihiye ile dünkü Müdafaai Hukuk Cemiyeti bugünkü halk Fırkası heyetleriyle ifayı vazifeye başlıyorum.”

İfadesine sahip bir genelgeyi A-RMHC İl merkezlerine göndererek A-RMHC' nin görevini tamamladığını belirtmiştir (CHP Teşkilat Talimatnamesi, 1923). Bu bildiriden sonra A-RMHC Halk Fırkası olarak tekrar yapılanmaya başlamıştır.

Milli mücadelenin kazanılmasıyla A-RMHC işlevini tamamlamıştır. Yeni bir partinin kurulması daha disiplinli ve homojen olması dolayısıyla çok daha avantajlı görülmekte bu da önder kadronun siyasal konumunu ve otoritesini güçlendirmek için uygun bir zemin hazırlamaktadır (Öz, 1992: 88).

Partileşme için bu tarihin yani, 1923 seçimlerinin sonrasının seçilmesi ise Öz(1992: 87) tarafından iddia edilen görüşe göre, hem muhalefetin ortadan kaldırılması hem de iktidar ile halk arasında daha kuvvetli bir bağ kurulması kaygısından kaynaklanmaktadır.

3. TEK PARTİLİ YILLAR VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN ÖRGÜTLENMESİ

Bu bölümde 1923 1946 yılları arasında iktidarı elinde tutan CHP' nin, bu süre zarfında nasıl örgütlendiği, merkez ve yerel örgütlerini nasıl oluşturduğu ve bu örgütlenme tarzını ne şekilde yasal zemine oturttuğu irdelenmektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın örgütlenmesi irdelenirken akılda tutulması gereken ilk nokta, Anadolu ve Rumeli Müdafaa- i Hukuk Cemiyeti' nin olduğu gibi Halk Fırkası' na dönüştüğüdür (Kabasakal, 1991: 112). TBMM' de bulunan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu, bir siyasal partiye dönüşerek, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin büyük bir kısmının hem yöneticisi hem de baş aktörü olmuştur (Yetkin, 1983: 91).

Cemiyetten partiye dönüşen Halk Fırkası, 1923- 1946 yıllarını kapsayan süreçte ülke yönetiminde söz sahibi olan tek güç olma yetkisini elinde tutmuştur. Bu yirmi üç yıllık süreçte, 1924-25' te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası(TpCF) ve 1930' da da Serbest Cumhuriyet Fırkası(SCF) gibi çok seslilik deneyimleri ile kesilmesine rağmen CHP'ye alternatif olamamıştır (Kabasakal, 1991: 111). Benzer şekilde Öz' e göre de 1923 yılı tek partili yönetimin yerleşmesinin başlangıç yılı olarak kabul edilmektedir. Halk Fırkası' nın kuruluşunu da içine alan bu yıl, siyasal rejimin gidişini etkileyen en önemli devreler arasında sayılmaktadır. 1930 yılından önceki yıllarda fiili bir tek parti iktidarından söz edilmektedir. Bu nedenlerle tek partili yaşamın egemen olduğu yıl aralığı 1923- 1945 yılları olarak ele alınmaktadır (Öz, 1992: 71). Bizim araştırmamızda da temel görüşümüz bu yöndedir.

Ancak diğer bir görüş de TpCF ve SCF gibi oluşumları tek parti egemenliği içinde kesinti olarak kabul etmektedir. Bu iki kesinti, Yetkin' in(1983:17), tek parti yönetimi için yıl aralığını 1930- 1945 yılları olarak belirlemesinde etkili olmuştur.

Yetkin, 1930’ dan önceki yıllarda devletçilik ve tek parti sisteminden söz edilemeyeceğini aktarmakta, bunun nedeni olarak da CHF’ nin iktidar partisi olduğu ancak “tek” olmadığı görüşünü göstermektedir.

Cumhuriyet Halk Partisi bu yıllar içinde meşruluğuna zemin olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ nden gelen tarihsel prestijini, ülkenin kurtuluşu için gösterdiği ‘yüce’ direnci göstermiş; toplumu modernleştiren halkçı bir parti olduğu savını da sık sık tekrar ederek kendisine demokratik ve meşru bir dayanak sağlamıştır (Uyar, 1999: 69-71).

Bu dönemde görülen Cumhuriyet Halk Partisi egemenliği, Tarık Zafer Tunaya tarafından İttihat ve Terakki’ nin dönemindeki konumuna benzetilmektedir (Kabasakal,1991: 111). Bu dönemde CHP, İttihat ve Terakki gibi merkezîyetçi ve otoriterdir (Uyar, 1999: 77).

3.1. Halk Fırkası: Kuruluşunun İlk Yılları, Halk Fırkası’ nın 1923 Nizamnamesine Göre Parti Örgütlenmesi

Başarılı 1923 seçimlerinden sonra, Halk Fırkası’ nın ilk nizamnamesi olan “Halk Fırkası Nizamnamesi” 7 Ağustos- 11 Eylül 1923 tarihleri arasında yapılan mebus toplantılarında görüşülüp kabul edilmiştir (Kabasakal, 1991: 111). Bu toplantı Halk Fırkası adı altında yapılan ilk toplantı olma özelliğini de taşımaktadır. Bu tarihler İzmir’in kurtuluş günleri ile örtüşmektedir. Bununla birlikte Fırka ilk toplantısını Sivas Kongresi saydığını da açıklayarak Milli Mücadele ile tarihi bağlantısını yinelemektedir (Uyar, 1999: 75). 1923 tarihli bu nizamname 1927’ ye kadar çok küçük değişikliklerle yürürlükte kalmıştır (Kabasakal, 1991: 111). Kısa bir süre sonra Türkiye’ de cumhuriyet ilan edilmiş ve Halk Fırkası cumhuriyetin ilk 27 yılında ülkeyi yönetmiştir.

Fırkanın bu nizamnamesinde; Umumi Esaslar, Büyük Kongre, Genel Başkanlık, Parti Divanı, Genel İdare Kurulu, İl-İlçe-Bucak Kongre ve İdare Kurulları ve Mutemetleri, Teftiş Bölgeleri, Meclis Grubu ve Genel Seçim Teşkilatı ile ilgili hükümler olduğu görülmektedir (Kumaş, 1999: 17).

Kuruluşunda programsız bir parti olan Halk Fırkası, nizamnamesinin girişinde ‘umumi esaslar’ olarak ayrılan bölümde partinin amaçlarından bahsedilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre HF, ulusal egemenliğin halk tarafından

ve halk için kullanılmasına zemin hazırlayıp yol gösterecek, ülkeyi çağdaşlaştıracak ve hukukun üstünlüğüne dayalı hukuk devletini egemen kılacaktır. Ayrıca sınıflar üstü bir halk tanımından yola çıkılarak her türlü ayrımcılığa da karşı çıkıldığı gösterilmek istenmekteydi (Koçak, 1992: 132). Ancak nizamnamede, genel ilkelerin belirlendiği ilk yedi maddedeki demokratik ve özgürlükçü vurgular, günlük yaşama aktarılamamıştır (Tunçay, 1992: 57).

1923 Nizamnamesi’ nde (Tunçay, 2005: 375-384) parti örgütlenmesi ile ilgili çok çeşitli hükümler bulunmaktadır.

Birinci maddede CHF’ nin devrimci karakteri gözle görülür hale gelmekte ve Cumhuriyet devrimlerine zemin hazırlanmaktadır (Yetkin, 1983: 93). Bu madde Halk Fırkası’ nın amacını “milli hakimiyetin halk tarafından ve halk için icrasına rehberlik etmek ve Türkiye’ yi asri bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye’ de bütün kuvvetlerin fevkinde kanunun velayetini hakim kılmaya çalışmak” olarak açıklamıştır. İkinci madde halkçılık düşüncesinin özünü teşkil etmektedir (Yetkin, 1983: 93) ve her türlü ayrımcılığa karşı çıkmaktadır (Tunçay, 1992: 58). İkinci maddede “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir” belirtilmiş buna ek olarak “hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsevati kabul eden bütün fertleri” halk olarak tanımlamıştır. Bu maddede halkçılık prensibi de tanımlanmıştır. “Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz’ etmekteki mutlak hürriyet ve istiklali tanıyan fertler” olarak tanımlanmıştır.

Umumi esasların sayıldığı ilk yedi maddeden sonra Fırka Teşkilatı ile ilgili maddeler sıralanmıştır.

Halk Fırkası’ na üye olan tüm mebuslar ve mutemetler Büyük Kongre’ nin doğal üyeleri arasında sayılmıştır (madde 9).

Umumi Reis Büyük Kongre’ nin, Fırka Divanı’ nın ve Meclis’ teki Fırka Grubu ile Umumi Hey’ et-i İdare’ nin tabi reisi olarak belirlenmiştir (madde 18). Umumi Reis, fırkayı temsil etme ve Fırka adına söz söyleme yetkilerine de tek başına sahiptir (madde 18). Ayrıca Umumi reis Büyük kongreyi doğrudan ya da dolaylı olarak olağanüstü toplantıya çağırma yetkisini de haizdir (madde 19).

Fırka Divanı fırkaya üye olan vekillerle, Umumi Hey' et-i İdare ve Fırka Grubu Hey' et-i İdaresi üyelerinden oluşmaktadır (madde 20). Fırkanın iç ve dış siyasetinden ve idaresinden Fırka Divanı sorumlu tutulmaktadır (madde 21).

Umumi Hey' et-i İdare 9 üyeden oluşmaktadır ve bu grubun başkanı madde 18' de de belirtildiği üzere Umumi Reistir (madde 31,32). Umumi Reis Umumi Hey' et-i İdare üyelerinden birini Katib-i Umumiliğe seçilmekte ve bu kişi Umumi reis adına görevi yürütmektedir (madde 33). Umumi Hey' et-i idare, vilayet hey' et-i İdareleri ile görüşerek, bu heyetlerle fırka mutemetlerine Fırka Divanı' nın belirlediği istikameti verir (madde 35). Ayrıca, ayda en az iki kere Fırka Divanına, memleketteki fırka hayatına ve fırka faaliyetlerine dair rapor vermekle yükümlüdür (madde 36).

Vilayet Kongreleri, vilayet mutemedi başkanlığında senede bir kere toplanmaktadır (madde 42, madde 43). Vilayet mutemedi, fırkanın vilayetteki temsilcisidir (madde 51). Vilayet mutemetleri gibi fırkanın, kazalardaki temsilcisi de kaza mutemetidir (madde 65). Nahiyelede de kaza mutemetinin seçtiği bir fırka mutemeti bulunmaktadır (madde 70).

Köy ve mahallelerde, Fırka' ya mensup ve 18 yaşına dahil olan köy ve mahalle ahalisinden her kişi halk kongresinin tabi üyesi olarak gösterilmektedir (madde 75).

Görüldüğü üzere, 1923 tarihli parti nizamnamesine göre partinin merkez örgütü; Büyük Kongre, Umumi Riyaset, Fırka Divanı, Umumi Heyet-i İdare şeklinde yapılanırken partinin yerel örgütü; Vilayet Heyet-i İdareleri, Vilayet Mutemedi, Kaza Heyet-i İdaresi, Kaza Mutemedi, Nahiye köy ve Mahalle teşkilatı şeklinde yapılanmaktadır (Kabasakal,1991: 111,112).

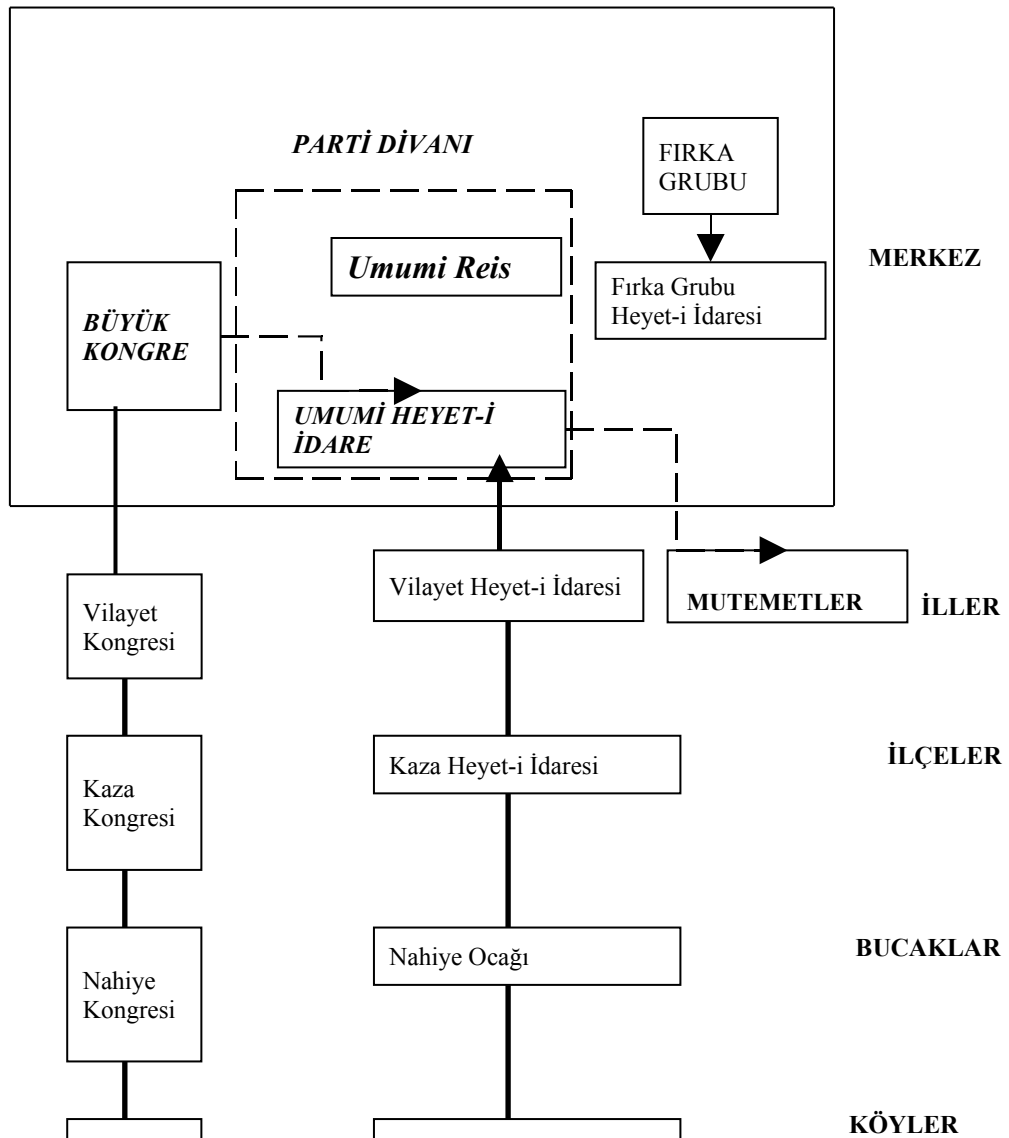
Ayrıca memleketin teftiş mıntıkalarına bölünmesi kararı alınmış, her mıntıkada bir müfettiş görevlendirilmesi ve mıntika müfettişinin o bölgedeki mutemetlerle fırka teşkilatının o bölgedeki heyetlerini teftiş edeceği belirtilmiştir (madde 82).

Fırkaya üye olan mebusların hey' eti umumiyesi Fırka Grubu adını taşımaktadır (madde 83). Fırka Grubunun tabii reisi Fırkanın Umumi Reisidir (madde 84). Fırka Grubu kendi içinden bir reis, ikireis vekili ve 9 üyeden oluşan bir hey' et-i idare oluşturur (madde 85). Umumi reisin riyaset etmediği hallerde grup

reisi veya reis vekilleri riyaset eder. Grup katipleri müzakereleri kayıt ve tespit etmektedir (madde 90).

Fırka namına meb' us namzedliği ilan olunan zatlara Halk Fırkası' nın bütün azaları rey vermekle mükelleftir (madde 102). Rey vermeyen fırka mensupları firkadan ihraç edilir (madde 103).

Çizim 6: 1923 Nizamnamesine Göre Halk Fırkası Örgütlenmesi

Kaynak: bu çizimin oluşturulmasında KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi’ den faydalanılmıştır.

1923 Nizamnamesi, partinin her kademesindeki teşkilatın yapacağı kongreleri tarihleriyle düzenlemiştir (Tunçay, 2005: 98).

Partinin henüz kurulduğu bu yıllarda, taşra örgütünün daha geniş hareket serbestisine sahip olduğu, bu serbestinin daha sonraki yıllarda ortadan kalktığı ifade edilmektedir (Uyar, 1999: 81). Bu serbestliğin temeli de Halk Fırkası’ nın ortaya çıkma sürecinden gelmektedir. Halk Fırkası bir meclis partisi olarak doğduğundan, taşra örgütlenmesine yönelik özel bir çabada bulunmamıştır. A- RMHC’ den gelen çevrenin desteği o dönemdeki taşra örgütünün temelini oluşturduğu belirtilmektedir (Ayata, 1992: 63).

Halk Fırkası’ nda lider pozisyonu için cumhurbaşkanı seçimi öngörülmektedir. Aslında tek lider olarak cumhurbaşkanı seçimi Halk Fırkası’ nın tek kişi egemenliğine doğru olan gidişini göstermektedir (Tunçay, 2005: 73).

Milletvekilleri seçimleri iki dereceli olmaktadır. Birinci seçmenler, ikinci seçmenleri seçtikten sonra; ikinci seçmenler de vekilleri seçmektedirler (Uyar, 1999: 81).

Cumhuriyet’ in ilanından sonra Halk Fırkası’nda kimi değişiklikler yapılmıştır. Bunlardan ilki fırka nizamnamesinde olmamasına rağmen İsmet Paşa’ nın hem Genel Başkan Vekilliğine hem de Meclis Grup Başkanlığı’ na getirilmiş olmasıdır (Koçak, 1992: 132). Bu sıfatıyla İsmet İnönü, 20 Kasım 1923 yılında, A- RMHC şubelerine gönderdiği genelgede, artık A-RMHC Şube Yönetim Kurulları’ nın, Halk Fırkası Yönetim Kurulları adı altında çalışmaya devam edeceğini duyurmaktadır (Uyar, 1999: 76).

Halk Fırkası 1924 yılında, meclis grubu olmanın yanı sıra ülke genelinde örgütlenmeye başlamıştır (Tunçay, 2005: 95). 1924 yılının başlarında Cumhuriyete karşı siyasal bir seçenek olan Halifelik ortadan kaldırılarak, siyasal rakip olan halife de uzaklaştırılmıştır. Bu da siyasal gücü hiç kalmamış olmasına rağmen varlığı devam eden Saray ve yanlılarının da ortadan kalkmasına vesile olmuştur (Koçak,

1992: 136). Halifelik ve sarayın ortadan kalkmasıyla Mustafa Kemal' in etkisi artarak devam etmektedir. Bu yıllarda fırka, yöneticilerin olduğu ancak henüz üyelerin bulunmadığı çerçeve- kadro görünümünde bulunmaktadır. 25 Haziran 1924' te Vakit Gazetesi'nde Ali Bey' in çıkan bir demecinde kimlerin fırkaya üye kabul edileceği kimlerin edilemeyeceği ayrıca belirtilmiştir (Tunçay, 2005: 96,97). Buna göre:

- İstanbul' un düşman işgali altında bulunduğu zamanlarda ülke çıkarları karşısında yabancı siyasetine alet olanlar,
- Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında yabancılara dayanılarak ülkeye madden ve manen zarar verenler,
- İngiliz Muhipleri, Nigehban, Kızıl Hançer gibi cemiyetlere ve Kuvayı İnzibatiye gibi teşkilatlara girerek ulusal kurtuluş aleyhine çalışanlar,
- Halk Fırkası' na dahil olduğunda, siyasi hareket, fitne, fesat sokarak Fırkanın uyum ve birliğini bozmasından şüphe duyulan kimseler,
- Genel Savaş (Birinci Dünya Savaşı) sırasındaki davranışlarıyla ulusun tepkisini çeken kişiler

Halk Fırkası tarafından üyeliğe kabul edilmemektedir.

3.2. İlk muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

1924 yılı aynı zamanda muhalif görüşlerin de kendilerini göstermeye başladığı bir yılı belirtmektedir. Meclisteki Muhalif grup, 8 Kasım 1924 tarihinde yeni kurulan İsmet Paşa hükümetine karşı gensoru vermiş fakat yapılan oylamada hükümet, 19 güvensizlik oyuna karşılık 148 güvenoyuyla düşürülememiştir. Güvensizlik oyu verenlerin partide kalmamasının da etkisiyle bir grup muhalif milletvekilinin yeni bir parti kuracağı öngörülmeye başlanmıştır (Tunçay, :108; Öz, 1992: 90; Karatepe, 2001: 28).

Halk Fırkası, 10 Kasım 1924 tarihinde yaptığı grup toplantısında, isminin başına Cumhuriyet kelimesini eklemiştir (Uyar, 1999: 75). Bunun nedeninin yeni kurulacak olan muhalefet partisinin adında Cumhuriyet kelimesinin de olacağının anlaşılması olduğu ileri sürülmektedir. Böylece hem kurulacak partiden önce davranılmış ve hem de sembolik de olsa Halk Fırkası kendini, cumhuriyet olan rejimin resmi partisi olarak göstermiştir (Öz, 1992: 91)

Yılın sonlarına doğru Hükümete eleştiriler ve istifalar artmıştır (Uyar, 1999: 116). Parti içinde Mustafa Kemal’ in artan siyasal otoritesi bazı kesimleri rahatsız etmeye başlamış ve bu otoriteye sınır koyulması konusunda fikirler ortaya çıkmaya başlamıştır. Parti içindeki muhalif fikirler, Tek parti döneminin ilk kesintisi olan ikinci bir partinin kurulması ile sonuçlanmıştır (Kabasakal, 1991: 113).

Cumhuriyet’ in ilk muhalif partisinin kurulmasının, normal demokratik gelişmenin doğal sonucu olmadığı, Halk Fırkası’ nın gelişimine tepki olarak ortaya çıktığı ileri sürülmektedir (Öztürk, 1993b: 489).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ nın kuruluş tarihi 17 Kasım 1924’ tür. Fırkanın kurucuları arasında genel olarak Mecliste Mustafa Kemal’ e karşı birleşen eski İttihatçılar ve Mustafa Kemal’ in silah arkadaşları bulunmaktadır (Kabasakal, 1991: 114).

İsmet İnönü, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ nın kuruluşunu, “Atatürk’ ün süratli icraatla nereye kadar gideceğinden ve ne şekilde bir otorite tahsis edeceğinden korkulması üzerine, onunla beraber çalışma imkânından ümitleri kesildikten sonra girişilmiş bir teşebbüs” olarak nitelemektedir (aktaran Öz, 1992: 89).

Yaygın kanıya göre Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ nın doğuşu kişisel çekişmeler sayesinde ivme kazanmıştır (Kabasakal, 1991: 114). Ayrıca muhalif fırka, Mustafa Kemal’ in CHF içindeki, Meclisteki ve hükümetteki artan otoritesini de dizginlemek istemiştir (Koçak, 1992: 138,139). Samet Ağaoğlu tarafından ifade edilen bir başka görüş de TpCF’ nin Atatürk çevresinde oluşan iktidar rekabeti sonucunda doğduğudur (aktaran Kabasakal, 1991: 115).

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’ nın kuruluş bildirisinde fırkanın diktatörlüğe karşı olduğu ve hükümeti denetlemenin gerekliliği üzerinde önemle durulmaktadır. Parti programında da Türkiye Devleti’ nin Cumhuriyet olduğu, liberal ve demokratik politikalar izleneceği açıklanmaktadır (Avşar, 1998: 36,37).

Muhalefetin bir parti şeklinde örgütlenerek ortaya çıkması siyasal bunalımı da beraberinde getirmiştir. Yeni partinin kurulmasının üzerinden bir hafta bile geçmeden İsmet İnönü hükümetinin sıkı yönetim önerisi, CHF Meclis Grubunda reddedilmiş, bu da İsmet Paşa Hükümeti’ nin 21 Kasım’ da istifa etmesiyle sonuçlanmıştır. Yeni hükümeti kurma görevi Fethi Bey’ e verilmiştir. Bu kadar önemli bir görev değişikliği, TpCF tarafından önemli bir başarı olarak kabul

edilmiştir (Koçak, 1992: 140). CHF de bu görev değişikliğini kendince bir önlem olarak algılamıştır. Bu değişimle parti içi hareketler önlenmiş, muhalefet de tatmin edilmeye çalışılmıştır (Öz, 1992: 92).

Yeni partiyle birlikte, Cumhurbaşkanı siyasi partiler karşısında durumunu netleştirerek, durumunun “tabii” olduğunu belirtmiştir. Fiilen genel başkanlığını yapmasa da CHF Umumi Reisliği görevini hala yaptığını ve ileriki zamanda da bu görevi sürdüreceğini açıklamıştır (Tunçay, 2005: 99).

Başta Mustafa Kemal olmak üzere CHF’ nin yöneticilerinin de TpCF ile ilgili fikirleri çelişkiler arz etmektedir. Mustafa Kemal 21 Kasım’ da verdiği, 11 Aralıkta yayımlanan bir mülakatında, Cumhuriyet idaresinde siyasi partilerin doğal olduğunu belirtirken; 25 Kasım tarihli gizli bir raporda Mustafa Kemal’ in söyledikleri ile ilgili olarak “..Terakkiperverler cumhuriyetçiliklerinde samimi değiller, programları bir sahtekarlık örneği, onlar düpedüz gericidirler...” şeklinde yorumlamalara yer verilmiştir (Zürcher’ den aktaran Öz, 1992: 92). Ülkenin genel havasından da muhalefetin hoş karşılanmadığı anlaşılmaktadır.

1924 Aralık ayında yapılan ara seçimlere TpCF tam olarak örgütlenemediği için katılamamış, bağımsız olan kimi adayları desteklemekle yetinmiştir. Bu seçimlerde CHF kesin başarı elde edememiştir. Ayrıca bu seçimlerde TpCF’ nin desteklediği Bursa bağımsız adayı da seçimi kazanmış, CHF’ de huzursuzluk bu olayla daha da artmıştır (Öz, 1992: 93).

Bu seçimlerle ilgili olarak Cebesoy’ un hatıralarında şu tahlil yer almaktadır:

“Aralık ayının sonlarına doğru kısmi seçim bitmiş, Halk Fırkası, Bursa ve Kırklareli’ nde müstakil namzedlere karşı mağlup olmuştu. Alınan neticelerden şu anlaşılyordu: Kaza merkezleriyle köylerde Jandarmalar vasıtasıyla seçim istenildiği gibi idare edilmişti. Fakat büyükçe merkezlerde mühim bir halk zümresi fikir istiklali göstermişti” (aktaran Öz, 1992: 93).

Seçimlerdeki sonuçların da etkisiyle TpCF karşıtı baskılar artmış bu da partinin sonunun gelmesini hızlandıran bir faktör olmuştur. Tüm bu faktörler Terakkiperver partinin programında yer alan somut bir ifadeyle ilişkilendirilerek, partinin kapatılması meşru gösterilmeye çalışılmıştır. Görünüşte TpCF’ nin sonunu programında yer alan “parti dine saygılıdır” (madde 5 “Fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır.”) ibaresi hazırlamıştır (Uyar, 1999: 117). Eşzamanlı olan Şeyh Said Ayaklanması da süreci hızlandırmış, bu ayaklanma ile muhalefet arasında

ilişki kurulmuştur (Karatepe, 2001: 29). Bu ayaklanma tek partili yönetim döneminde önemli bir yere sahiptir. Böylece yeni başlayan çok partili hayatın sonu çabuk gelmiştir (Koçak, 1992: 143). Hem ayaklanmanın bastırılması hem muhalefetin susturulması için 25 Şubat'ta, 'dini görüntü altındaki ayaklanmalar ve dinin siyasete alet edilmesinin vatana ihanet sayılacağı' şeklindeki yasa Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na eklenmiştir (Koçak, 1992: 141).

Ayaklanmaya karşı yeterli önlem almadığı gerekçesiyle Fethi Bey Hükümeti 2 Mart 1925'te Meclis Grubunun Güvensizlik oyunu alarak istifa etmiş, yerine tekrar İsmet Paşa hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. İsmet Paşa hükümeti ilk iş olarak Takrir-i Sükun Kanununu çıkartmıştır (Koçak, 1992: 141,142). Yürürlüğe konan Takrir-i Sükun Kanunu ile hükümete, Cumhurbaşkanı'nın onayı alındıktan sonra idari bir kararla; gericiliği, ayaklanmayı kışkırtan, ülkenin sosyal düzenini, sükun ve huzurunu bozan kuruluş ve yayınları yasaklama yetkisi de verilince, hükümetin ülkedeki otoriter yönetimi kendini gösterir hale gelmiştir (Karatepe, 2001: 29, 30). TpCF 3 Haziran 1925'te Hükümet tarafından ilticayı desteklediği gerekçesiyle de kapatılmıştır (Kabasakal, 1991: 116). Ancak Avşar'ın belirttiğine göre, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının arkasında iki önemli neden yatmaktadır. Bunlardan ilki; TpCF içinde aynen CHF'de olduğu gibi Milli Mücadele önderlerinin bulunmasıdır. Bu ayrıntı, muhalefet partisinin; CHF'nin ülkeyi kurtarma, Milli Mücadele'yi yönetme gibi tarihsel köklerine ortak olabileceği izlenimini vermektedir. İkinci neden de yeni partinin kurulmasıyla açığa çıkan muhalif seslerin otoriteyi sarsma ihtimali kuvvetleniyor olmasıdır (1998: 38).

Şeyh Said ayaklanmasıyla muhalefetin bir kısmı ortadan kaldırılmıştır. Muhalefetin kalan nüveleri de Haziran 1926'de Mustafa Kemal'e karşı girişilen İzmir'deki suikast girişimi bahane edilerek temizlenmiştir (Karatepe, 2001: 30). Suikast davası ile TpCF arasında bağlantı kurulmuş, böylece TpCF'den geriye kalan muhalefet de tamamen yok edilmek istenmiştir (Koçak, 1992: 144,145). Muhalefet önderleri de İzmir suikastı yargılamalarında tasfiye edilmişlerdir (Uyar, 1999: 117). Meclis içinde ve dışında İttihat ve Terakki'den kalan siyasal kadroların da Suikastle ilişkileri kurulmuş, böylece eski ittihatçıların yeniden örgütlenme olasılıklarının da önüne geçilmiştir (Koçak, 1992: 145). Suikast girişiminde bulunanlar ve suikastı tasarlayanlarla birlikte eski İttihatçılar ve İkinci Grup üyeleri de tutuklanmıştır. Daha

sonradan serbest bırakılmalarına rağmen olası muhalefet bir süre daha etkisiz hale getirilmiştir (Öz, 1992: 97). Artık aleni bir muhalefet kalmamıştır, tüm siyasi hakimiyet Cumhuriyet Halk Fırkası' na geçmiştir (Karatepe, 2001: 32). Ancak TpCF' nin kapatılması CHF' de birliğin sağlanmasına yetmemiştir (Kabasakal, 1991: 116).

Uyar' ın Tunçay' dan aktardığına göre, 1925 yılında CHF ülkedeki 74 ili 14 mıntıkaya ayırmış, her mıntikanın başına bir müfettiş atanmış, böylece genel bir örgütlenmeye gidilmiştir. Bu yıllarda zaten il, ilçe, bucak ve ocak örgütlenmeleri mevcuttur (Uyar, 1999: 77).

1926 yılına kadar geçen dönemde Kongre görevini, Meclisteki Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerinin oluşturduğu bir grup sürdürmektedir (Kabasakal, 1991: 116).

3.3. Merkeziyetçi- Otoriter Yapıya Doğru Gidiş, Cumhuriyet Halk Fırkası' nın 1927 Nizamnamesine Göre Parti Örgütlenmesindeki Değişiklikler

İkinci meclisin dağılmasından önce (26 Haziran 1927) yapılan Halk Fırkası toplantısında, Parti Genel Başkanı' nı milletvekili belirlemesinde yetkili tek kişi haline getiren bir karar alınmıştır (Tunçay, 2005: 180). Önceki düzenlemede milletvekillerinin belirlenmesi Fırka Divanı' nın göreviyken, yeni düzenlemeyle bu görev umumi reise verilmiştir (Öz, 1992: 99). Bu değişim, aynı zamanda hem Cumhurbaşkanı hem CHF Genel Başkanı olan Mustafa Kemal' in partinin milletvekili adaylarına tek başına seçmesini sağlamaktaydı (Koçak, 1992: 146). Bu da iktidarın tekelleşmenin açık bir ifadesidir (Öz, 1992: 99). 30 Temmuz- 5 Ağustos 1927 tarihleri arasında ikinci seçmen seçimleri yapılmıştır. 2 Eylül 1927 seçimlerindeki belirlenen 63 seçim bölgesinden, bu yolla belirlenen adayların tamamı-316 kişi- milletvekili seçilmişlerdir (Öztürk, 1993c: 36). İkinci seçmenlerin tamamı CHF adayları olduğundan seçimden ziyade bir onaylama merasimi gerçekleşmiştir (Öz, 1992: 100). Amerikalı bir diplomat olan Joseph C. Grew (2005,105) anılarında, bu yıllardaki yönetim tarzını zamanın koşullarının önemli bir gereksinimi olduğunu aktarmaktadır. Grew, bu yönetimden diktatörlük olarak bahsetmiş ve bir diktatörlük olmazsa ülkenin parçalanma ihtimali olduğunu belirtmiştir.

Seçimlerden sonra, fırkanın İkinci Kongresi toplanmıştır. 15 Ekim 1927’ de toplanan bu kongre Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk kongre olma özelliğini de taşımaktadır (Koçak, 1992: 146). Kongrenin açılış nutkunda Mustafa Kemal “...Bütün Anadolu ve Rumeliye şamil olmak üzere ilk Umumi kongramız Sivasta aktedilmişti...Binaenaleyh diyebiliriz ki bugün kürşadı ile müftehir olduğun Büyük Kongramız Sivas Kongrasından sonra teşkilatımızın ikinci büyük kongresi oluyor.” diyerek Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile olan bağların koparılmadığı dile getirilmiştir (CHP İkinci Büyük Kongresi Toplantı Tutanakları, 1927). Mustafa Kemal, Nutkunu bu kongrede okumuş, tek partili bir yönetimin kurumsallaşması yönündeki eğilim de bu kongrede belirginleşmiş, parti otoriter yönetim biçimine doğru giden ilk düzenlemeleri de yapmıştır (Öz, 1992: 100, 101).

1927 yılında yapılan bu kongrede de ayrı bir program hazırlanmamış, nizamname ile program aynı belge içinde barındırılmıştır. Parti nizamnamesinin (Tunçay, 2005: 398-412) aynı zamanda program olarak da nitelendirilen umumi esaslar kısmı şöyledir:

“Madde 1- Cumhuriyet Halk Fırkası, Cemiyetler Kanunu’ na göre kurulmuş, cumhuriyetçi, halkçı, milliyetçi siyasi bir cemiyettir. Merkezi Ankara’ dadır.

Madde 2- Fırka; Türk milletini mevkii ve refaha mütemadiyen yükseltmekte olan ve her türlü istibdat ve tagallüp idaresi imkanını kaplıyan yegane şekli devletin, hakimiyeti milliyenin aksa-yı tekamülü olan Cumhuriyet olduğunu....esaslı bir kanaat ve gayesi şahsiye olarak kabul eder.

Madde 3- ...Fırka, devlet ve millet işlerinde din ile dünyayı tamamen birbirinden ayırmayı en önemli esaslardan sayar.

Madde 4- CHF, kanun nazarında mutlak bir eşitliği kabul eder ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın ve hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul eder.

Madde 5- Vatandaşlar arasında en kuvvetli bağ, dil birliği, his birliği, fikir birliği olduğuna inanan fırka, Türk dilini ve kültürünü hakkıyla yaymak ve geliştirmeyi esas kabul eder.

Madde 6- CHF’ nin umumi reisi, fırkanın kurucusu olan Gazi Mustafa Kemal Hazretleri’ dir.

Madde 7- İşbu umumi esaslar, hiçbir veçhile değiştirilemez.”

Bütün bu sayılan Umumi esasların bir daha değişmeyeceği de kabul edilmiştir (CHP 1936 İl Kongreleri, 1937: 6).

Nizamnameye göre Fırkanın merkez teşkilatı umumi riyaset ve riyaset divanından ve Fırka Divanı ile umumi hey’ et-i idarelerden ve Fırka müfettişlerinden ibaret olarak sayılmıştır (madde 19). Umumi Riyaset Divanı adlı bir kurumun örgüt hiyerarşisine eklendiğini görmekteyiz. Vilayet Teşkilatı ise Halk, nahiye, Kaza ve

Vilayet kongrelerinden köy ve mahalle ocakları ile nahiye, kaza ve Vilayet heyetlerinden oluşmaktadır (madde 51).

1927 yılında kabul edilen nizamnameye göre fırkanın Umumi reisi Gazi Mustafa Kemal' dir. Fırka Üst Yönetimi, bu sıfatıyla Mustafa Kemal' e bağlıdır. Fırka adına söz söyleme hakkı yine Umumi reisindir. Umumi reis gerekli gördüğü hallerde bu yetkiyi vekiline ya da Katibi Umumiye devredebilir. Ayrıca Umumi reis, Umumi Riyaset Divanı' nın tespit ettiği vekil adlarını da onaylamaktadır (madde 20).

Yeni nizamname ile Mustafa Kemal partinin Değişmez Genel Başkanı sıfatını da kazanmaktaydı (Koçak, 1992: 146).

Yapılan değişiklikle partinin ve dolaylı olarak ülkenin yönetiminde söz sahibi olan organ Fırka riyaset divanı olmuştur. Umumi riyaset divanı, fırka umumi reisi, reis vekili ve fırka katibi umumisinden meydana gelen bir komitedir (madde 21). 1923 nizamnamesinde fırka divanının yüklendiği görevler, yeni nizamnamede umumi riyaset divanına bırakılmıştır. "Umumi riyaset divanının vereceği kararlar tekmiil fırka azasınca bilakaydı şart muta" haline gelmiştir (madde 22). Ayrıca, milletvekillerini belirleme ve seçim işlerini yönetme yetkisi bu divanın görevleri arasına girmiştir (madde 23). Fırka divanı ise, parti iç meselelerini görüşme, nizamnamesi tefsir etme gibi görevlerle yüklü bir danışma organı haline dönüştürülmüştür (madde 25, madde 26). Bu maddeler genel başkana, başkan vekilini ve genel sekreteri seçme yetkisi vermektedir. Böylece, partinin değişen ilkeleriyle Mustafa Kemal' in başkanlığı ve yetkileri de değişmez kabul edilmektedir (Bila, 1999: 55).

Bu nizamnamede müfettişlik ve mutemetlik gibi kurumlara daha geniş yer verilmiştir. Umumi Hey' et-i İdare' nin görevleri arasına mıntika müfettişlerini seçmek, mahallerini değiştirmek ya da müfettişlikten çıkarma gibi durumlarda yetki verilmiştir (madde 32, madde 34).

Memleketin teftiş mıntıkalarına ayrılıp, vilayetlerde müfettiş bulundurulmasına karar verilmiştir (madde 37). Müfettişler, umumi hey' et-i idarece seçilip riyaset divanınca onaylanmaktadırlar (madde 38). Ayrıca Müfettişler bulundukları mıntıkada Fırkanın en büyük temsilcisidirler (madde 39).

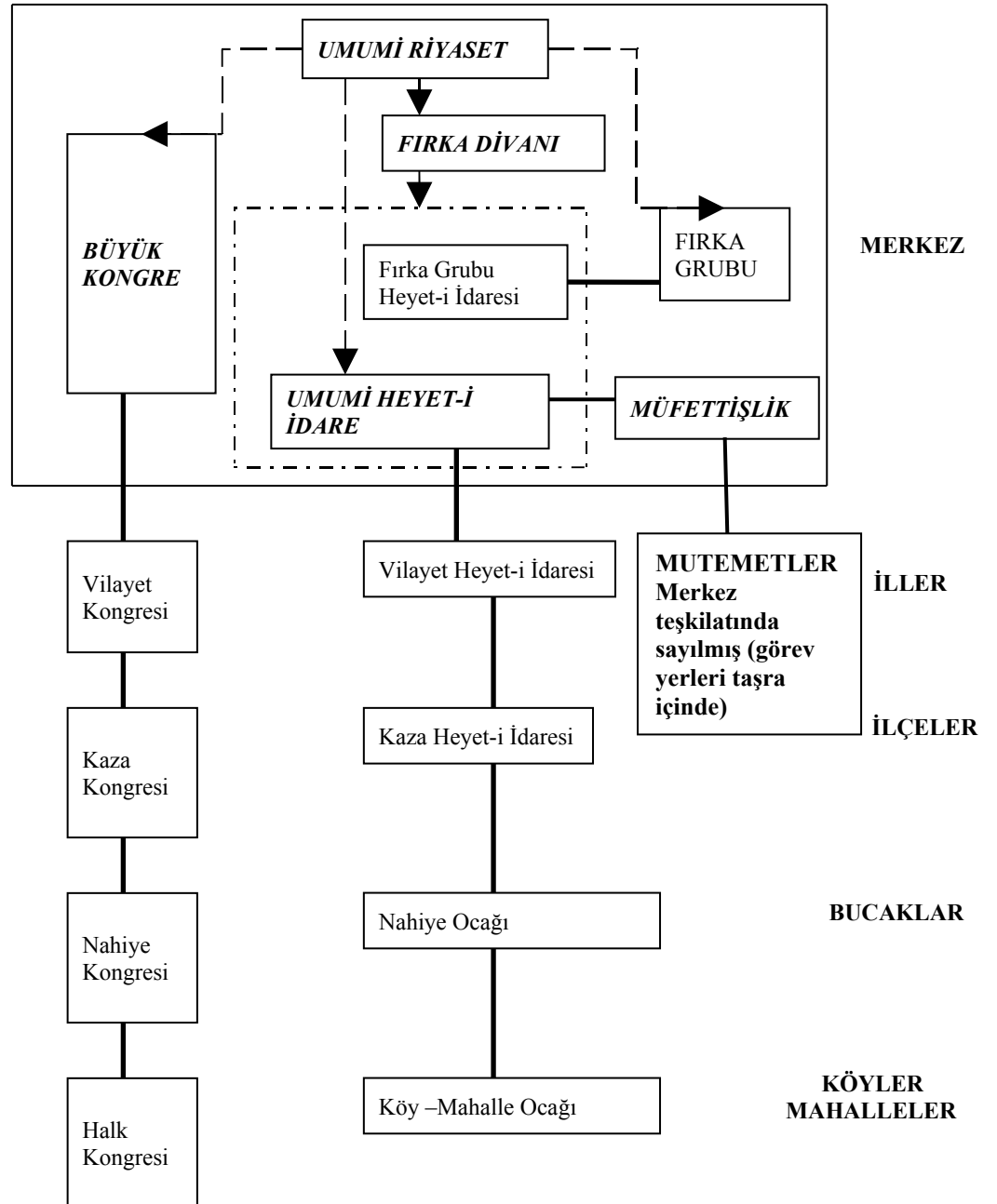
Müfettişliklerce görülen gerek üzerine bazı vilayet, kaza ve nahiyelere mutemetler tayin olunmaktadır (madde 45).

Fırkaya üye olan mebusların heyet-i umumiyesi Fırka Grubu adını almaktadır ve fırka Grubunun tabii reisi de fırkanın umumi reisidir (madde 92, madde 93).

Tüm bu kararlara ek olarak Divan-ı Haysiyet adı altında üyeler arasındaki özel ihtilatları çözmek üzere yeni bir kurul oluşturulmuştur (madde 112).

İkinci Büyük kongrede kabul edilen esasların, devlet işleyişi ve milli inkılabın ilerlemesi için memleketin umumi hayatına yeni bir yön verdiği belirtilmektedir (CHP 1936 İl Kongreleri, 1937: 6).

Çizim 7: 1927 Nizamnamesine Göre Cumhuriyet Halk Fırkası Örgütlenmesi

Kaynak: bu çizimin oluşturulmasında KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi’ den faydalanılmıştır.

1930 yılının Ekim ayında Türkiye Büyük Millet Meclisine verilen bir raporda, nizamnamenin mutemetliklere verdiği görevler tekrar açıklanmıştır (CHP Nizamname ve Programı Hakkında, 1930). Bu raporda mutemetliklerin görevleri “nahiye, kaza, vilayet teşekküllerinin mümessili olmak, idare heyetlerine riyaset, o heyetler namına muhabereyi idare, fırkaya ait faaliyetler için hükümet mümessillerile ve saire ile temas ve fırka mensuplarına tebliğat icara etmek etmek gibi vazifeler” olarak sayılmıştır. Rapor “Bu vazifeleri üzerlerine alanlar umumi idare heyetince, müfettişlerin gösterdiği luzum üzerine, resen tayin edilmişse –mutemet-, müfettişlerce intihap ve tayin edilmişse –mutemet vekili- unvanını almaktadır.” şeklinde devam etmektedir. Bu raporda daha önceden, her kademede teşkilat mümessillerinin doğrudan doğruya merkezden atandığını, ancak şimdi “temsil vazifelerinin de mahalli teşkilata tayin ile değil kendi intihaplarının bir neticesi olarak tevdiini kabul etmek ve bunu tebarüz”etmenin gerektiği vurgulanmaktadır. Bu raporun sonunda eklenen “Yeni talimatname”de köy ve mahalle teşkilatından itibaren bütün kongrelere Fırkaya katılmış olan kadınların da katılımının sağlanmasına önem verilmesi istenmiştir.

Milletvekili adayları Parti Başkanlık Divanı tarafından seçilecekti. Başkanlık Divanı; Genel başkan, Genel Başkan Vekili ve Genel Sekreterden oluşmaktaydı (Karatepe, 2001: 33). Böylece ülkedeki tek siyasal partiyi eleştirecek hiçbir kurum ve kuruluş kalmamıştır. CHF gerek parti içinde gerekse ülke genelinde otoriter yönetime doğru gidişi gözler önüne sermektedir (Koçak, 1992: 146).

İkinci Kongre’ de partinin din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak gibi bir amacı olduğu açıklanmıştır ve hazırlanan bildiride ‘Laik’ deyiimi kullanılmıştır (Koçak, 1992: 153). Böylece cumhuriyetçilik ile birlikte laiklik ilkesi de partinin ana vasıfları arasına eklenmiş ve parti nizamnamesine girmiştir (Uyar, 1999: 80).

Parti, kendini “bütün hükümeti ve memleketi şamil milli bir Fırka olarak tanımlamıştır. Nizamnamesinin 40. maddesinden “bircümle siyasi, idari, içtimai, iktisadi, harsi ve bunlara mümasil teşekküllerin idarecileri, hatta köy muhtarlarının namzetlikleri dahi Fırka müfettişleri tarafından tasvip edilmelidir.” Sonucu çıkmakta bu da Fırkanın tüm genel hayata hakim olmak isteyen bir tutum içinde olduğunu

göstermektedir (Tunaya, 1952: 569). İkinci kongrede Türk ocakları partinin denetimi altında bir kuruluş olarak sayılmıştır (Koçak, 1992: 155).

15 Ekim’ den 23 Ekim tarihine kadar devam eden bu kongrede, genel seçimlerde tek dereceli seçim şekline geçilmesine dair söz verilmiştir, ancak bu söz ancak 1946 yılına gelince tutulabilmiştir (Kumaş, 1999: 30).

1928 yılında Millet Mektebi teşkilatı kurulmuş, bu teşkilat sonraki yıllarda halk dersanelerine dönüştürülmek suretiyle varlığını sürdürmüştür (Tunçay, 2005: 236,237).

1926-1930 yılları arası Cumhuriyet Halk Fırkası’ nın örgütlenmesini yaygınlaştırmaya çalıştığı bir dönemdir. Bu süreçte CHF Doğu’da rejime karşı çıkan ve ayaklanan bölgeler haricinde her yerde örgütlenmesini sürdürmeye ve yaygınlaştırmaya çalışmıştır (Kabasakal, 1991: 116). Böyle bir çabanın varlığına rağmen 1929 yılında Van, Siirt ve Muş’ ta parti teşkilatının kaldırılmasının da gözden kaçmaması gereken bir ayrıntı olduğu kanısındayım (CHP Teşkilatının kaldırıldığı Vilayetler ve Vilayet Teşkilatındaki Değişiklikler, 1929). 12.7.1933 94.368.3 raporda da Van, Siirt ve Muş teşkilatın kaldırıldığı yazılmış. eskiye atıf olabilir.

1930’ larda, CHF’ nin taşra örgütleri, parti merkezine baskılarını ancak yerel kongrelerdeki ‘dilek’lerle duyurabilmektedirler (Uyar,1999: 81).

1926-1930 arasındaki dönem Şevket Süreyya Aydemir tarafından şöyle değerlendirilmektedir (aktaran Kabasakal, 1991: 116,117):

“ Hülasa, otoritesini zaferden alan muzaffer bir şefin eseri olan ve bütün üst kademeleri, onun bu mücadeledeki arkadaşlarının elinde bulunan böyle bir kuruluşa, parti içi denetimden tabi bahsedilemezdi. Hükümet ise, partinin değil, Tek Adam’ın ve İkinci Adam’ ın kontrolündeydi. Böyle bir nizam, o devrin zorunluluğuydu. Bu nizamda partinin hükümet üstünde kontrolü, elbette şekilden ibaret kalacaktı. Nitekim öyle de oldu. Kurultaylarda, alttan üste etkiler ve tepkiler yapan düşünceler de yoktu... Seçimler ise bilindiği gibi halkoyundan çok, parti merkezinin takdiri ile yürüyordu”.

3.4. Serbest Cumhuriyet Fırkası Deneyi

Ülke içindeki genel hoşnutsuzluk 1929 bunalımı ile iyice belirginleşmiştir. Bu durumun hükümetin denetimsizliğinden kaynaklandığını düşünen Mustafa Kemal, muhalif bir siyasal parti kurulmasını teşvik etmiştir (Koçak, 1992: 147).

Ülkedeki ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ile yaşanan sorunlar unutulmamasına rağmen kimi şartların zorlaması Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın oluşumunu zorunlu kılmıştır.

Mustafa Kemal yeni partinin kurulması için Fethi Bey' e yazdığı mektupta "...Binaenaleyh büyük mecliste temele istinat eden yeni bir fırkanın faaliyete geçerek millet işlerini serbest münakaşa etmesini cümhuriyetin esaslarından sayarım. Bu itibarla noktai nazarınızı takip için siyasi mücadeleye girmenizi bittabi hüsnü telakki ettim." İfadesini kullanmakta ve cumhurbaşkanı olarak partilere karşı adil ve tarafsız olacağını bildirmiştir (Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın Teşkilatı İle İlgili CHP Genel Sekreterliğine Sunulan Raporlar, 1930).

SCF de TpCF gibi muhalefet partisi olmasına rağmen kuruluşlarında önemli farklar mevcuttur. Adı geçen iki partinin çekirdek kadroları CHF içinden çıkmıştır. Ancak önemli olan ayrıntı, TpCF' nin oluşumunda Cumhuriyet Halk Fırkası içinde oluşan doğal muhalif sesler, partiden ayrılıp yeni parti kurmuş; SCF ise Mustafa Kemal tarafından sözde muhalefet olarak kurdurulmuştur (Öz, 1992: 101, 102).

SCF' nin kuruluş nedenlerinden ilki, dış dünyaya karşı, Türkiye Cumhuriyeti' nin sahip olduğu otoriter görüntünün silinmesidir. Mustafa Kemal, Türkiye' nin o anki görüntüsü şöyle özetlenmiştir (Okyar' dan aktaran Tunçay, 2005: 254; Öz, 1992: 102):

"Bugünkü manzaramız aşağı yukarı bir *dictature* manzarasıdır. (...) Halbuki ben cumhuriyeti şahsi menfaatim için yapmadım. Hepimiz faniyiz. Ben öldükten sonra arkamda kalacak müessese, bir istibdat müessesesidir. Ben ise millete miras olarak bir istibdat müessesesi bırakmak ve tarihe o suretle geçmek istemiyorum."

Bu ifadeden de anlaşıldığı üzere Serbest Fırka' nın kurulmasının altında yatan en önemli gerçeklerden biri de, rejime bir çıkış yolu aramak yönündeki çaba olarak görülmektedir (Timur, 2001: 175).

SCF' nin kuruluş nedenleri arasında, özellikle son beş yılda CHF iktidarının denetimsiz kalışının yanı sıra; meclisin denetim görevini yerine getirememesi ve halkın, dilek ve isteklerini parti yabani ve partinin yerel örgütleri aracılığıyla parti üst yönetimine iletememesi de yer almaktadır (Uyar, 1999: 119). Koçak' a göre bu muhalefet partisinin kurulması gerçekte görünmeyen muhalefeti görünür kılarak, bu muhalefetin gücünü görebilmek için yapılmış bir harekettir (1992: 147). Ayrıca

Uyar' ın Öz' den aktardığına göre Mustafa Kemal bu partiyi Fethi Bey' e kurdurarak güçlenen İsmet Paşa' yı da dengelemek istemiştir (Uyar, 1999: 119; Öz, 1992: 103).

Yeni partiyle, iç denetim sağlanacak, CHF' nin eksikleri giderilecek ve böylece CHF daha güçlü hale gelecekti. Ayrıca çok partili bir siyasi tablo demokrasi ve Cumhuriyetin koşulları arasında sayıldığı için yeni parti ülkenin dış ülkelere karşı görüntüsünü de değiştirecekti (Kabasakal, 1991: 117,118). İşte bu fikirler sonucu 12 Ağustos 1930 yılında SCF Fethi Bey tarafından resmen kurulmuştur.

SCF' nin kurulmasından sonra Mustafa Kemal' in talimatı ile CHF' den yeni partiye transferler sağlanmıştır. Özellikle İsmet Paşa Hükümetine karşı olduğu bilinen kişileri de SCF içine katarak, Mustafa Kemal, CHF' yi denetim altında tutmak istemiştir (Koçak, 1992: 148). Kurucular içinde İsmet Paşa' ya karşı olanların da bulunması da Avşar' ın Kutay' dan (1998:53) aktardığına göre tesadüfi değildir. Mustafa Kemal, Fethi Bey' e partinin kurucularıyla ilgili olarak “Siz bilmezsiniz... Bunların çoğu İsmet Paşa' ya ve siyasetine aleyhtardır. Ben rastgele teklifte bulunmadım... Sizin teşebbüsünüz onlar için nimet oldu.” derken, aslında bilinçli bir siyaset izlendiğini de ortaya koymaktadır.

Serbest Cumhuriyet Fırka çatısı altında toplanan grupların şöyle sayılması mümkündür (Çavdar, 1999: 298):

- Temelinde CHF' li olmakla birlikte İsmet Paşa' ya karşı olanlar,
- Tüccar, sanayici ve yerel eşraf içinden, Fırkanın kararlarına onay vermeyenler,
- Cumhuriyete karşı olanlar,
- Laik uygulamalara muhalif olanlar,
- Demokrasi anlayışına uygun olarak daha sivil(medeni!!!) bir toplumsal hayata geçilmesini isteyen aydın kesim.

SCF bir program ile bir nizamname hazırlayıp kabul etmiştir. Parti programı 11 maddeden oluşmuştur. Programın 1. maddesi partinin ilkelerini kapsarken, 2. -7. maddeler partinin ekonomik ve mali hedeflerini saptamaktadır. 8., 9. ve 11. maddeler iç politika amaçlarını gösterirken, 10. madde de dış politikaya ayrılmıştır (Avşar, 1998: 72,73). Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın nizamnamesi, Serbest Laik Cumhuriyet Fırkası' nın Yasası adını taşımaktadır (Öztürk, 1993d: 350-356). Nizamnamesine göre parti ekonomik olarak liberalizmi savunmaktaydı. Ayrıca

bürokrasinin azaltılması, tek dereceli seçimler ve kadınlara seçme seçilme hakkı verilmesi gibi fikirler talep etmekteydi (Koçak, 1992: 148). Ahmet Ağaoğlu' nu hazırladığı nizamnamesin 16. maddesine göre Merkez ocağı Genel Merkez durumundadır ve bir umumi reis, bir umumi katip, bir muhasip ve dokuz üyeden oluşmaktadır.

Ahmet Ağaoğlu SCF nizamnamesi hakkında şunları söylemektedir (aktaran Kabasakal, 1991: 120,121):

“ Nizamnameye göre Fırkanın teşkilatı aşağıdan yukarıya doğru yürür, kuvvetini şahıslardan çok kurumlardan arar. Bu yüzden bizim teşkilatta umumi müfettişlik, mutemetlik vesaire gibi kişiselleşmiş organlar yoktur. Faaliyet ve kuvvet fırkamıza mensup kimseler tarafından seçilecek heyetlerde yoğunlaştırılmıştır.”

Ancak söylenenin aksine yukarıdan aşağıya doğru bir örgütlenmeye gidilmiştir (Kabasakal, 1991: 121).

Bu yıllarda iktidar partisinin özellikle ekonomik sorunları çözemediği görünür hale gelmiş, SCF oluşumu da kitleleri harekete geçirmiştir (Yetkin, 1983: 18). CHF' nin bazı uygulamaları toplumda tepki uyandırmış bu da seçmenin SCF' ye yönelmesini hızlandırmıştır (Kabasakal, 1991: 122). SCF programında adil vergi sistemini, köylüye ucuz krediyi ve özel girişimin ve yabancı sermayenin teşvikini savunmuş, böylece çıkarları birbiriyle çelişen toplumsal sınıfları aynı anda etkileyebilmiştir (Timur, 2001: 176,177). 1930 yılının Eylül ayında Fethi Bey' in yaptığı İzmir gezisinde gözlenen halkın SCF' ye olan büyük ilgisi ve güveni, CHF' yi telaşlandırmış, aynı zamanda genel seçim sonucunda iktidarın kaybedilme olasılığını da belirginleştirmiştir. SCF' nin, 1930 yılında yapılan yerel seçimlerdeki başarısı büyük oranda kendi sonunu hazırlamasına da vesile olmuştur. Yapılan belediye seçimlerinde de 502 bölgenin 22'sindeki seçimleri Serbest Fırka kazanmış, bu da sonunun gelmesini hızlandırmıştır (Öz, 1992: 105, 106). Bu sayısal değerler Zürcher' in aktardığına göre 512 milletvekilliğinin 30'u olarak farklılık göstermektedir (Zürcher, 2001: 261).

Bu sırada Mustafa Kemal Serbest Cumhuriyet partisi kurulurken Cumhurbaşkanı'nın sadece hakem rolü üstleneceğini vurgulayan beyanının aksi olarak CHF ile özel yakınlığını ve Partinin Genel Başkanı olduğu vurgusunu artırmaya başlamıştır (Koçak, 1992: 149). Bu söylemin artmasının sorumlularından

biri de iktidar yanlısı basın olarak gösterilmektedir. Halkın yeni partiye gösterdiği beklenmedik ilgi sonucunda, iktidar yanlısı basın, irtica kavramını ortaya atmış ve olayları devrimlerin tehlikeye düştüğü şeklinde yansıtarak Mustafa Kemal' in partiler karşısındaki tarafsız tutumunun değişmesinde etkili olmuşlardır (Avşar, 1998: 196). 9 Eylül 1930' da "Ben, Cumhuriyet Halk Fırkası' nın genel başkanım. Cumhuriyet Halk Fırkası, Anadolu' ya ayak bastığım andan itibaren kurulup benimle çalışan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nden doğmuştur. Bu teşekküle tarihten bağlıyım. Bu bağı çözmek için hiçbir sebep ve icap yoktur ve olamaz. Resmi vazifemin bitiminde Cumhuriyet Halk Fırkası' nın başında fiilen çalışacağım. Bu noktada tereddüte yer yoktur." diyerek Mustafa Kemal konumunu açıkça ifade etmiş olmaktadır (Bila, 1999: 45). Mustafa Kemal' in de, CHF' ye "tarihen bağlı olduğunu, oradan ayrılması için hiçbir sebep bulunmadığını" belirtmesi üzerine SCF' ye kuruluşunda verdiği, 'Cumhurbaşkanı olarak tarafsız kalacağı' güvencesinden de bir anlamda vazgeçilmiş olmaktadır (Kili, 2003: 131, 132). Mustafa Kemal' in desteğinin çekilmesi, bununla birlikte tasarımı parti olan SCF' nin CHF' ye alternatif olma olasılığının artması ve bu bağlamda Fethi Bey' le Mustafa Kemal' in karşı karşıya gelme ihtimalinin kuvvetlenmesi sonucu 16 Kasım 1930' da SCF çözümü kendi kendini feshetmekte bulmuştur (Kabasakal, 1991: 124). Daha başka bir ifadeyle kurgusal bir muhalefet, öngörülemez bir şekilde örgütlenip yayılınca kendi sonunu da hazırlamıştır.

23 Aralık' ta Menemen' de ortaya çıkan gerici bir ayaklanma da kalan tüm muhalif grupların temizlenmesi için vesile olmuştur (Karatepe, 2001: 36). Bu gerici ayaklanma SCF ile ilişkilendirilerek (Koçak, 1992: 149) hem siyasi rakipler ortadan kaldırılmış, hem de halkın fikrinden de yeni parti kurulması olasılıkları silinmeye çalışılmıştır (Yetkin, 1983: 51).

SCF olayı, Cumhuriyet Halk Fırkası' na karşı olan halk muhalefetini tetiklemesi açısından da önem taşımaktadır. SCF kapatılınca ülkedeki tüm izleri de silinmeye çalışılmıştır. Bunun örneklerinden biri, SCF' nin belediye seçimlerinde kazandığı Samsun belediye başkanlığının geçersiz sayılmasıdır (Yetkin, 1983: 44, 45).

Serbest Cumhuriyet Fırkası olayında, yeni partinin halkın yoğun desteğini sağladığı görülünce, tek parti rejimi kamuoyunun isteklerini daha dikkatli izlemeye başlamıştır. Yerel örgütlenme tarzında değişiklikler yapılmış, nahiye ve kazalardaki

parti örgütü için, halkla daha yakın olmak için yeniden seçim yapılmaya başlanmıştır (Kabasakal, 1991: 126,127).

1923-1930 yılları arasında izlenen ekonomi politikasının başarısızlığı gözle görülür hale gelince devletçi politikalara başvurulmuştur (Yetkin, 1983: 18, 19). Ayrıca 1930 yılında, toplumsal sınıfların da iyice ayrılmış ve belirginleşmiş olduğunu gözlenmektedir (Yetkin, 1983: 20).

Bu dönemde komünizm ve faşizm bir sistem olarak değil, yalnızca ‘parti’ çerçevesinde ele alınmıştır. Çünkü 1930’ lardaki CHF sınıfsal temeli olan bir siyasi partidir. Ülkede disiplini sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak, bunları topluma işleyebilecek güçte bir siyasi örgütlenme hedeflenmektedir. Bu hedeflere ulaşmak için de disiplinli bir parti örgütü kurmak gerekmektedir (Yetkin, 1983: 41).

SCF ile aynı dönemlerde, 1930 ve 1931 yıllarında, pek de etkili olmayan başka parti kurma girişimleri de olmuştur. Bunlar içinde en önemlileri, Ahali Cumhuriyet Fırkası, Türk Cumhuriyet Amele ve Çiftçi Partisi ve Layık Cumhuriyetçi İşçi ve Çiftçi Fırkası’ dır (Uyar, 1999: 122). Bu yıllardaki parti kurma girişimlerinin bir kısmı kuruluş aşamasında engellenmiş, bir kısmı da kuruluşundan kısa bir süre sonra kapatılmıştır. Bu partiler siyasi hayata bir alternatif olamamışlardır. Hükümetin bu tür eylemleri yeni partilere hoş bakılmadığını da belirgin hale getirmiştir (Kabasakal, 1991: 125).

Bu yıllarda ülkedeki tüm yasama ve yürütme işlerinin yetki ve sorumluluğu CHF üzerinde toplanmaya başlamış, durum böyle olunca da yasama ve yürütme alanına yönelik olarak yapılan tüm eleştiriler aynı zamanda CHF’ ye yöneltilmiş sayılmaya başlanmıştır. SCF kapatıldıktan sonra başlayan çok partili hayatın artıklarının temizlenmesi hareketine, bu fikirlerin iyice yoğunlaşması da eklenince, ülkede tek örgütlü bir düzene doğru gidiş de hızlanmıştır (Goloğlu, 1974: 7).

3.5. Tek Parti Yönetimi’nin Yerleşmesi ve Kurumsallaşması

CHF’ nin 3. Büyük Kongresi 1923- 1946 yılları arasında bir araç olarak kabul edilebilir. Çünkü bu kongreye kadar çeşitli dalgalanmalar olmuş, ancak 3. Kongre’ den sonraki onbeş yıl boyunca tam bir tek partili yönetim gözlenmiştir (Tunçay, 2005: 317).

3.5.1. Parti Yapısında Dönüşüm

Serbest Cumhuriyet Fırkası' nın kapatılmasından sonra Halk Partisi yeniden örgütlenme girişimine başlamıştır. Örgütlenmenin ilk aşamasında göze çarpan nokta faşizan eğilimler olmalıdır ki, Grew anılarında bu yıllardaki örgütlenmeyi ve ülkenin gidişatını şu şekilde tasvir etmiştir:

“...Aynı anda Halk Partisi baştan aşağı yeniden örgütlenme yoluna gitti. Eğer yanlış düşünmüyorsam bu yeniden örgütlenme Halk Partisi' ni faşist prensipler üzerine kurulu bir politika ve eğitim organizmasını durumuna getirecek, faşizm Türkçeye çevrilince yeni bir Kemalizme eşit olacak.” (Grew, 2005: 197,198). Bu değişim ve dönüşüm partinin Üçüncü Kongresine yaklaşırken daha belirgin hale gelmektedir.

1931 yılına kadar parti içi demokrasinin zayıflığı aşıkardır. 1931' de CHF formal bir örgütlenme anlayışıyla hareketle modern bir parti haline gelmiştir (Ayata, 1992: 73).

20 Nisan 1931' de Mustafa Kemal CHF' nin ilkelerini yeniden açıklamış ve aday gösterilen milletvekillerini ilan etmiştir. Bu bildiride partinin temel prensiplerinde bir anlayış değişikliği olduğu gözlenmektedir. Şöyle ki, Mustafa Kemal (Çoker, 1996: 10) “... Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek prensiplerimizdendir” diyerek “halkçılık” prensibinin özündeki değişikliği görünür hale getirmektedir.

3.5.2. 1931 Kongresi ve Parti Örgütünün Değişen Yapısı

1931 Kongresi, partinin büründüğü yeni yapıyı da gözler önüne sermektedir. Kongre sırasında Mustafa Kemal' e Paris' teki Türkiye Siyasi Mülteciler Cemiyeti' nden gelen “ Anayasaya aykırı olan Meclis seçimi ile kanunsuz başkanlık seçimini şiddetle protesto ederiz.” telgrafına rağmen, görüşmeler sonunda “Türk ulusu adına Meclis' in ilgi ve sevgisini bildirmek üzere Başkanlık Divanı' na yetki verilmesi” kararı alınmıştır. Bir anlamda Mustafa Kemal' in ulusun doğal başkanı olduğu ve seçimlerin sadece formaliteden ibaret olduğu da onaylanmıştır (Kabacalı, 1995: 17).

Parti, devlet özdeşleştirilmesinin başladığı yıllar olarak kabul edilen (Uyar, 1999: 78) bu yıllarda yapılan CHF' nin 10-18 Mayıs 1931 tarihleri arasında yapılan 3. Büyük Kongresi' nde, Recep Peker CHF Katibi Umumi(genel sekreter) sıfatını

taşımaktadır. Daha kongre toplanmadan 9 Mart tarihinde gerçekleşen bu görev değişimi partinin yeni bir düzene geçeceğinin de bir habercisi olmuştur (Öz, 1992: 116). Recep Peker, partiyi devlet örgütü ve hükümet üzerinde denetim kuracak bir güce ulaştırmak istemiş (Koçak, 1992: 154), partiye yeni bir yapı kazandırmaya çalışmıştır. İlk olarak, Umumi İdare Heyeti içinde, dört gruba ayrılan on üç büro kurulmuştur (Öz, 1992: 116; Kabasakal, 1991:128).

“A Grubu

- Birinci Büro : Teşkilat, intihaplar, fırka kongreleri
- İkinci Büro : Alelumum dilekler ve müracaatlar
- Üçüncü Büro : Fırkamızdan başka cemiyetlerin ve fırkaların vazifelerini tetkik ve takip
- Dördüncü Büro : Fırka teşkilatımızın teftişi

B Grubu

- Beşinci Büro : Milli kültür, ilmi hareketler ve bu mevzuda neşriyat
- Altıncı Büro : Spor ve Gençlik
- Yedinci Büro : Halk dersaneleri, okuma yazma, halk hatipleri
- Sekizinci Büro : Matbuat, fırka neşriyatı, fırka programının teşhiri, propaganda

C Grubu

- Dokuzuncu Büro: İş, işçiler, esnaf teşkilatı, serbest meslek
- Onuncu Büro : İktisat vaziyetinin tetkik ve mütalaası

D Grubu

- Onbirinci Büro : İçtimai muavenet teşkilatı
- Onikinci Büro : Fırka faaliyetlerinin hukuk esaslarıyla telifi
- Onüçüncü Büro : Merkez ve taşrada bütçe, aidat, teberruat varidat ve hesap işlerinin usulunde tanzim ve takibi. Fırka emlak ve eşyasının muamele ve kayıtlarının tanzim ve takibi.”

Yönetim, Batı ülkelerinin parti programları ve nizamnameleri ile ilgilenmeye başlamıştır (Kabasakal, 1991: 127,128). Bu kongrede ilk defa bir parti programı da hazırlanmıştır (CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 1931: 26-91). Programın Esaslar başlığını taşıyan Birinci Kısım’ ında Vatan, Millet, Devletin esas teşkilatı ve Amme hukuku ile ilgili kavramlara yer verilmiştir. Buna göre 3. madde “Devletin esas teşkilatı: Türk milletinin idare şekli, vahdeti kuva esasına müstenit olan bugünkü devlet şeklimizdir. Bu şekilde, Büyük Millet Meclisi, millet namına hakimiyet hakkını kullanır; Reisicümhur ve İcra Vekilleri Heyeti onun içinden çıkar. Hakimiyet birdir, kayıtsız, şartsız, milletindir. Devlet teşekküllerinin en muvafığı bu olduğuna fırka kanidir.” Olarak belirtilmiş ve devletin teşkilat yapısının özü verilmiştir.

Programın İkinci Kısmı, “Cümhuriyet Halk Fırkasının Ana Vasıfları” başlığını taşımaktadır. Bu kısmın Birinci maddesinde “Cümhuriyet Halk Fırkası, A- Cümhuriyetçi, B- Milliyetçi, C- Halkçı, D- Devletçi, E- Laik, F- İnkılapçıdır.” Olarak tanımlanmıştır. İkinci Kısmın İkinci Maddesi, halkçılık prensibini farklı bir şekilde açıklamaktadır. Buna göre “Türkiye Cümhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir.” Hükmü getirilmiştir.

Programın Üçüncü Kısmı İktisat politikalarına ayrılmıştır. Bu kısımda Ziraat ve Sanayi, Madenler ve Ormanlar, Ticaret, Nafia İşleri ile ilgili prensipler belirlenmiştir. Program müzakerelerinin en tartışmalı bölümünün bu kısım olduğu dikkatleri çekmektedir. Bu kısmın Birinci maddesi “İktisatta hareketli sermaye mühimdir. Normal sermayenin yegane membaı milli say ve tasarruftur. Bunun için çalışmağı arttırmak fert ve aile hayatında ve umumiyetle devlet idaresinde mahalli ve milli idarelerde tasarruf fikrini kökleştirmek, Fırkamızın başlıca prensibidir.” Şeklinde onaylanmıştır.

Aynı kısmın beşinci maddesinde ürk amelesi “milliyetçi” olarak tanımlanmıştır.

Programın Dördüncü kısmı Maliye işlerine ayrılmış, Beşinci Kısımda da Milli Talim ve Terbiye konuları işlenmiştir. Milli Talim ve Terbiye Kısımında “Kuvvetli cümhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaşlar yetiştirmek” temel prensip olarak alınmıştır.

Altıncı Kısım, İçtimai Hayat ve Umumi Sıhhat konularını ele almaktadır.

Yedinci Kısım; Dahili, Adli, Harici Siyaset, Memurlar, Serbest Meslek Erbabı başlığını taşımakta ve İlk maddesinde, “Bütün inkılap neticelerini, vatandaşların tam emniyetini ve milli nizam ve inzibatı dahili ve adli teşkilat ve kanunlarile koruyan ve hiçbir hadise veya tesir önünde sarsılmıyan bir hükümet otoritesi kurmak ve işlemek işlerimizin temelidir.” Denilerek Fırka’ nın esas amacı açıkça belirtilmektedir.

Bu programda güçler birliği ilkesi kabul edilmekte, seçimlerin tek dereceli olması ve kadınlara oy hakkı tanınması esasları kabul edilmiştir (Tunaya, 1952: 569).

Tüm siyasal niteliği olan kuruluşların parti içinde eritilmesini hedef alan ve CHF’ nin özellikle siyasal alanda tekel kurmasının yolunu açan program, vakit kaybetmeden uygulanmaya başlamıştır (Koçak, 1992: 155).

Parti programının kabulünden sonra Nizamnamenin madde madde müzakeresine geçilmiştir (CHF Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları, 1931: 227-279). Müzakerelerin başlangıcında, Kütahya Mebusu Alaeddin Bey’ in konuşması önem arz etmektedir. Alaeddin Bey, program ne kadar kuvvetliyse, nizamnamenin o kadar zayıf olduğunu söylemiş bu yönde çalışmalara hız verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca Nizamnamede taslağında teklif edilen aşağıdan yukarı gelen bir teşkilat fikrinin, güzel bir ideal olduğunu ancak çok tehlikeli ve erken bir karar olarak yorumlamıştır.

Yeni nizamnamede:

- a. Parti mutemetliklerine yer verilmemiş,
- b. Üyelik yaşına gelmeyenler potansiyel üye sayılmış, “ Fırka henüz siyasi meşguliyet çağına gelmemiş olan bütün Türk gençlerini fırkanın tabii namzedi sayar.” (madde 6).
- c. Halk evleri açmak ve yönetmek, idare heyetinin görevleri arasında sayılmıştır (madde 75/G). Bu karar uyarınca 1932 yılında 12 halkevi açılmıştır (Tunaya, 1952: 570).

Kabul edilen nizamnamedeki (Tunçay, 2005: 451-473) bazı maddeler şu esasları içermektedir.

Cumhuriyet Halk Fırkası’ nın daimi Umumi Reisi, Fırkayı kuran Gazi Mustafa Kemal Hazretleri olarak yinelenmektedir (madde 2).

Fırka teşkilatı ile ilgili olarak Teşkilatın uzuvları ana başlığı altında, Fırka teşkilatının, başında umumi reis bulunmak üzere, vilayetlerde ocaklardan başlamak üzere; umumi reislik; umumi reislik divanı; büyük kongre ve Umumi İdare heyeti; vilayet, kaza, nahiye, ocak idare heyetleri ve kongreleri; fırka grubu ve Fırka divanından oluştuğu belirtilmiştir (madde 12). Teşkilatın ilk basamağı şehir ve kasabalarda mahalle ocakları ve köylerde köy ocakları olarak belirtilmiş (madde 13), böylece aşağıdan yukarı doğru bir örgütlenme tarzı benimsendiği açıklanmaya çalışılmıştır.

1931 yılında kabul edilen nizamnamede parti liderliği ile ilgili yeni bir hüküm bulunmamaktadır. 18. maddede “Umumi reis fırkanın yüksek idaresini elinde tutar ve Fırkayı temsil eder. Fırka namına söz söylemek salahiyeti ancak umumi reistedir; umumi reis, lüzum görürse, bu hak ve salahiyetini umumi reis vekiline veya Fırka katibi umumisine bırakır.” Denmektedir. 19. madde Umumi Reislik Divanının, Umumi reis ile vekili ve umumi idare heyeti azası arasından umumi reisin seçeceği Fırka katibi umumisi tarafından oluşturulduğunu belirtmektedir. Daha sonra 1935 nizamnamesinde de tekrarlanacak olan, vekil adayları belirlenirken, Umumi Riyaset Divanı’ nın; Grup İdare Heyetiyle Umumi İdare Heyeti’ nin oylarını yoklayabileceği hükme bağlanmıştır (madde 20).

Büyük Kongre’ nin 4 yılda bir toplanacağı belirtilerek, CH Fırkasına mensup bütün meb’ uslar ve her vilayetten vilayet kongrelerince seçilen ikişer ve fırka azalarının sayısı on bini geçen vilayetlerden her on bin aza için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer mümessil, Büyük Kongrenin azaları olarak sayılmıştır (madde 25).

Umumi İdare Heyeti, Büyük Kongre tarafından seçilmiş 14 üyeden oluşmaktadır (madde 37). Heyetin tabii reisi, umumi reis veya vekilidir (madde 38). Umumi İdare Heyeti Umumi Reislik Divanına ait vazifelerden başka Fırka işlerinin hepsiyle ilgilenmektedir (madde 40).

Kongrelerin yapacakları 63. maddeyle düzenlenmiştir. Buna göre “Kongreler, kendi sahalarında, Fırka işleri için her türlü karar ve murakabe uzvudur. Kongre açık oldukça ve lüzum gördükçe idare heyetlerinin bütün salahiyetlerini kendisi kullanabilir.” Hükmü onaylanarak, kongrelerin yapacakları sıralanmıştır.

Her ocağın, ocak kongresince seçilen 3-5 kişilik bir idare heyeti olduğu gibi, ocaklar teşkilatını idare etmek için nahiye merkezinde nahiye kongresince seçilen 3-5 ve nahiyeleri idare etmek için de kaza kongresince seçilen 5-7 kişilik bir idare heyeti bulunmaktadır. Vilayet idare heyetinin azası 7-9 kişidir. Vilayet kongresince seçilir. Kazalar teşkilatını idare eder (madde 69).

Ayrıca tüm Fırka teşkilatının hükümet teşkilatı ile temasının Umumi Reislik Divanınca tasdik olunacak bir talimatname ile tayin edileceği belirtilmiştir (madde 80).

Fırkaya mensup mebusların umumi heyetine Fırka grubu denmektedir (madde 81). Grubun tabii reisi Fırkanın umumi reisi veya onun vekilidir (madde 82).

Nizamnamenin 87. maddesine göre, Fırka Grubu üyeleri gensoru için Grup kararı almak zorunda bırakılırken, soru yine serbesttir. Fırka Grubu bir idare heyeti seçer (madde 96).

1927 nizamnamesinde oluşturulan Divanı haysiyet, 1931 nizamnamesinde de yerini korumuştur. Grup azaları arasında çıkacak hususi ihtilaflarla azaların mensup olduğu grubun şerefi, haysiyeti ile uzlaşamayacak halleri olduğu iddialarına bakmak üzere bir Haysiyet divanı kurulur (madde 101).

112. maddede Fırka Divanının oluşumunu açıklamaktadır. Fırka Divanı, Umumi Reislik Divanından, Fırkanın kabine azalarından, umumi heyeti idare ile Fırka Grubu idare heyetinden teşekkül etmektedir.

1931 nizamnamesinde Vilayetlerdeki fırka üyelerinin de bir grup teşkil etmesi hükmü mevcuttur (madde 129). Vilayet Fırka Gruplarının çalışmaları talimatname ile belirlenmiştir (madde 132).

Yeni nizamnamede, daha önce parti vasıfları olarak sayılan halkçılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve laiklik ilkelerine ek olarak devletçilik ve inkılâpçılık da sayılarak, partinin ana vasıfları tamamlanmış olmaktadır (Uyar, 1999: 80). Böylece ‘6 Ok’ biçiminde belirginleşen ilkeler tam olarak ortaya çıkmıştır (Koçak, 1992: 154). Ancak 1931 yılı, partinin benimsediği ilkelerden, özellikle halkçılık ilkesinin farklı tanımlanmaya başladığı bir dönemdir. 1931 Kongresinin İkinci Kısmının İkinci maddesine konu olan yeni halkçılık yorumunu, “Seçim Dolayısıyla Millete Beyanname” sinde Mustafa Kemal tekrar ederek bir anlamda eski halkçılık tanımından uzaklaşmaktadır (Parla, 1991b: 212-219).

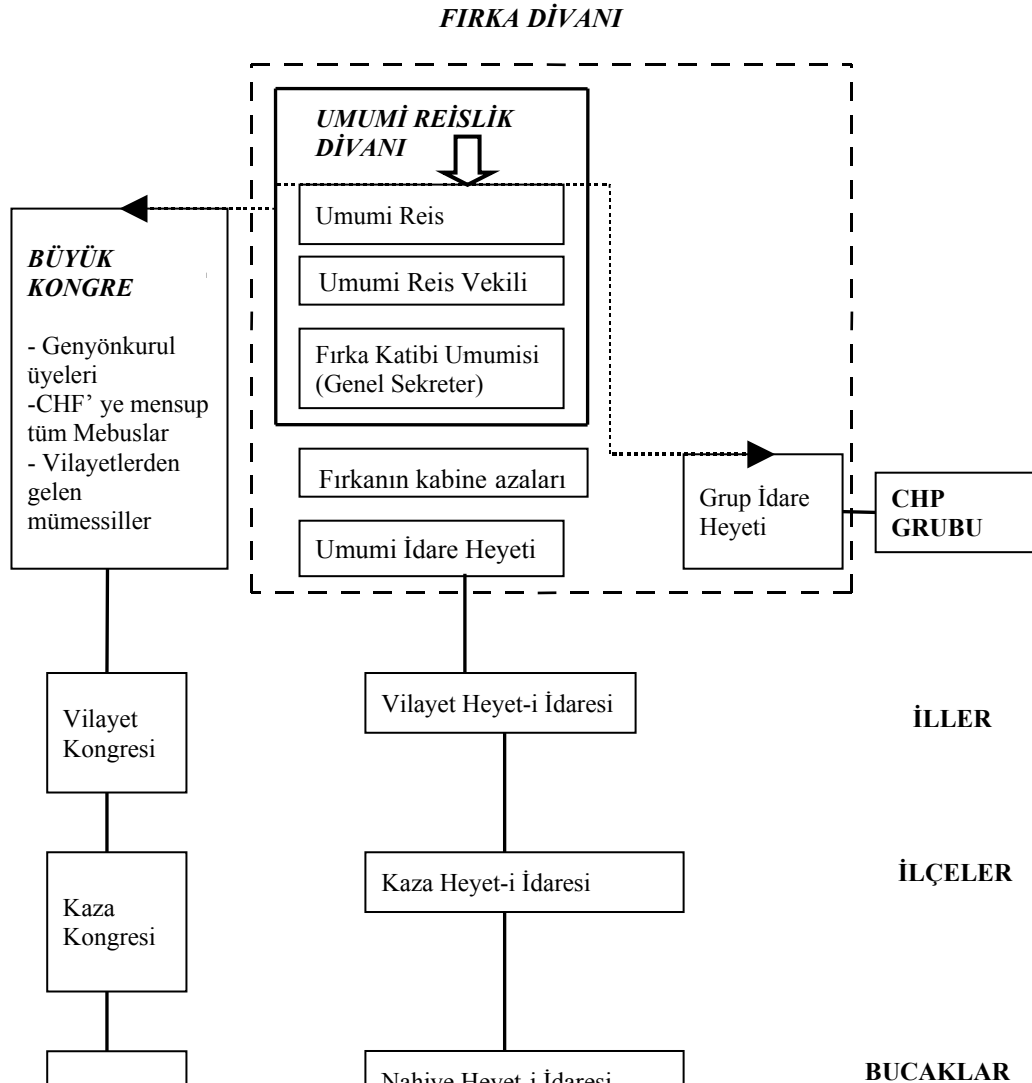
Yeni nizamname ve program kabul edilince CHF Tek Partili Cumhuriyet’ in Tek Partisi olurken, parti için belirlenen ilkeleri simgesel hale getirerek daha sonraki yıllardaki mutlak hakimiyet için zemin hazırlamış olmaktadır (Goloğlu, 1974: 18).

Bu nizamnamede dikkatleri çeken noktalardan biri de 1927 nizamnamesinin 7. maddesindeki umumi esasların değiştiremeyeceğine dair hüküm bulunmasına rağmen, Umumi esaslar kısmı değiştirilmiştir (Önen, 1996: 110).

Bu nizamname aynı zamanda partinin üçüncü nizamnamesi olma özelliğini taşır. 1923’ te yapılan ilk nizamname 104 maddeyken giderek madde sayısı artmış,

1927 nizamnamesinde 123' e çıkarken 1931 nizamnamesinde 135 maddeye ulaşmıştır (Tunçay, 2005: 326).

Çizim 8: 1931 Nizamnamesine göre Cumhuriyet Halk Fırkası Örgütlenmesi

Kaynak: bu çizimin oluşturulmasında KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi’ den faydalanılmıştır.

2 Aralık 1931 yılında CHF idare Heyeti Riyasetine, CHF katibiumumisi tarafından gönderilen bir rapordan ise hala örgütlenme anlayışında aksaklıkların devam ettiği izlenimi edinilmektedir. Bu raporda bazı idare heyetlerinin toplanamadıkları belirtilmektedir (Fırka Teşkilatındaki İş Bölümü Tespiti, 1931).

1932 yılında Vilayet teşkilatı ve görevlerini belirten bir kanun hazırlanmıştır (Dahiliye Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında kanun Tasarısı, 1931). Bu kanun dört maddeden oluşmaktadır. İlk maddede vilayet teşkilatının; yazı işleri, hukuk işleri, nüfus işleri, emniyet işleri bürolarıyla Jandarma kumandanlığından oluştuğu belirtilmiştir. İkinci maddede büroların şubelere ayrıldığı görülmektedir ve bu şubelerin görevleri aktarılmıştır. Diğer iki madde kanunun işleyişine ayrılmıştır.

1932 yılının sonlarına doğru Mustafa Kemal’ in CHF’ yi cumhuriyetin tek partisi olarak tanımlayarak, kurmak istediği düzen oturmaya başlamıştır (Goloğlu, 1974: 67).

1933 yılında CHF ile hükümetin uyumlu çalışması için bir talimat (CHP ile Hükümetin Uyumlu Çalışması İçin Yapılan Talimat, 1933) hazırlanmıştır. Bu talimatnamenin birinci maddesinde “Türkiyeye milli, tarihi istiklalini kazandıran, büyük Türk varlığının ve yüksek inkılabının ebedi temellerini atan C.H.F., Devlet merkezinden köylere kadar milli bir şebeke halinde bütün vatan yurtlarına yayılan teşekküllerile kendi sinesinden doğan devlet teşkilatı birbirini tamamlayan bir külden ibaret” olarak tanımlanmıştır.

Böylece merkezîyetçi ve otoriter bir yönetim tarzına doğru bir yönelim açığa çıkarken, parti ile devlet bütünleşmesinin yaklaştığı hissedilmektedir.

3.5.3. İdeoloji Arayışları

Parti bu yıllarda kendisine yandaş toplayıp, varlığını meşru bir zemine oturtmak için parti ideolojisi oluşturmaya çalışmıştır.

3.5.3.1. Kadro Hareketi

CHF’ nin Üçüncü Büyük Kongresi’ nden sonra, Fırka ideolojisinin oluşmasını ve yayılmasını sağlayacak bir yayın organı çıkarma çabası olmuştur. 1929

Dünya Ekonomik Buhranının yarattığı akımın etkisiyle Faşizm ve Komünizm dışında bir alternatif arama çabaları görülmüştür. Bu amaçla, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tokin, Şevki Yazman ve Burhan Asaf Belge tarafından, “Kadro Dergisi” hazırlanmaya başlamıştır. Kadrocuların çıkardığı Kadro Dergisi, CHF’ nin halkçılık ve devletçilik ilkelerini ideolojiye dönüştürmeye çalışan bir dergi olarak tanımlanmaktadır (Yetkin, 1983: 121). Derginin ilk sayısında, Türkiye’ nin içinde bulunduğu devrim sürecinin tutarlı bir ideolojiye sahip bulunması gerektiği vurgulanmaktadır (Çavdar, 1999: 307,308).

Aydemir’ e(2005c:434-440) göre çıkış noktası devrim ideolojisini saptamak olan Kadro hareketi’ nin fikri çalışmaları Mustafa Kemal tarafında da onaylanmaktadır.

Kadroculardan olan Aydemir’ e göre durum bu şekildeyken, Mustafa Kemal’ in devrim mantığıyla Kadrocular arasında temel fikri farklılıklar olduğu da belirtilmektedir. Özellikle devletçilik ilkesi yorumlanmasında önemli farklılıklar görülmektedir (Timur, 2001:179-185).

Fırkaya resmi ideoloji oluşturma konusunda Recep Peker ve ekibi ile Kadrocular arasında rekabet yaşanmıştır. Kadrocuların, fırkaya alternatif bir ideoloji ve yeni seçkinler grubu oluşturma çabaları artınca (Uyar, 1999: 83), kadro hareketi engellenmiş ve bu da hareketin kısa ömürlü olmasına neden olmuştur (Kabasakal, 1991: 130,131).

Kadro Hareketi, bir yönden Serbest Fırka girişimine benzetilmektedir. Kadro hareketi de tıpkı SCF gibi rejime çıkar bir yol bulma amacıyla ortaya çıkmıştır. Hareket, devletin resmi ideolojisi içinde kalmakla birlikte, rejimin sınırlarını zorladığı da inkar edilmemektedir (Timur, 2001: 175).

Kadro Hareketinin engellenmesi ve çıkartılan Kadro dergisinin kapatılmasıyla birlikte; Recep Peker, Ülkü Dergisinde Kemalizme otoriter bir içerik kazandırmaya çalışırken, CHF’ ye de faşizan bir kimlik yükleme çabasında olmuştur (Uyar, 1999: 83).

Parti ocakları, halk evleri, fırka ideolojisini yaymak için yayın organı çıkarma çabası gibi örneklerle CHF, toplumsal gelişmeye yön vermeye çalışan “vesayet partisi” görünümündedir (Kabasakal, 1991: 130).

3.5.3.2. Türk Ocakları'ndan Halkevlerine: Topyekün Örgütlenme

Girişimi

Bu başlık altında önce genel olarak Türk Ocaklarının kuruluşu aktarılmakta daha sonra Türk Ocaklarının kapatılıp yerine halkevlerinin kurulma nedenleri irdelenmektedir.

1930 ile 1932 yılları Türkiye' de tek partili yönetimin yerleşmesinde araç niteliği taşıyan yıllardır. Bu yıllarda CHF, ülkedeki otoritesini sağlamlaştırmak için eğitim, kültür, ekonomi alanlarında bütünsel kalkınma politikaları uygulamaya başlamıştır (Uyar, 1999: 77, 78). Türk ocaklarının kapatılarak yerlerinin Halk Evleriyle doldurulması bu dönem içinde önemli bir konuma sahiptir (Öz, 1992: 108).

3.5.3.2.1. Türk Ocakları' nın Tarihsel Gelişimi ve Kapatılışı

1912 yılında resmen kuruluşunu açıklayan Türk Ocakları, Türk milliyetçiliğini yaymak amacıyla kurulmuş bir örgüt pozisyonundadır. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte CHF' nin etkisi altında kalmaya başlayan örgüt, döneminde yapılan yeniliklerin topluma kabul ettirilmesinde önemli bir aygıt olmuştur (Öz, 1992: 108). Türk Ocağı başkanı olan Hamdullah Suphi tarafından, ulusal propaganda teşkilatı şeklinde de tanımlanan Türk Ocakları' nın 1927 yılına gelindiğinde 60 bin üyeye sahip olduğu söylenmektedir (Grew, 2005: 113).

1926 yılında, Türk Ocakları' nın millete çok büyük hizmetler verdiği belirtilmiş ve bu yönde devam etmeleri bizzat Mustafa Kemal tarafından istenmiştir (Parla, 1992: 180). Ancak 1927 yılında CHF' nin hissedilen yeni şekline uygun olarak Türk Ocakları kongresinde yapılan Ocak yasasındaki “ Türk Ocakları, cumhuriyet, çağdaş uygarlık, halk egemenliği ilkelerine sahip olup, aynı idealleri takip eden CHF ile devlet politikasında yekvücut olur.” değişikliğiyle, Türk Ocakları kendi konumunu da belirginleştirmiş, fırkaya dahil olduğunu onaylamıştır (Öz, 1992: 109).

Yeniliklerin topluma benimsetilmesinde bu denli önemli olan Türk Ocakları, ülkedeki tek etkin ve yetkin gücün CHF olması gerektiği görüşüne uygun olarak

önce parti bünyesine alınmış, 1931 yılına gelindiğinde ise varlığına gerek duyulmayan bir örgüt konumuna gelmiştir. Türk ocaklarının kapatılması, tüm toplumsal güçlerin tek elde toplanması fikrinin bir yansımasıdır (Yetkin, 1983: 53). Mustafa Kemal, Türk ocaklarının kapatılması ile ilgili olarak Vakıf Gazetesine verdiği bir demecinde bunu “Milletlerin tarihinde bazı dönemler vardır ki; belli amaçlara varabilmek için maddi ve manevi tüm güçlerin hepsini bir araya toplamak ve aynı doğrultuya dönmek gerekir...Kurulduğu günden beri bilim alanında halkçılık ve milliyetçilik inançlarını tam bir inanişle ve bağlılıkla yaymaya çalışan ve bu yolda memnurluk verici hizmetlerde bulunmuş olan Türk Ocaklarının, aynı esasları politika ve uygulama alanında gerçekleştiren Partim ile, tüm anlamıyla tek bir varlık olarak çalışmalarını uygun gördüm....Aynı cinsten olan kuvvetler müşterek gaye yolunda birleşmelidir.” diyerek ifade etmiştir (Yetkin, 1983: 30; Goloğlu, 1974: 8).

10 Nisan 1931’ deki Türk Ocakları’ nın olağanüstü Kongresi’ nde Türk Ocakları örgütlerinin kapatılıp Halk Fırkası’ na katılması kararı verilmiştir. Bu konuda Raporları Tetkik Encümeni’ nin oylamaya sunduğu rapor şu ifadelerle sahiptir (CHF Üçüncü Büyük Kurultay Zabıtları, 1931: 280):

“...Ve yine salâhiyetli olan bu kurultayın kabul edeceği bu karar ile bütün Türk Ocakları ve merkez heyetinin hükmü şahsiyesinde toplanan bütün haklar ve vecibeler Cümhuriyet Halk Fırkasının hükmü şahsiyesine nakil ve devredilebilir.

Encümenimiz bütün ocaklı kardeşlerimizi bu yeni çalışma zemininde ve mefkure etrafında daha ateşli bir şevkle daima beraber ve çalışmalarının feyizli neticeleriyle kendilerini ve milleti bahtiyar görmek istediğini ifade ederek kurultayın;

1-Türk Ocakları Cemiyetinin feshine;

2-Bu Cemiyetin haiz olduğu bütün hakların bütün vecibeleriyle birlikte Cümhuriyet Halk Fırkasına devrine;

Karar vermesini arz ve teklif eder.”

Bu karar 10 Mayıs’ ta toplanan Halk Fırkası Üçüncü Kurultayı’ nda oylanarak kabul edilmiştir (Goloğlu, 1974: 9).

Türk Ocakları’ nın kapatılmasıyla ilgili değişik fikirler öne sürülmüştür. Bunlardan biri Türk Ocaklarının siyasal güç haline gelmeye başlamasıdır. Ancak bu güç kazanımı CHF çizgisi ile karşıt yönde olunca kapatılmaları zorunluluk haline gelmiştir (Yetkin, 1983: 54). Ocaklıların bir kısmı SCF’ ye destek vermeye başlamış, bu eğilim de CHF içinde, kendi bünyesinden bir rakip yaratılması endişesini artırmıştır (Öz, 1992: 110). Türkçülük fikri, ocaklarda ırkçı bir şekle bürünmeye başlamış ayrıca ocakların örgütlenme tarzında faşizme karşı bir yakınlık da kendini

gösterice Türk Ocakları kapatılmıştır (Yetkin, 1983: 63). Kapatıldığı yılda Türk Ocaklarının 267 şubesi bulunmaktadır (Zürcher, 2001: 262).

Türk Ocakları kapatılmış olmakla birlikte, ülkede tesiri geçmemiş olacak ki, 1938 yılında Genyönkurul' un işbölümü cetvelinde 1. Büro' nun görevleri arasında "Türkocakları tasfiye işlerini takip ve neticelemek" hakkında bir madde sayılmıştır (CHP Genel Yönetim Kurulu İş Bölümü Talimatı, 1938).

Türk Ocaklarının kapatılmasında hiçbir ek neden aramaya gerek yoktur. Sonuçta tek parti mantığı kendi dışında hiçbir güç odağı kabul etmediğinden, yalnızca bu bile Türk Ocakları' nın kapatılması için yeterli bir argümandır.

İttihat ve Terakkinin kültür kuruluşları olan Türk ocakları kapatılırken (1931), yerlerine Halk Evleri (1932) açılmaktadır (Uyar, 1999: 78). Halk Evleri parti ideolojisini topluma benimsetmek için partiyle aynı amaç doğrultusunda çalışan örgütler olarak tasarlanmıştır (Öz, 1992: 111).

3.5.3.2.2. Halkevleri' nin Kuruluş ve Gelişimi

Türk Ocakları yerine açılan, Partiye bağlı olarak tasarlanan Halkevleri, il ve ilçe merkezlerinde şubeler açarak CHF prensipleri doğrultusunda çalışarak, ulusal ideallere bağlı bireyler yetiştirmekle görevli kuruluşlardır (Koçak, 1992:155). "Halkevlerinin kuruluş fikri, CHP' nin düşüncelerini, prensiplerini uygulamakta olduğu devrimlerin ruhunu parti disiplininin uzak bir kültür ve sanat ortamında geniş halk kitlelerine anlatmak ve halkı bunlara inandırmak temeli üzerine kurulmuştur" (Özacun, 1996: 89). Türkoğlu da "...gerek ideolojinin ve gerekse reformların orta ve uzun vadede halka ve geniş tabana benimsetilmesi sorunu gündeme gelmiş, onun için de Partiye her anlamda bağlı, Parti' nin emrinde O' nun bir ünitesi olarak çalışan, aynı zamanda tüm ülke sathına yayılmış bir örgütün kurulması gereği..."nden bahsederek bu kurumun halkevleri olduğunu belirtmiştir (1996: 97). "Cumhuriyet yönetiminin dünya görüşünü aydınlar ve mahalli önderler aracılığıyla halka götürme, yaygınlaştırma, tanıtmaya ve toplumun kültür yapısını canlandırma denemesi" olarak görülen halkevleri misyoner bir anlayışın ürünü olarak nitelendirilmiştir (Katoğlu, 2002:433). Halkevleri aynı zamanda Türk Ocaklarının manevi varisi olarak sayılmışlar ancak faaliyet ve sayıları itibarıyla bunları geçmişlerdir (Tunaya, 1952: 578). Halk evleri, merkezi bir yönetim organına bağlı

bulunmakta ve bütçeleri CHF tarafından karşılanmaktadır (Kabasakal, 1991: 129,130).

İlk Halkevleri 19 Şubat 1932 yılında 14 il merkezinde açılmıştır (Öz, 1992: 111). Bu merkezler Ankara, Afyon, Samsun, Eskişehir, Diyarbakır, İzmir, Konya, Denizli, Van, Aydın, Çanakkale, Bursa, İstanbul ve Adana' dır (Çeçen, 1990: 117). 1933' te halkevi sayısı 55' e, 1934' te 80' e, 1935' te 103' e, 1936' da 136' ya, 1937' de 167' ye, 1938' de 210' a, 1939' da 373' e, 1940' ta ise 379' a yükselmiştir (Öz, 1992: 112). 1932 ile 1950 arasında 478 Halkevi ve 1940tan sonra kırsal kesimde de 4322 Halk odası açılmıştır (Koçak, 1992: 155).

Halkevleri amaçlarını gerçekleştirmek için dokuz şubeye ayrılmıştır (Halkevleri talimatnamesi madde 4). Bunlar:

- 1- Dil, edebiyat ve tarih
- 2- Güzel sanatlar
- 3- Temsil kolu
- 4- Spor
- 5- İhtimaiyat (Sosyal yardım)
- 6- Halk dersaneleri ve kursları
- 7- Kitaplık ve neşriyat
- 8- Köycülük
- 9- Müzeler ve sergiler

Kollarıdır (Öz, 1992: 112).

İsmet İnönü, 1951 yılında Türk ocaklarının kapatılış nedenlerini açıkladığı bir konuşmasında bu yıllarda “....yedi senelik tecrübe inkılap esaslarını yayıp anlatacak ve memlekete inkılaplarla ahenkli olarak geniş kültür birliğine dayanan Milli cemiyet temin edecek bir teşekkülün eksikliğinden” bahsetmektedir (Yetkin, 1983: 61). Bu eksiklik Halkevlerinin kurulması ile tamamlanmıştır.

İsmet İnönü 1933'te Halkevlerinin açılışının birinci yıldönümünde yaptığı konuşmada halkevlerinin işlevine vurgu yapmaktadır. İnönü, “...Halkevleri fikir olarak ve müessese olarak mesuliyet mevkiinde bulunan siyasi partimizin, bütün özünü, varlığını halkın geniş tabakalarına anlatması ve sevdirmesi için mühim bir merkezdir” diyerek halkevlerinin konumunu belirlemektedir (Yetkin, 1983: 89).

1939 yılında Halkevleri' nin daha verimli çalışmaları için Halkevleri Danışma Komitesi kurulmuştur (Halkevleri Danışma Komitesi Esas Talimatnamesi, 1939). Oluşturulan bu kurul Genyönkur' a bağlıdır

Halkevleri bir çok yerde kurulmuş olmasına rağmen genellikle şehir merkezlerinde daha aktif olarak çalışmışlardır (Öz, 1992: 113).

Çizelge 4: 1932- 1950 Yılları Arasındaki Dönemde Açılan Halkevi ve Odalarının Sayısı

Açıldığı yıl	Her yıl yeniden açılan Halkevi	Yıllara Göre Halkevi Mevcudu	Odadan eve Çevrilen	Her yıl açılan Halkodası	Yıllara göre Halkodası mevcudu
1932	14	14			
1933	41	55			
1934	25	80			
1935	23	103			
1936	33	136			
1937	31	167			
1938	43	210			
1939	163	373			
1940	6	379		141	141
1941	2	383	2	59	198
1942	3	389	3	22	217
1943	4	394	1	15	231
1944	3	406	9	143	365
1945	17	438	15	2338	2688
1946	1	455	16	1396	4068
1947	-	463	8	110	4170
1948	-	469	6	97	4261
1949	-	474	5	50	4306
1950	-	478	5	21	4322

Kaynak: TUNAYA, Tanık Zafer, (1952), Türkiye’de Siyasi Partiler, Arba Yayınları’ dan aynen alınmıştır.

Kurulan halkevlerinin yanı sıra Cumhuriyet ideolojisini desteklemek için, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu; örgün eğitimi desteklemek için de Köy Öğretmenleri Teşkilatı ve Köy Enstitüleri kurulmuştur (Uyar, 1999: 78).

Bu yıllarda resmi görüşlere aykırı olan her kuruluşun ortadan kaldırıldığı görülmektedir (Karatepe, 2001: 38, 39). Bunlar yeri Cumhuriyet ideolojisini yaymaya çalışan yeni kurumlarla doldurulmaya çalışılmıştır.

3.6. Parti, Devlet Bütünleşmesi

Parti devlet birlikteliği boyut değiştirerek, iç içe geçmeye başlamaktadır. Bu başlık altında parti ile devlet bütünleşmesinin boyutları ele alınmaktadır.

3.6.1. Dördüncü Kurultay ve Parti Devlet Bütünleşmesinin Boyutları

Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Kurultayı, 9 Mayıs 1935 yılında başlamış, 16 Mayıs günü sona ermiştir. Bu kurultayda Genel Sekreter Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti' nin dünyanın ilk parti devleti olduğunu açıklamıştır (Koçak, 1992: 155). Bu Kurultay' da parti programının konuşulmaya başlanmasından önce Recep Peker Parti prensiplerinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak üzere bir konuşma yapmıştır (Peker, 1935). Bu konuşmasında programın şu özelliğine dikkat çekmektedir:

“Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiye’de zaten baştanberi devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile birbirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.

Esasta Partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve laiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor.”

Peker’ in konuşmasının bu bölümünde parti ve devlet ilişkisinin boyutları açık bir şekilde aktarılmıştır. Artık parti ile devletin iyice bütünleştirildiği görülmektedir.

Recep Peker, bu konuşmasında partinin ana vasıfları üzerinde tekrar durmuştur. Cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devletçilik, laiklik ve devrimcilik

prensiplerinin, parti devlet yakınlaşması sonucu bir değişikliğe uğramayacağını belirtmiştir.

“ Şu halde Partimiz yıllardanberi kendisine çizdiği ana vasfı devlete mal etmekten, ulusun yaşama kudretini koruma yolunda en iyi ve en ileri bir kuvvet adımı daha atmış olacaktır.” Diyerek bütünleşmenin her alanda ve sıkı sıkıya olduğunu vurgulamıştır.

Liberalizm karşıtlığı da Peker’ in konuşmasının temel noktalarından biridir. Liberalizmin can çekişmekte olduğunu ve bunun yerine ulusal devlet kurma çabasının daha yerinde olduğunu açıkça şöyle dile getirmiştir:

“...Liberal devlet sinesinde her türlü zarar ve karışıklık ve kavga unsurları yaşamağa müsaid bir zemin buldu. Çünkü herkes bir şey yaptı.

Arkadaşlar; üzerinde daha çok durmağa değer bulmadığım bu mevzuu bitirmek için liberal devlet tipinin de bütün bu sebeplerle artık can çekişmekte olduğunu söylemeliyim.

...

Arkadaşlar; feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet keyfi bir idare değildir. Her kafadan bir ses çıkaran dağıtıcı bir idare demek de değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir.”

Aynı gün radyoda yaptığı konuşmasında “Ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığınını sömüren liberalizme karşı cephemizi daha sıkılaştırıyoruz” diyerek kurultaya, liberalizm karşıtı devletçilik yanlısı görüşlerin hakim olmasını sağlamıştır (Bila, 1999: 69).

Bu kurultayda da yeni bir nizamname onaylanmıştır. Dil Devriminden sonra yapılan ilk nizamname olması nedeniyle (Uyar, 1999: 75), 1935 nizamnamesinin birinci maddesinde fırka yerine parti kelimesi kullanılmış, bundan sonra Cumhuriyet Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Partisi’ ne dönüşmüştür (Kabasakal, 1991: 131). Bu nizamnamede Grupça yapılacak seçimlerde gizli oy, yalnızca Genbaşkur tarafından aday gösterilenlerin seçiminde açık oy kullanılacaktır m. 108.(Kabasakal, 1991: 140). Kabul edilen yeni nizamnamede de parti merkezinin sınırsız yetkisi korunmuştur. Parti merkezinin sahip olduğu sınırsız yetki büyük ölçüde parti genel başkanı tarafından kullanılmaktadır (Kabasakal, 1991: 131).

Yeni nizamnamede 1931de kabul edilenin tersine iki dereceli seçim sistemi savunulmaya başlanmıştır. Ayrıca nizamnameyle; Parti Genel başkanı, Genel Başkan

Vekili ve Genel Sekreterden oluşan Genel Başkanlık Kurulu oluşturulmuştur. Genel başkanlık Kurulu, partinin en yüksek karar organı olma özelliğini taşımaktadır. Nizamname, parti örgütü ile devlet örgütünü birbirini tamamlayan bir örgüt olarak görmektedir (Koçak, 1992: 156). 1935 nizamnamesinde, partinin devlet organları ile sıkı ilişkiye girmesi, kongrelere mahalin en büyük mülki amirinin katılması öngörülmekte, böylece parti örgütü ile devlet örgütünün birbirini tamamladığı kabul edilmiş olmaktadır (Karatepe, 2001: 39). Parti, devlet kaynaştırılması fikri 1935 Kurultayı sonrasında ülke gündemine daha çok yansıyan bir hale gelmiştir (Kabasakal, 1991: 132). Parti ile hükümetin yakınlığının hatta iç içe geçmişliğinin bir yansıması da 1935 Kurultayındaki delegelerin durumlarından anlaşılmaktadır. Buna göre Kurultaydaki 544 delegenin sadece 160 tanesi illerden ve parti örgütlerinden gelmişken, kalan 384 tanesi milletvekilidir (Goloğlu, 1974: 189).

Recep Peker' in genel sekreterliği sırasında Halk Partisi' nin ülkede siyasi bir tekel kurduğu ifade edilmektedir (Karatepe, 2001: 39).

Ülkedeki tekel her alana yansımıştır. Bunlardan biri de aslında özgür olması gereken basındır. 29 Mayıs 1935 tarihinde düzenlenen Birinci Basın Kurultayında Basın Genel Direktörü Vedat Nedim Tör “ulusal basının devrim potansiyeline, devlet siyasasına ve ulus ihtiyaçlarına uygun olmasını sağlamak”tan söz ederek aslında tüm basının CHP' nin sözcüsü durumuna geldiğini ifade etmektedir (Yetkin, 1983: 71).

Dördüncü Kurultay nizamnamesinin 3. maddesi “Türk ulusunun yönetim şekli kuvvet birliği esasına dayanır..” ilkesini içermekte bu da iktidarın tek elde toplanmasına vesile olmaktadır. Bu durumda da ülkede bulunan tüm kurum ve kuruluşların kapatılması ya da CHP' nin organı durumuna getirilmesi gerekmektedir (Yetkin, 1983: 28). Parti programının 69. maddesinde ‘kökü dışarıda olan cemiyetler kurmak yasak olacaktır’ hükmüyle bazı derneklerin kapatılması sağlanmıştır (Karatepe, 2001: 39). Türk Kadınlar Birliği kapatılmıştır. Bu da ayırım gözetilmeksizin alternatif güç odaklarının hepsinin ortadan kaldırıldığının bir başka işaretidir (Yetkin, 1983: 78- 86).

Bu yıllarda Recep Peker' in etkisi çok hissedilmiştir. Recep Peker, bu yıllarda parti örgütlenmesinden de doğrudan doğruya sorumlu bulunmaktadır. Peker, partinin devlet ve hükümetten bağımsız kalmasına çalışmış, aynı zamanda parti ideolojisini

yaygınlaştırmaya uğraşmıştır (Koçak, 1992: 156). Parti Genel Sekreteri olan Recep Peker, 1935 yılında halkevlerinin kuruluş amaçlarını belirtirken de parti ideolojisini yaymaya çalışmış, halkevlerinin “halkı bir arada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması”, “halkı bir kütle haline getirmek” gibi amaçlardan bahsetmiştir (Yetkin, 1983: 89).

Ancak, tüm bu çabalara rağmen CHP, devlet ve hükümet mekanizmasına üstün gelememiş, aksine çarkın bir dişlisi haline gelerek, parti devlet ve hükümet aygıtlarına bağımlı duruma gelmiştir. Öyle bir noktaya gelinmiştir ki partinin bağımsız varlığına gerek bile kalmamış, CHP ile devlet- hükümet aygıtları fiilen birleştirilmiştir (Koçak, 1992: 156).

1935 yılında vilayet idare heyeti üyelerinin sınıfsal konumlarına göz atıldığında, 90 tacir, 44 il ve belediye genel meclisi üyesi, 31 varlıklı çiftçi, 10 fabrikatör, 24 avukat, 17 doktor ve eczacı, 7 banka müdürü, 14 emekli general ve subay ve 4 öğretmen bulunması, CHP’ nin belli bir çevrenin siyasi örgütü durumuna geldiğinin göstergesi olmaktadır (Yetkin, 1983: 102).

Partinin üçüncü kongresinde kabul edilen ‘ altı ilke’ Dördüncü Kongrede iyice benimsenerek “Kemalizm” olarak tanımlanmaya başlamıştır (Öz, 1992: 118). Parti devlet bütünleştirilmesinin diğer bir göstergesi de 1937 yılında yapılan değişiklikle parti ilkelerinin Anayasa’da yer almasıdır. Anayasanın ikinci maddesi “ Türkiye Devleti, Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve İnkılâpçıdır.” diyerek parti devlet kaynaşmasını açıkça ortaya koymaktadır (Kabasakal, 1991: 135). 5 Şubat 1937’ de Anayasa’ ya giren partinin ‘altı ok’u (Koçak, 13 Şubat diyor...?) parti, devlet bütünleşmesinin boyutunu da gözler önüne sermektedir (Uyar, 1999: 78). Böylece Kemalizm de devletin resmi ideolojisi haline gelmiş olmaktadır (Öz, 1992: 119). Hem parti programında hem de anayasada parti devlet bütünleşmesi sağlanmış olmaktadır (Bila, 1999: 72).

“1935 kongresinden sonra, partinin devlete el koymasının tam tersine, devlet artık partinin görece özerk varlığına bile katlanamayarak bu örgütü özümsemiştir.” (Tunçay, 2005: 331).

Bu gidiş, öyle bir noktaya gelmiştir ki önüne geçilmez bir partisizleşme halini almıştır (Goloğlu, 1974: 211).

Şevket Süreyya Aydemir'in dediği gibi "Halk partisi, diğer partiler içinde ve halkın oyları ile, yani parlamento mücadelesi yaparak gelmiş bir parti değildi, o bir devlet partisiydi."(aktaran Kabasakal, 1991: 138). Kısacası parti, gücünü halktan değil kurucusu olduğu devletten almaktaydı (Kabasakal, 1991: 138).

Kongreden iki ay sonra "teftiş işlerini yürütme planı" hazırlanmış, planda parti kurumlarının aralıksız olarak teftiş altında bulundurulduğu belirtilmiştir (Bazı Vilayetlerde Cumhuriyet halk Partisi Teşkilatının Durumu ve Çalışmaları Hakkında Teftiş ve İnceleme Raporları, 1935). Bu uygulamadan denetimin her alanda sağlanmak istendiği anlaşılmaktadır. Ancak denetimin bu kadar sıkılaştırılması, partinin hiyerarşik organları arasında bir güven sorunu olduğu fikrini de akıllara getirmektedir.

3.6.2. Örgütlenme Anlayışındaki Önemli Değişim

15 Haziran 1936' da Recep Peker, parti genel sekreterliğinden alınmış yerine Şükrü Kaya getirilmiştir (Karatepe, 2001: 40). Recep Peker' in görevden alınmasında kısa bir süre sonra, 18 Haziran 1936 günü İsmet İnönü, örgütlenme anlayışının değiştiğini belirten bir beyanname yayınlamıştır (CHP 1936 İl Kongreleri, 1937: 8). İsmet İnönü:

"CHP' nin memleketin siyasi ve içtimai hayatında götüğü yüksek maksatların tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak için bundan sonra parti faaliyeti ile hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik temin edilmesine" karar verdiğini bildirerek, parti ile devlet-hükümeti iç içe geçirme çabalarını aleni hale getirmektedir. Beyannameden özet olarak şu sonuçlar çıkmaktadır:

- a. İçişleri Bakanı, hem Genel Yönetim Kurulu üyeliğine hem de Parti Genel Sekreterliğine getirilmiştir.
- b. Tüm illerde İl Parti Başkanlığına valiler atanmıştır.
- c. Genel Müfettişler, devlet işlerinin yanı sıra parti faaliyetlerini ve parti örgütünü denetler duruma gelmiştir.
- d. İllerde, yerel seçilen milletvekili başkanlarının görevine son verilmiş, İl Yönetim Kurulu' nun seçtiği başkanlar üye durumuna getirilmiştir.

Bu beyanattan sonra, parti hükümet beraberliğinin sebebi, “Cumhuriyet halk Partisinin memleketin siyasi ve içtimai hayatında güdüğü yüksek maksadın tahakkukunu kolaylaştırmak ve partinin inkişafını artırmak ve hızlandırmak” olarak açıklanmıştır (CHP 1936 İl Kongreleri, 1937: 9).

Mustafa Kemal bu kararların hem olumlu hem olumsuz yansımaları olabileceğinin farkındaydı. Bu nedenle devlet idaresini en ileri düzeye getirene kadar bu tür uygulamaların zorunlu olduğunu şu şekilde ifade etmiştir (Soyak, 1973; aktaran Uyar, 1999: 84):

“...; elbet bir gün hedefimize varacak, Devlet idaresini en ileri şekle ulaştıracağız. O güne kadar zararlarımızı, hangi yoldan, nasıl ve ne miktarda azaltabilirsek o kadar kazanırız; kararımız işte bu cinsten bir karardır.”

18 Haziran 1936 yılında başlayan bu uygulama, 7 Haziran 1939’a kadar ya da 5. kurultaya 29 Mayıs 1939 kadar çelişkili olarak sürmüştür (Uyar, 1999: 78).

3.6.3. Birinci Olağanüstü Kurultay

Mustafa Kemal’ in ölümünden sonra, 26 Aralık 1938 tarihinde toplanan CHP 1. Olağanüstü Kurultayına İsmet İnönü Cumhurbaşkanı olarak katılmıştır.

Bu kurultayda İsmet İnönü’ ye ‘Milli Şef’ ünvanı da verilmiştir. Milli Şeflik 1938- 1946 arası dönemde Türkiye’ de siyasal kurumların en önemlilerinin başında yer almaktadır (Yetkin, 1983: 173).

Milli şefin rolü 1938’ de yapılan Üsnomal büyük Kurultayında şöyle açıklığa kavuşturulmuştur (Tunaya, 1952: 573):

“Şefin rolü her memlekette ve bilhassa parti hayatına yeni girmiş memleketlerde çok mühimdir. Çünkü politik kanaatleri ekseriya prensipler halinde birleştirip olgunlaştıracak ve prensipleri zihinlere aşılacak ve mütemadiyen besleyecek; memleket siyasetine istikamet verecek, millet efradını politik sahada yetiştirecek olan şeftir...C.H.P. gibi...bir partinin dar çerçevesinden çıkarak hemen bütün vatandaşları sinesinde toplamış olan bir partinin şefliğine intihap edilecek olan ali şahsiyetin (Milli Şef) vasfını da iktisap etmiş olması tabii olduğuna göre Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini her dört senede bir ve her Kurultay toplantısında müzakere ve münakaşaya mevzu ittihaz etmeyip Parti Umumi Reisinin yüksek şahsiyetini esas olarak kabul etmek, bu yüksek makamın istikrarını temin ve otoriteyi takviye bakımından illi menfaate daha uygun görülmüştü.”

Fiili duruma böylece gerekçe yaratılmış, anayasal düzende yeri olmayan milli şeflik kurumu da türk siyasal hayatı içine sokulmuştur (Yetkin, 1983: 174).

Birinci olağanüstü kurultay, halk odaları ve köy enstitülerinin açılması kararını da almıştır (Kumaş, 1999: 37).

Kurultay sonunda nizamnamede (CHP Tüzüğü, 1938) bazı değişiklikler yapılmıştır.

Yapılan değişiklikle ikinci maddede, Atatürk “Partinin banisi ve ebedi başkanı” ilan edilirken; İsmet İnönü, CHP’ nin değişmez Genel Başkanı olmuştur (madde 3). Bu görev ancak ölüm, ciddi hastalık ya da istifa ile boşalabilecektir (madde 4).

Bu maddelerin dışında tüzüğün diğer maddeleri büyük ölçüde 1935 nizamnamesi ile aynıdır.

Bu tüzükte de parti siyasi meşguliyet çağına gelmemiş bütün Türk gençlerini Partinin doğal üyesi olarak sayılmaktadır (madde 9).

Parti örgütü, başında merkezde Genel başkan bulunmak, illerde ocaklardan başlamak üzere; Genel Başkanlık, Genbaşkur, Büyük Kurultay ve Genyönkurul, İl, ilçe, kamun, ocak kongreleri ve yönkurulları; parti grubu ve Parikur tarafından oluşmaktadır (madde 19). Örgütün ilk basamağı şehir ve kentlerde uram ocakları ve köylerde köy ocaklarıdır (madde 20).

Genel başkan, Partinin yüksek yönetimini elinde tutmaktadır, parti adına söz söyleme yetkisi bu tüzükte de Genel başkana verilmiştir (madde 25). Partinin Genel Başkanı ile Vekili ve Genel Sekreter, Genbaşkuru meydana getirir (madde 27). Genbaşkur, partiyi ilgilendiren tüm işlerde gerekli gördüğü kararları verir (madde 28).

Büyük Kurultay, 4 yılda bir toplanmaktadır (madde 32). Büyük Kurultayın; Genyönkurul üyeleri, Partiye bağlı tüm milletvekilleri, İlyönkurul Başkanları ve il kongrelerince seçilen ikişer ve Parti üyesinin sayısı onbini geçen illerden her on bin üye için ayrıca gene kongrelerce seçilen birer delegeden oluşmaktadır (madde 33).

Genyönkurul, Büyük Kurultay tarafından seçilen 16 üyeden oluşur (madde 46). Genyönkurulun başkanı Genel başkan veya vekilidir (madde 47). Genyönkurul, Genbaşkur görevlerinden başka parti işlerinin tümüyle ilgilenmektedir (madde 49).

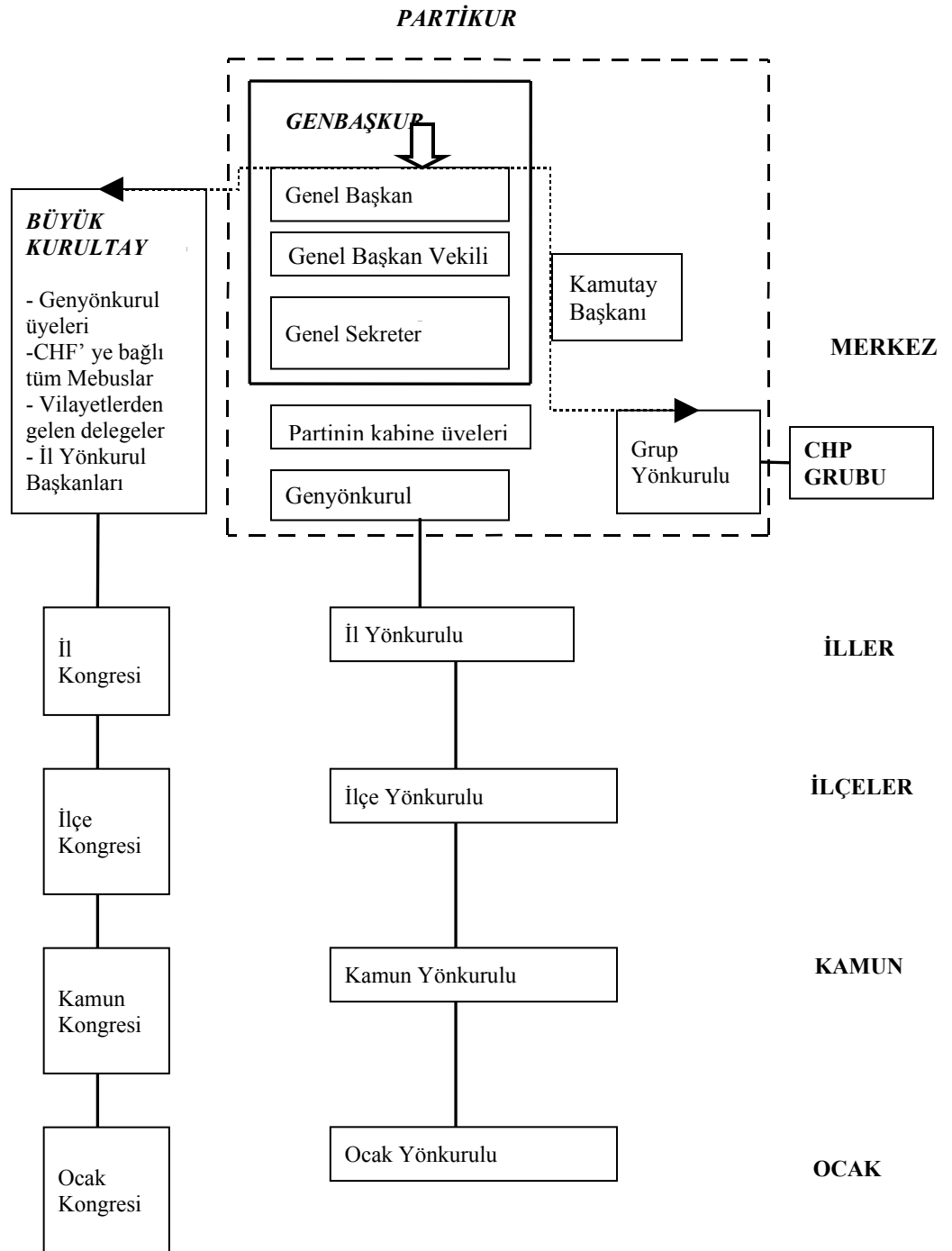
Ayrıca her Ocağın Ocak kongresince seçilen 3-5 kişilik bir Yönkurulu vardır. Ocaklar örgütünü yönetmek için kamun merkezinde kamun Kongresince seçilen 3-5

ve kamunları yönetmek için de İlçe kongrelerince seçilen 5-7 kişilik bir Yönkurul bulunur (madde 81).

Parti, kendi bağrından doğan hükümet örgütü ile kendi örgütünü birbirini tamamlayan birlik olarak görmektedir (madde 97).

Daha önceki nizamnamelerde “grup üyeleri arasında çıkacak şahsi anlaşmazlıklara” bakmak üzere kurulan haysiyet Divanı, 1938 nizamnamesi 120. maddede Onurkur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çizim 9: 1935 ve 1938 Nizamnamelerine Göre Cumhuriyet Halk Partisi Örgütlenmesi

Kaynak: bu çizimin oluşturulmasında KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi’ den faydalanılmıştır.

3.7. Parti Devlet İlişkilerinin Zayıflaması:Beşinci Büyük Kurultay

1939 yılına gelindiğinde parti ve devlet arasındaki sıkı bağlar artık gevşemeye başlamıştır. Bunun açıklayıcı bir örneği 24 Mayıs 1939’ da yani Büyük Kurultay’ dan hemen önce CHP Genel Sekreteri’ nin, parti tarafından Son Posta gazetesine yayımlanmak üzere gönderdiği makalelerde saklıdır (CHP 5. Büyük Kurultay’ ına Ait Zabıtlar, 1939). Bu makalede partinin yeni durumu şöyle açıklanmaktadır:

“ ...

CHP Bundan evvelki devirde olduğu gibi, memleketin bütün kuvvetlerini yüzde yüz merkeziyetçi bir ruh içinde, bir noktaya toplayan bir teşekkül olmaktan çıkıyor. Artık, Hük-umetle Fırka, birbiri içinde yaşayan iki teşekkül değildir. Kurultayın vereceği kararlardan sonra, Parti ile Hükümet arasındaki vazifeler evvela tamamen ayrılmış, bilahare bunlar, Hükümette toplanmış bulunacaktır. Zannedersem, Parti ile Hükümet arasındaki münasebetleri tanzim eden bu yeni sistem, şimdiye kadar halledilmemiş olan eski bir davayı en mükemmel ve en orijinal bir şekilde halledecektir.”

Beşinci Büyük Kurultay (CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 1939)’ da dikkati çeken en önemli olay Partinin Değişmez Genel Başkanı olan İsmet İnönü’ nün Parti çalışmalarını ve kimliğini şekillendirecek olayları açıklamış olduğu nutkudur (CHP Beşinci Büyük Kurultay Zabıtları, 1939: 19-22). İsmet İnönü nutkunda nizamname projesinde Büyük Millet Meclisi’ nde Cumhuriyet Halk Partisi’ nin Müstakil Grubunu düşündüklerini belirtmiştir. İsmet İnönü’ nün bu açıklamaları sonucu parti program ve nizamnamesinde yapılanmaya gidilmiştir. Bu yapılanma esnasında ön plana çıkan konulardan biri parti ve hükümet ilişkilerinin durumudur (Tunaya, 1952: 574).

29 Mayıs 1939’da toplanan CHP Beşinci Büyük Kurultayı’ nda, önce Nizamnamede değişmesi gerekli görülen maddeler üzerinde durulmuştur. Bunlar arasında en dikkat çekici olanlar, Parti Genel Sekreterliği İçişleri Bakanlığından; İl Başkanlığı’ nın ise valiliklerden ayrılmasının gereği, Müstakil grup oluşturulması kararlarıdır.

Kabul edilen yeni nizamnamede partiye üyelik yaşı 18’ den 22’ ye çıkarılmıştır (madde11).

Nizamnamedeki önemli bir değişiklik de 20. maddede yapılmıştır. Yeni maddede, Parti teşkilatının olduğu birimler:

- A)Genel Başkanlık,
 - B)Genel Başkanlık Divanı,
 - C)Büyük Kurultay ve Umumi İdare Heyeti,
 - Ç)Parti Müfettişleri,
 - D)Vilayet, kaza, nahiye, ocak kongreleri ve idare heyetleri,
 - E)Büyük Millet Meclisi Parti Grubu,
 - F)Büyük Millet Meclisi Parti Müstakil Grubu,
 - G)Parti Divanı,
- Olarak sayılmıştır.

Parti müfettişleri, parti teşkilatı içinde sayılmaya başlandığından ek olarak 58. madde eklenmiş ve “Parti Müfettişlerinin vazife ve salahiyetleri Umumi İdare Heyeti tarafından tanzim ve Genel Başkanlık Divanınca tasdik edilen bir talimatname ile tayin edilir.” Şeklinde yeni bir madde eklenmiştir.

Teşkilatın ilk basamağı şehir ve kasabalarda mahalle ocakları ve köylerde köy ocaklarıdır (madde 21).

Nizamnamenin Üçüncü Kısımında Değişmez Genel Başkan, Genel başkan Vekili ve Genel Sekreterin görevleri belirtilmiştir (madde 26, madde 27, madde 28).

Kurultayda Genel Sekreter Ahmet Fikri Tuzer nizamnamedeki önemli bir değişiklik olan 28. madde ile ilgili açıklamayı şu şekilde yapmıştır:

“Hükümet ve Parti Birliğine dair Genbaşkur tarafından 18.6.936 tarihinde ittihaz edilen kararın tatbik mevkiinde kaldığı üç seneye yakın bir zaman zarfındaki müşahadeler bu vaziyetin idamesinde bir fayda olmadığı kanaatini tevlit etmiş ve bir murakabe cihazı olan Partiye daha emin ve salim bir faaliyet imkanı temin edebilmek için eveleminde Genel Sekreterlikle dahiliye Vekaletinin birbirinden ayrılmasına lüzüm görülmüştür. Aynı sebebin vilayetlerdeki teşkilat üzerindemüessir olması icap edeceğinden vilayet Parti Reisliklerinin de Valiliklerden tefrik edilmesine zaruret hasıl olacağını takdir buyurursunuz.”

Parti ile devlet arasındaki ilişkiyi zayıflatacak nitelikte olan bu konu kurultaydan kısa bir süre sonra onaylanmıştır (Koçak, 1992: 168).

Nizamnamede, Genel Sekretere Bakanlar Kuruluna katılabilme yetkisi verilmiş (madde 29), Genel Başkan Vekili ise hükümet dışında bırakılmıştır.

Genel Başkanlık Divanı, partinin Değişmez Genel başkanı ile Vekilinden ve Genel Sekreterden oluşmaktadır (madde 30). Bu divan Partiyi ilgilendiren her konuda karar verebilmektedir (madde 31).

Büyük Kurultay' ın 4 yılda bir toplanması kararı verilmiştir (madde 35). Büyük Kurultay azaları işe madde 36' da belirtilmiştir. Buna göre, Büyük Kurultayın azaları şunlardır:

- “ a) Umumi idare Heyeti azaları,
- b) Partiye mensup mebuslar,
- c) Vilayet İdare Heyeti reisleri,
- d) Vilayet kongrelerince seçilen ikişer ve parti azasının sayısı on bini geçen vilayetlerden fazla her on bin aza için ayrıca gene kongrelerden seçilen birer delege.”

Umumi Heyeti İdare Büyük Kurultay umumi heyetince seçilen 16 üyeden oluşmaktadır (madde 50). Heyetin tabii reisi Değişmez Genel Başkan veya Vekilidir (madde 51).

103. madde Cumhuriyet halk Partisi grubuna yenilik getirmektedir. Bu maddede “partiye mensup mebusların umumi heyetine Parti Grubu” denileceği ve “Partiye mensup mebuslar arasından 125. madde mucibince Kurultay tarafından seçilen 21 azanın teşkil ettiği heyete de Müstakil Grup” denildiği belirtilmiştir.

21 kişiden oluşan Müstakil Grubun tabii reisi partinin Değişmez<genel Başkanıdır. grup, Genel Başkana bağlı olarak çalışmalarını yapacak, Genel Başkanın seçtiği bir Başkan Vekili tarafından yönetilecektir (madde 105).

Müstakil Grup, CHP meclis Grup toplantılarına katılma hakkına sahip olmakla beraber Müstakil Grup üyelerinin fikir beyan etmeleri ve oy kullanma hakları bulunmamaktadır (madde 125).

Haysiyet Divanı' nın varlığını sürdürdüğü görülmektedir (madde 131).

Devlet memurlarının partiye üyeliğini engelleyen düzenlemeler yapılmıştır (madde 138, madde 139, madde 140).

Parti Divanı' nın; Genel Başkanlık Divanından, Büyük millet Meclisi Reisinden, partinin kabine azalarından, Umumi İdare Heyeti ve Parti Grubu ve Parti Müstakil Grubu İdare Heyeti azalarından oluştuğu 143. maddede belirlenmiştir.

Parti programında da düzenlemeler yapılmıştır. Halkevi çalışmasına imkan olmayan yerlerde Halkodası teşkilatının yapılması yeni programda kabul edilmiştir.

Kaynak: bu çizimin oluşturulmasında KABASAKAL, Mehmet, (1991), Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960, İstanbul: Tekin Yayınevi’ den faydalanılmıştır.

3.8. Tek partili Hayattan Çok Partili Hayata Geçiş

Parti ile devlet arasındaki sıkı bağların gevşetilmesi aslında tek parti sisteminin sonunun geldiğinin bir işaretidir. Ancak bu geçiş de hemen olmamış, belirli bir gelişme dönemi geçirmiştir.

3.8.1. Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri, kısa zamanda çok sayıda öğretmen yetiştirmek, kırsal kesimdeki ilköğretim sorununu en düşük maliyetle çözmek için denenmiş bir girişimdir (Koçak, 2002: 168). Girişimin üç önemli ismi İsmet İnönü, Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç’ tur (Çavdar,1999: 373). Köy enstitüleri, eğitimle ilgili bir girişim olmasına rağmen siyasal alanda çok etki bırakmıştır.

Kuruluşun arkasında yatan siyasi neden, tek partili yönetimin devam edeceği düşüncesiyle, kırsal kesimlerde yeni girişimler için önder kadrolar yetiştirmek olmuştur (Koçak, 2002: 169).

1940- 1941 eğitim yılında 14 Köy enstitüsü açılmış (Timur, 2001: 213), İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu sayı 20’ ye ulaşmış, 1949 yılında da 21 olmuştur. Bu dönemde yirmibeş bin civarı öğretmen yetiştirildiği tahmin edilmektedir (Koçak, 2002: 169).

Aslında, bu girişim sömürülen kitlelerde sınıf bilinci yaratarak düzene karşı mücadeleyi körükleyebilecek türde bir girişimdir (Timur, 2001: 209-214). Nitekim, uygulamanın köylülere yüklenmesi, okulların ve diğer yapıların bu kitlelerce karşılanması; girişimin asıl hedefi olan köylüleri bir anlamda karşı cepheye almıştır (Koçak, 2002: 169). Köy Enstitüleri amaçlarını aşmış, köyde ve kırsal kesimde yaşayanların sorunlarını ortaya koyan yeni bir neslin yetişmesine olanak sağlamıştır (Çavdar, 1999: 377). Bu da bilinçlenen halkın tek partili yönetime karşı hoşnutsuzluğunu göstermesi ile sonuçlanmıştır.

Köy enstitüleri girişimi İkinci Dünya Savaşı’ ndan sonra hemen durmuştur (Koçak, 2002: 169).

3.8.2. Altıncı Kurultay

8 Haziran 1943'te yapılan Altıncı Kurultayda, Parti Genel Başkanvekilliği görevi Şükrü Saracoğlu tarafından yürütülürken, Genel Sekreterlik Memduh Şevket Esendal tarafından yürütülmektedir (Bila, 1999: 102). Bu kongre tek partili dönemin son büyük kongresidir (Tunaya, 1952: 574).

Bu Kurultayda, genel sekreterin parti hükümetine üye olarak katılmasını öngören 1939 nizamnamesindeki 29. madde kaldırılmıştır. Ayrıca üyelik yaşına gelmeyenlerin partinin potansiyel üyesi sayılması hakkındaki madde de kaldırılmıştır (Kabasakal, 1991: 137). Bu kurultaya Müstakil Gruptan 17 üye katılmış olmasına rağmen (Bila, 1999: 102), Müstakil Grup üye sayısı bu kurultayda 35' e çıkartılmıştır (Kabasakal, 1991: 141).

Tek partiliğin sivri yanları törpülenmeye başlamıştır. Buna rağmen yeni 156. maddede “genel başkanlık tarafından serbest seçime arz edilen aday listesinde mutlaka seçilmesi işaret olunanlar ile, parti dışından alınacak adaylara oy verilmesi zorunludur.” (Bila, 1999: 103) denilerek otoriter yönetim tarzından tam olarak vazgeçilmediği de anlaşılmaktadır.

Gerçek anlamda muhalefet ise 1945 yılında İsmet İnönü' nün çok partili hayata geçildiği resmen açıklanınca başlamıştır. 19 Mayıs 1945' te İnönü “demokrasi kurallarını hakim kılacaklarını” belirtmiş, 1 Kasım' da Meclis açılış konuşmasında bir muhalefet partisinin gerekliliğinden ve tek dereceli seçim sistemine geçilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Sarıbay, 2001: 52).

3.8.3. Dörtlü Takrir

7 Haziran 1945'te, CHP grubuna İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan, Kars Milletvekili Fuat Köprülü ve Aydın Milletvekili Adnan Menderes tarafından bir takrir verildi. Dört imza taşıdığı için bu takrire “Dörtlü Takrir” adı verilmiştir. Takrir özetle meclis üstünlüğü ve bununla ilgili anayasa değişimlerinden oluşmaktadır. bununla ilgili olarak takrir sahipleri; anayasanın ruhuna aykırı hareket edilmesinden duydukları sıkıntıyı belirtmişlerdir (Karpas, 1996: 131).

12 Haziran 1945'te CHP grubu takriri görüşüp, reddetmiştir. Bu sırada İsmet İnönü, “bunu partide yapmayın, karşımıza geçin, teşkilatınızı kurun ve ayrı parti olarak mücadeleye girin” deyince gelişmeler hızlanmıştır (Özgürel, 2005).

Daha sonra Dörtlülük Takrir imzacılarından Celal Bayar, Milliyet Gazetesi yazarlarından Abdi İpekçi'ye “Konuk Köşesi”nde “Yeni bir parti düşüncemizde o vakit yoktu. Ben kendi hesabıma söylüyorum. Diğer arkadaşların hesabına söyleyemem. Parti içinde CHP'yi normal bir parti haline getirmek için mücadele edecek” diyordu (Aydemir, 2001:38). Bu açıklamadan da takririn veriliş amacının aslında yeni parti kurmak fikrinden uzak, parti içinde muhalefete yönelik bir çalışmayken, sürecin beklenenden farklı bir şekilde işlediği anlaşılmaktadır.

7 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmasını takip eden süreçte, 7 Ocak 1946'da Demokrat Partisi kurulmuştur. Böylece çok partili hayata geçilmiş olmaktadır (Ahmad, 1996b: 26).

3.8.4. İkinci Olağanüstü Kurultay

10 Mayıs 1946'da toplanan İkinci Olağanüstü Kurultay, CHP kurucularının yeni rejim karşısında durumlarını belirlemek üzere topladığı bir kongredir (Tunaya, 1952: 575). Kurultayın açılış konuşmasında (CHP Olağanüstü Büyük Kurultay Zabıtları, 1946) İsmet İnönü “Türk halk idaresinin yeni bir hamlesine karar vermeniz için sizi davet ettim: tek dereceli seçim meselesi.” diyerek Kurultayın ana konusunu da belirtmiştir. Bu konuşmada yeni seçimlerde karşı partilerin durumlarıyla ilgili olarak, şimdiye kadar kurulmuş olan partilerin seçime siyasi parti sıfatında girecekleri belirtilmiştir. Bu fikirde kararlı olduğunu belirtmek için de “...Bundan başka, iktidara karşı siyasi parti teşkil edip, samimi olarak bizim idaremizi beğenmeyen vatandaşları topladıktan sonra, onları, oy sandığı başına gitmekten menetmek, vatandaşları, meşru mücadele yolundan ayırmak demektir.” Diyerek demokratik bir atılım yapıldığını görünür kılarak, serbest seçimlerin hedef olduğu kabul edilmiştir. İsmet İnönü, Değişmez Genel Başkanlık sıfatı ile ilgili olarak da, her büyük seçimden önce, Büyük Kurultay'ın partiyi seçime götüreceği bir başkan tayin etmesini isteyerek, Değişmez Genel Başkanlık vasfının kaldırılmasını istemiştir. Parti programında değişiklikler yapılması gerektiğini vurgulayan İnönü, ilk olarak sınıf esasına dayalı cemiyet kurulmasının yasaklandığı maddenin

kaldırılması gerektiğini açıklamıştır. Bu açıklamalardan sonra toplantının gündemini dört madde olarak sıralamıştır:

- “A- Tek dereceli seçim hakkında karar.
- B- Parti Başkanlığının, dört senede bir seçime tabi olması.
- C- Cemiyetler kanununda bazı yasakların kaldırılması,
- Ç- Büyük Mecliste bulunan, Partinin Müstakil Grubu hakkında karar verilmesi,
- D- Genel İdare Kurulunun seçilmesi.”

Açılış konuşmasının sonunda Cumhuriyet Halk Partisi için İktidar mevkiin elde tutmak isteğinin, her şeyin üzerinde olmadığı konusunu belirterek, İktidarın, milletin serbest iradesiyle tayin ve teyit edilmek şartıyla ancak vatana hizmet aracı olarak kullanıldığında değerli olduğunu söylemiştir.

Kabul edilen nizamname ile Değişmez Genel Başkanlık kaldırılmıştır. Bundan sonra partinin değişebilir Genel Başkanı vardır ve bu başkan dört yıllık süreler için partili milletvekilleri içinden ve Büyük Kurultay tarafından seçilmesi karara bağlanmıştır (Tunaya, 1952: 575). Ayrıca daha önce Beşinci Kurultay nizamnamesinde kabul edilen müstakil grup uygulamasına da son verilmiştir (Kabasakal, 1991: 141).

Seçim sorunu tartışılarak, tek dereceli seçim usûlu benimsenmiştir. Yasalarda yapılan kimi değişikliklerle, sınıf esasına dayalı olarak dernekler ve örgütler kurulabileceği kabul edilmiş böylece çok partili hayata geçiş için ortam sağlanmıştır (Kumaş, 1999: 47,48).

3.8.5. 1946 Seçimleri

Yeni dönemin ilk seçimleri 21 Temmuz 1946’ da yapılmış, iktidar yine CHP olmuştur. Bu yıllarda CHP dışında dört parti daha siyasi hayata katılmıştır: Demokrat Parti, Milli Kalkınma Partisi, Liberal Demokrat Parti ve Sosyal Demokrat Parti. Gerçekte 1946 yılının Mart ayından bu yana başta Demokrat Parti ve Milli Kalkınma Partisi varlığını hissettirmeye başlamış, Haziran ayından itibaren de Liberal Demokratlar ve Sosyal Demokratlar siteme dahil olmuştur. Bu yıllara ait istatistiklerde bu dört partinin verilerinin bulunması CHP’ nin bu partileri rakip olarak gördüğünün ve takip ettiğinin de kanıtlar niteliktedir (CHP Teşkilatının Şart Vilayetlerinde Kurulması ile İlgili Yazışmalar, 1946).

CHP’ nin iktidardaki kesintisiz son onbeş yılı, 1950 seçimlerinde Demokrat Parti’ nin iktidarı devralması ile son bulmuştur. Bundan sonra CHP görevini muhalefet olarak sürdürerek bir anlamda demokrasinin gereğini yerine getirmiş olmaktadır (Sarıbay, 2001: 47).

3.9. Ülke Geneline Yıllara Göre Parti Teşkilatının Genel Durumu

1936 yılında parti teşkilatı bulunan 50 vilayet bulunmaktadır (CHP 1936 İl Kongreleri, 1937). Bununla birlikte CHP 1800 bucak, 25941 ocak örgütüne sahip bulunmaktadır. Ayrıca ülke nüfusunun %7.7’ si CHP’ ye üyedir (Uyar, 1999: 77).

1938 yılına kadar parti teşkilatı bulunan illerin sayısında bir değişiklik olmamıştır. 1938 yılının Temmuz ayında yapılan “Parti teşkilatı bulunan illerdeki İlçe, Kamun ve Ocaklar sayısı” gösteren çizelgeden bu durumu açıkça görülmektedir

Çizelge 5: Parti Teşkilatı Bulunan İllerdeki İlçe, Kamun ve Ocak Sayıları

İl Adı	Kaza Sayısı	Kamun Sayısı	Ocak Sayısı	İl Adı	Kaza Sayısı	Kamun Sayısı	Ocak Sayısı
1.Afyon	4	41	504	28.Kastamonu	9	37	703
2.Amasya	3	16	325	29.Kayseri	6	33	569
3.Ankara	13	89	945	30.Kırklareli	5	15	169
4.Antalya	10	61	454	31.Kırşehir	4	48	325
5.Aydın	6	35	476	32.Kocaeli	9	29	670
6.Balıkesir	12	68	839	33.Konya	14	94	972
7.Bilecik	5	6	287	34.Kütahya	6	37	645
8.Bolu	6	35	595	35.Malatya	6	25	927
9.Burdur	4	14	160	36.Manisa	11	74	669
10.Bursa	10	105	667	37.Maraş	4	61	214
11.Çanakkale	9	32	473	38.Muğla	7	16	354
12.Çankırı	3	21	426	39.Niğde	6	41	393
13.Çoruh	4	19	570	40.Ordu	4	29	370
14.Çorum	6	38	625	41.Rize	2	7	277
15.Denizli	7	26	422	42.Samsun	8	51	729
16.Edirne	5	15	263	43.Seyhan	10	69	450
17.Erzincan	4	19	300	44.Sinop	4	6	146
18.Erzurum	8	27	1201	45.Sivas	10	32	870
19.Eskişehir	4	31	368	46.Tekirdağ	6	13	229
20.G.Antep	5	39	247	47.Tokat	6	23	561
21.Giresun	6	22	435	48.Trabzon	6	30	586
22.Gümüşane	5	8	281	49.Yozgat	4	18	620
23.İçel	6	20	400	50.Zonguldak	5	44	718
24.İstanbul	16	45	343		341	1777	25307
25.İzmir	15	65	633	Kiği ilçesi	1		
26.Isparta	5	22	253	Pülümür ilçesi	1		
27.Kars	8	26	640	Yekün	343	1777	25307

Kaynak: Parti teşkilatı bulunan illerdeki İlçe, Kamun ve Ocaklar sayısı, CHP Teşkilatı Kurulması İstenen Yerlerin Listesi, 1938

1939’ da 63 il bulunmaktadır. 1939 yılında Hatay da teşkilatı bulunan iller arasına girmiş, böylece parti teşkilatı olan il sayısı 51’ e yükselmiştir. 1939 yılında Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa ve Van illerinde parti teşkilatı bulunmamaktadır (CHP Teşkilatı Kurulması İstenen Yerlerin Listesi, 1938). Bu illerin tamamının Türkiye’ nin doğu bölgesinde bulunması, partinin ülkenin doğusundaki örgütlenmeye önem vermediği sonucunu çıkarmamızı kolaylaştırmaktadır.

1939 yılında yapılan idari taksimatta, Türkiye genelinde 63 ilde 369 kaza içinde 67’ sinde parti teşkilatı bulunmamaktadır, ayrıca 884 nahiye’ nin 158’ inde de parti teşkilatı kurulmamıştır (T.C. İdare Taksimatı, Vilayet, kaza, Nahiye, Köyler Sayısı, 1939).

1941 yılı verilerinde ise parti teşkilatı bakımından incelendiğinde parti teşkilatına sahip olmayan 5 merkez ilçe kalmıştır. Bunlar; Bingöl, Diyarbakır, Hakkari, Tekirdağ ve Tunceli olarak sıralanmıştır (CHP Teşkilatı Bulunan Kazaların Listesi, 1941).

1943 verilerinde, Bingöl’ ün Kiğı kazası ve Tunceli’ nin Pülümür kazalarında parti teşkilatı kurulduğu yinelenmiştir. Ancak hala parti teşkilatı bulunmayan iller arasında Doğu illeri çoğunluktadır (CHP Genel İdare Heyeti İş Bölümü Cetveli, 1943). Ancak 1939 yılında teşkilatı bulunmayan 12 ilde hala teşkilat kurulamamıştır.

1943 yılında CHP Genel Sekreterliğine yazılan bir yazı Doğu illerindeki teşkilatlanma açısından ilginçtir. Bu raporda son haftalarda CHP’ nin teşkilatı bulunmayan şark illerinde parti teşkilatı yapılacağı hakkında şayialar dolaştığı belirtilmiştir. Özellikle Elazığ’ da aile rekabetleri ve siyasi fikir ayrılıklarının Belediye seçimlerinde mücadele şeklinde ortaya çıktığı aktararak, parti teşkilatı kurulacağı söylentilerinin taraflar arasındaki mücadeleyi şiddetlendirdiği ve bunun da memlekette ayrılık fikirlerinin hararetlendirdiği düşüncelerine yer verilmiştir. Eğer Elazığ’ da parti teşkilatı kurulacak ise bu göreve getirilmesi düşünülen kişinin tarafsızlığı koruyacak nitelikte olması istenmiştir (CHP Teşkilatının Şart Vilayetlerinde Kurulması ile İlgili Yazışmalar, 1946).

Tek partili hayattan çok partili hayata geçiş hazırlıklarının tamamlanmaya başladığı 1946 yılında da sayılan doğu illerinde teşkilatlanmaya gidilmemiş, teşkilatı

olan 51 il aynen muhafaza olmuştur (CHP Teşkilatının Şart Vilayetlerinde Kurulması ile İlgili Yazışmalar, 1946).

4. SONUÇ

Bu araştırmadan ortaya çıkan sonuçlardan ilki, Cumhuriyet Halk Partisi' nin kökenlerinin etkisinde kaldığıdır. Cumhuriyet Halk Partisi' nde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nin ve İttihat ve Terakki Cemiyeti' nin etkileri gözlenmektedir. Özellikle CHP' nin merkez teşkilatı, tek parti yönetimi boyunca mutlak otorite olması İttihat ve Terakki Cemiyeti' nden kalan önemli bir etki olarak sayılabilmektedir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti' nden kalan miras ise CHP' nin kuruluşunun ilk yıllarında daha fazla hissedilmiştir. A-RMHC, yerel hareketler sonucunda doğduğundan, Parti ilk yıllarında örgütlenme anlayışında yerele daha fazla önem vermiştir. 1931 yılına kadar geçen süreci ılımlı tek parti yönetimi olarak isimlendirebiliriz. Anadolu direnişini başlatan yerel örgütlerin prestijinden faydalanmak için onda da bu dönemde yerel örgütlerin daha işlevsel olduğu gözlenmektedir.

İkinci olarak; Rejimin tek partisi olduğu için CHP çoğu zaman denetimden yoksun kalmış, bu da mutlak iktidarın yolunu açmıştır.

Mutlak iktidarın tek parti yönetimine dönüşmesinde Türkiye' deki siyasal kültürün de etkisi bulunmaktadır. Liderler gerek Parti içinde gerekse halk tarafından çok üstün bir konuma yerleştirilmiş, her şeyi onun yapması beklenmiştir. Liderlerin partiyle tanımlanması yerine, parti liderin denetimine geçmiştir. Bu da tüm değişiklik, yenilik ve değişim önerilerinin yukarıdan gelmesi gerektiği gibi bir düşünce ve eğilim ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda da aşağıdan yukarıya doğru bir hareketliliğin Türkiye tarihinde görülmesi güçtür. Bunun yerine her değişim yukarıdan başlayıp, alt kademeler doğru uygulatılmaya çalışılmıştır.

1931 yılında Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi tarafından Türkiye' nin o anki görüntüsüyle ilgili ilginç bir saptama yapmıştır. “Hükümet ile halk arasında geniş bir uçurum mevcut, hükümet zorla kabul ettirilmekte ve bu nedenle halk hükümeti zorunlu bir kötülük olarak yorumlamaktadır. Reformları, kanunlar dışında halka benimsetmek için hiçbir çaba gösterilmemiştir.” (Grew, 2005: 200). Halk

kitlesi de memnun olmamasına rağmen aşağıdan yukarıya doğru giden bir değişime ön ayak olmamıştır.

Örgütlenme açısından bakıldığında ortaya çıkan sonuçlardan biri de özellikle 1932 yılından itibaren, merkezin yetkileri gittikçe arttığı, devlet ve hükümetin parti içinde sindirilmiş olmasıdır. Bu yıllarda, tüm yerel örgütlere devletin birlik ve bütünlüğünü bozan, ideolojik otoritesini sarsan bir zafiyet olarak bakılmıştır. Yerel örgütler yalnızca, yöre halkıyla parti merkezi arasında bir aracı halinde kalmış, etkinlik gösterememişlerdir. Parti yerel örgütlerine denetimi artırarak güvensizliğini belirgin hale getirmiştir.

1930' lu yıllarda uygulanan politika, CHP' yi tek temsil örgütü haline getirmeye yönelik olmuştur. O yıllardaki muhalefetin şiddetle susturulmasından bu sonuca ulaşmak oldukça kolaydır.

Parti' nin örgütlenme anlayışında sınıfsal temel açısından da bir saptama yapmak olasıdır. Hatta yaşanan tek partili dönem boyunca Cumhuriyet Halk Partisi' nin örgütlenme anlayışındaki sınıfsal temelin özünde değişmeden korunduğu söylenebilir. Bu örgütlenme anlayışına “elitist” demek aşırı kaçmamaktadır. Parti tabanını, aydınlar, askerler, bürokratik çevreler ve eşraf kesimi tarafından oluşturulmaktadır. Partinin teşkilat kademelerinin büyük bir çoğunluğu bu sınıfların homojen olmayan bir karışımı şeklinde yapılanmıştır.

Yönetimde olduğu dönem boyunca Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye' de sınıfsız bir toplum olduğunu, bu nedenle tüm ulusu temsil ettiğini savunmuştur. Ancak özellikle halkçılık ve devletçilik politikalarındaki dönemsel değişikliklerle elitist bir sınıfsal temele dayandığını görülür hale getirerek kendisiyle çelişmekten kaçamamıştır. Yetkin' in de belirttiği üzere kendisini devletle bir sayan CHP aslında toplumsal olarak ayrı bir sınıf olmuştur (1983: 131, 132).

Bu sınıfsal ayrışma içinde asker elitin diğerlerinden farklı bir rolünün olduğu gözlenmektedir. Bu da Parti' nin kuruluşunun Ulusal Savaş' a dayanmasından kaynaklanan bir olgudur. Özellikle ilk dönemlerde CHP' nin üst düzey kadrolarının askeri kimlik taşıdığı belirlenmektedir. Ancak geçen yıllarda parti, siyasal kadroları sivilleştirirmedi önemli roller üstlenmiştir.

CHP' nin bu elitist tutumu, tüm tek partili dönem boyunca geçerli olmuştur.

Bir diğ er saptama CHP’ nin, kitleleri eğitim ve bilin  lendirmenin yanı sıra, rejime meşruluk kazandırma işlevini de kendisine y  klemesidir. Tek parti dönemi boyunca rejim kendi meşruiyetini yine kendi organları ile sağlamaya çalışmıştır. Yürürlükte bir Anayasa olmasına rağmen, hiçbir uygulamada esas metin olarak anayasa kullanılmamış, bunun yerine parti kendi uygulamalarını hem devlet hem halk üzerinde yerleştirmeye çabasında olmuştur. Bu dönem boyunca özellikle Cumhurbaşkanları anayasadaki sınırlı yetkilerine rağmen sınırsız yetkiler kullanmışlardır, hatta anayasal olmayan kurumlar (Milli  eflik gibi) Türk siyasal hayatına sokulmuştur. Parti genel gidi inde, şeflerin kişisel etkileri çok hissedilmiştir. Bu durum zayıflayarak 1945 senesine kadar devam etmiştir.

1938 yılından sonra partinin kapsayıcılığı azalmaya ba lamı , hükümet ile ilişkileri gev eterek, demokratik eğilimler göstermeye ba lamı tır. Zaten 1945 yılında yeni siyasal partilerin kurulmaya ba laması sistemi çok partili bir hale getirmiştir.

Tarık Zafer Tunaya’ nın Yetkin’ in kitabı için yazdığı önsözde belirttiği üzere; “Cumhuriyet Halk Partisi, her tek parti gibi çoğulculuğu kendi içinde yaratmış, bu nedenle de istikrarsızlıklar ve  eli kilerden de kurtulamamı tır” (Yetkin, 1983: 9).

KAYNAKÇA

- AHMAD, Feroz, (1986), **İttihat ve Terakki**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AHMAD, Feroz, (1996a), **İttihatçılıktan Kemalizme**, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- AHMAD, Feroz, (1996b), **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, İstanbul: Hil Yayınları.
- AHMET RIZA, **Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey’ in Anıları**, (1988), İstanbul: Arba Yayınları.
- AKŞİN, Sina, (2004), **Ana Çizgileriyle Türkiye’ nin Yakın Tarihi**, Ankara: Kırilangıç Yayınları.
- AKŞİN, Sina, (2002), “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- ALMOND, Gabriel, (1960), “A Functional Approach to Comparative Politics.”, **The Politics of the Developing Areas**, der.Gabriel Almond ve James S.Coleman, New Jersey: Princeton University Press.
- ALPKAYA, Faruk, (1998), **Türkiye Cumhuriyeti’ nin Kuruluşu (1923-1924)**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- ARMAOĞLU, Fahir, (1995), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul: Alkım Yayınevi.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, (2005), **Nutuk**, İstanbul: Akvaryum Yayıncılık.
- ATEŞ, Nevin Yurtsever, (1994), **Türkiye Cumhuriyeti’ nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- AVŞAR, Abdülhamit, (1998), **Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- AYATA, Ayşe Güneş, (1992), **CHP Örgüt ve İdeoloji**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, (2001), **Menderes’in Dramı**, İstanbul: Remzi Kitabevi
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, (2005a), **Tek Adam (1881-1919) Birinci Cilt**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, (2005a), **Tek Adam (1919-1922) İkinci Cilt**,

- İstanbul: Remzi Kitabevi .
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, (2005a), **Tek Adam (1922-1938) Üçüncü Cilt**, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- AYDIN, Mustafa, (2002), **Siyasetin Sosyolojisi**, İstanbul: Pınar Yayınları.
- BALL, Alan R, (1974), **Modern Politics and Government**, Great Britain: The Macmillan Press Ltd..
- BERKES, Niyazi, (1946), **Siyasi Partiler**, İstanbul: Yurt ve Dünya Yayınları
- BİLA, Hikmet, (1999), **CHP (1919-1999)**, İstanbul: Doğan Kitap.
- BOTTOMORE, Tom, (1987), **Siyaset Sosyolojisi**, Çev.Erol Mutlu, Ankara: Teori Yayınları.
- ÇAVDAR, Tevfik, (1999), **Türkiye' nin Demokrasi Tarihi (1839-1950)**, Ankara: İmge Kitabevi.
- ÇAVDAR, Tevfik, (1994), **İttihat ve Terakki**, İstanbul: İletişim Yayınları
- ÇEÇEN, Anıl, (1990), **Halkevleri**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- ÇOKER, Fahri, (1994), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 1.Dönem 1. Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- ÇOKER, Fahri, (1994), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 4.Dönem 1. Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- DUVERGER, Maurice, (1986), **Siyasal Rejimler**, çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- DUVERGER, Maurice, (1993), **Siyasi Partiler**, Türkçesi: Prof. Dr. Ergun Özbudun, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- DUVERGER, Maurice, (2002), **Siyaset Sosyolojisi**, İstanbul: Varlık Yayınları.
- EPSTEIN, Leon, (1967), **Political Parties in Western Democracies**, New York: Publishers.
- HUNTINGTON, Samuel P, (1969), **Political Order in Changing Society**, New Haven: Yale University Press.
- HUNTINGTON, Samuel P, (1970), **Authoritarian Politics in Modern Society, The Dynamics of Established One-Party Systems**, New York: Basic Books.
- GOLOĞLU, Mahmut, (1974), **Tek Partili Cumhuriyet (1931-1938)**, Ankara: Turhan Kitabevi.

- GREW, C. Joseph, (2005), **Gazi ve İsmet Paşa Çalkantılı Dönem (1922-1932)**, İstanbul: Örgün Yayınevi.
- KABACALI, Alpay, (1995), **Yakın Tarihimizden Büyük Dönemeçler**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- KABASAKAL, Mehmet, (1991), **Türkiye’de Siyasal Parti Örgütlenmesi 1908-1960**, İstanbul: Tekin Yayınevi.
- KAPANI, Münci, (1999), **Politika Bilimine Giriş**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- KARATEPE, Şükrü, (2001), **Tek Parti Dönemi**, İstanbul: İz Yayıncılık.
- KARPAT, Kemal, (1996), **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul: Afa Yayınları
- KATOĞLU, Murat, (2002), “Cumhuriyet Türkiye’ sinde Eğitim, Kültür, Sanat”, **Türkiye Tarihi 4**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KIŞLALI, Ahmet Taner, (2003), **Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma**, Ankara: İmge Kitapevi.
- KİLİ, Suna, (2003), **Atatürk Devrimi Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KOÇAK, Cemil, (2002), “Siyasal Tarih (1923- 1950)”, **Türkiye Tarihi 4**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi.
- KUMAŞ, Rahmi, (1999), **CHP’ nin Soyağacı**, İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- KURAN, Ahmed Bedevi, (1948), **İnkılap Tarihimiz ve İttihat ve Terakki**, İstanbul: Tan Matbaası.
- LA PALOMBARA, Joseph ve WEINER, Myron, (1966), “The Origin and Development of Political Parties”, **Political Parties and Political Development**, New Jersey: Princeton University Pres.
- LINZ, Juan, (1984), **Totaliter ve Otoriter Rejimler**, çev. Ergun Özbudun, Ankara.
- NEUMANN, Sigmond, (1957), **Modern Political Parties, Approach to Comparative Politics**, Chicago: The University of Chicago Pres.
- ÖNEN, Nizam, (1996), **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Karşılaştırmalı İncelemesi**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- ÖZ, Esat, (1992), **Türkiye’ de Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım**,

- Ankara: Gündoğan Yayınları.
- ÖZACUN, Orhan, (1996), “Halkevleri’ nin Dramı”, **Kebikeç**, Yıl: 2, Sayı: 3
- ÖZBUDUN, Ergun, (1979), **Siyasal Partiler**, Ankara: Sevinç Matbaası.
- ÖZGÜREL, Avni, (2005), “**Hala Güncel Bir Manifesto**”, Radikal Gazetesi
- ÖZTÜRK, Kazım, (1993a), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 2.Dönem 1.Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Kazım, (1993b), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 2.Dönem 2.Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Kazım, (1993c), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 3.Dönem 1.Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- ÖZTÜRK, Kazım, (1993d), **Türk Parlamento Tarihi TBMM 3.Dönem 2.Cilt**, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları.
- PARLA, Taha, (1991a), **Türkiye’ de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 1: Atatürk’ ün Nutku**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- PARLA, Taha, (1991b), **Türkiye’ de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 2: Atatürk’ ün Söylev ve Demeçleri**, İstanbul:İletişim Yayınları.
- PARLA, Taha, (1992), **Türkiye’ de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP’ nin Altı Ok’ u**, İstanbul:İletişim Yayınları.
- RANNEY, A, (1968), “The Concept of Party”, **Political Teory**, Ed, O.Garceau, Cambridge.
- RAUF, Mehmet, (1991), **İttihat ve Terakki Ne İdi**, İstanbul: Arba Yayınları.
- RUSTOW, Dankwort, (1967), **A World of Nations, Problems of Political Modernization**, Washington: The Brookings Instution.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (1992), **Siyasal Sosyoloji**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (2000), **Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARIBAY, Ali Yaşar, (2001), **Türkiye’ de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- SARTORİ, Giovanni, (1967), **Typologies of Party Systems: A Critique**, Paper presented to the Seventh World Congress of the International Political Science Association, Brussels.

- SARTORİ, Giovanni, (1976), **Parties and Party Systems**, New York.
- SARTORİ, Giovanni, (1979), **Parties and Party System**, A Framework For Analysis, Volume I, Cambridge: Cambridge University Pres.
- SMITH, B.C, (1996), **Understanding Third World Politics**, London: Macmillan Press Ltd..
- TANİLLİ, Server, (2002), **Devlet ve Demokrasi**, İstanbul: Adam Yayınları.
- TANÖR, Bülent, (2002), **Türkiye’ de Kongre İktidarları (1918-1920)**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TEMO, İbrahim, (1987), **İbrahim Temo’ nun İttihad ve Terakki Anıları**, İstanbul: Arba Yayınları.
- TİMUR, Taner, (2001), **Türk Devrimi ve Sonrası**, Ankara: İmge Yayınevi.
- TUNAYA, Tarık Zafer (1952), **Türkiye’ de Siyasi Partiler (1859-1952)**, İstanbul: Arba Yayınları.
- TUNÇAY, Mete, (1992), **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Cem Yayınevi.
- TUNÇAY, Mete, (2005), **T.C.’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- TÜRKOĞLU, Ömer, (1996), “Halkevleri’ nin Kuruluş Amaçları, Örgütsel Yapısı ve Bazı Uygulamaları”, **Kebikeç**, Yıl: 2, Sayı: 3.
- UYAR, Hakkı, (1999), **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, İstanbul: Boyut Kitapları.
- WARE, Alan, (1996), **Political Parties and Party Systems**, New York: Oxford University Pres.
- WIATR, Jerzy, (1970), “ The Hegemonic Party System in Poland”, **Mass Politics: Studies in Political Sociology**, der. Erik Allort ve Stein Rokkan, New York: The Free Pres.
- YETKİN, Çetin, (1983), **Türkiye’ de Tek Parti Yönetimi**, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- ZÜRCHER, Erik Jan, (2001), **Modernleşen Türkiye’ nin Tarihi**, İstanbul: İletişim Yayınları.

BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİNDEN EDİNİLEN BELGELER

BAZI VİLAYETLERDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ TEŞKİLATININ DURUMU VE ÇALIŞMALARI HAKKINDA TEFTİŞ VE İNCELEME RAPORLARI, (1935), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 724.479.1.

CHF ÜÇÜNCÜ BÜYÜK KONGRE ZABITLARI, (1931), İstanbul: Devlet Matbaası.

CHP DÖRDÜNCÜ BÜYÜK KURULTAYINDA R. PEKER' İN SÖYLEVİ, (1935), Ankara.

CHP 1936 İL KONGRELERİ, (1937), Ankara: Ulus Basımevi.

CHP TÜZÜĞÜ, (1938), Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.

CHP BEŞİNCİ BÜYÜK KURULTAY ZABITLARI, (1939), Ankara: Ulus Basımevi.

CHP TEŞKİLAT TALİMATNAMESİ, (1923), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 11.60.5.

CHP İKİNCİ BÜYÜK KONGRESİ TOPLANTI TUTANAKLARI, (1927), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 210.832.3.

CHP TEŞKİLATININ KALDIRILDIĞI VİLAYETLER VE VİLAYET TEŞKİLATINDAKİ DEĞİŞİKLİKLER, (1929), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 284.1137.2.

CHP NİZAMNAME VE PROGRAMI HAKKINDA, (1930), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 24.119.4.

CHP İLE HÜKÜMETİN UYUMLU ÇALIŞMASI İÇİN YAPILAN TALİMAT, (1933), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 59.229.5.

CHP TEŞKİLATI KURULMASI İSTENEN YERLERİN LİSTESİ, (1938), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 284.1140.1.

CHP GENEL YÖNETİM KURULU İŞ BÖLÜMÜ TALİMATI, (1938), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 229.904.3.

CHP GENEL İDARE KURULU BÜROLARININ İŞ BÖLÜMÜ CETVELLERİ, “Halkevleri Danışma Komitesi Esas Talimatnamesi”, (1939), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 229.905.1.

CHP 5. BÜYÜK KURULTAY’ INA AİT ZABITLAR, (1939), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 213.843.1.

CHP TEŞKİLATI BULUNAN KAZALARIN LİSTESİ, (1941), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 284.1140.3.

CHP GENEL İDARE HEYETİ İŞ BÖLÜMÜ CETVELİ, (1943), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 229.905.3.

CHP OLAĞANÜSTÜ BÜYÜK KURULTAY ZABITLARI, (1946), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 218.860.1.

CHP TEŞKİLATININ ŞART VİLAYETLERİNDE KURULMASI İLE İLGİLİ YAZIŞMALAR, (1946), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 284.1141.2.

DAHİLİYE VEKALETİ TEŞKİLAT VE VAZİFELERİ HAKKINDA KANUN TASARISI, (1932), Dosya: 19-1056, Fon Kodu: 30.18.1.1., Yer No: 29.44.11.

FIRKA TEŞKİLATINDAKİ İŞBÖLÜMÜ TESBİTİ, (1931), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 2.7.23.

SERBEST CUMHURİYET FIRKASI' NIN TEŞKİLATI İLE İLGİLİ CHP GENEL SEKRETERLİĞİNE SUNULAN RAPORLAR, (1930), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 435.1804.2.

T.C. İDARE TAKSİMATI, VİLAYET, KAZA, NAHİYE, KÖYLER SAYISI, (1939), Dosya: 1. Büro, Fon Kodu: 490.01, Yer No: 203.805.2.